ЗМІСТ:

В. ВИННИЧЕНКО: Зіна 385
П. КАПЕЛЬГОРОДСЬКИЙ: Вечером 397
ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Поетична творчість П. Куліша (далї буде) 398
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ: Зневіра 412
Г. ЧИДАРЕНКО: Нїчого не було 429
ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО: Постійність в ходї культури..... 430
МИХАЙЛО ЖУК: Вона..... 449
КОРН. ЗАКЛИНСЬКИЙ: Для тебе достав би я..... 460
Ю. БУДЯК: Записки учителя (далї буде) 461
КНУТ ГАМСУН: Пан, пер. Л. Пахаревський (докінченнє)..... 473
М. БІЛЯШЕВСЬКИЙ: Порівнаня з сфери народнього мистецтва 503
М. ШАПОВАЛ: З білоруських поетів:
МАКСИМ Б—ВИЧ: Над могилою. Прийде весна.
ЯНКО КУПАЛА: Спи, брате! Вільха 511
МИК. ЗАЛЇЗНЯК: Популярна лїтература Галицької України 1908 р. 512
АНАТОЛЬ ФРАНС: Острів Пінґвінів, уривки в пер. Н. Романович (докінченнє) 528
М. ГЕХТЕР: Причинок до психольоґії 1906 року 551
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Реальна полїтика на галицькім ґрунтї 551
ЕВГЕН ЛЕВИЦЬКИЙ: Француські сіндікалїсти..... 566
Біблїоґрафія 375
Книжки надіслані до редакції.. 384
Оголошення.
Зміст XLVII тому ЛНВ.
Зміст IX кн. ЛНВістника.

Digitized by Google

Від Адмінїстрації. На адресах сеї книжки кілько ще хто винен до кінця року, і про нати як найшвидше всї залеглости, інак дальшої книжки здержимо.

1909.

РІЧНИК XII. ТОМ XLVII.
КНИЖКА IX. ЗА ВЕРЕСЕНЬ.

ЛЇТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ-КИЇВ.

З друкарнї Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Жертвуйте на памятник Шевченка у Київі!

Жертви слати на книжечку
Краєвого Союза кредитового у Львові, ч. 5555.

Нові книжки!

Іван Франко: Великий шум, повість . . . . . 1 К 40 с.
„ „Украдене щастє", пєса на 5 дїй . . . . . — „ 56 „
„ Лис Микита опр. . . . . 1 „ 30 „
„ Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с., опр. — „ 80 „
„ Фльорентийські ночи . . . . . 1 „ — „
Василь Мова (Лиманський): Старе гнїздо й молоді птахи. Драматичні образки . . . . . 2 „ 24 „
Генріх Ібсен: Нора або хатка ляльки. Драма в 3-х актах. Переклала Марія Грушевська . . . . . — „ 42 „
Рудольф Єрінґ: Боротьба за право . . . . . 1 „ — „
А. Оляр: Від монархії до республїки (сторінка з історії французької революції) . . . . . — „ 40 „
М. Грушевський: З біжучої хвилї, статї на теми дня 1905—6. 1 „ 20 „
„ Байда Вишневецький в поезії й історії . . — „ 70 „
„ Вол. Антонович. Основні ідеї його творчости і дїяльности . . . . . — „ 35 „
Спиридон Черкасенко: Хвилини. Збірка поезій . . . . . — „ 56 „
Марко Вовчок: Посмертні оповідання (що не війшли в попередні збірки): Дяк, Пройдисвіт, Лист з Парижа, Як Хапко солоду відрік ся, Гайдамаки (вийде небавом).
Ол. Грушевський: З сучасної української лїтератури. Нариси і характеристики . . . . . 2 „ 24 „
М. Лозинський: Польська народова демократія, нове вид. . 1 „ 40 „
С. Ковалїв: Похресник і інші оповіданя . . . . . 2 „ 20 „

Головний склад в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Ринок ч. 10.

Вже вийшла:

Проф. Мих. Грушевський:

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЧИНИ

частина перша — до р. 1625

(VII том Історії України-Руси, що становить зовсїм окрему цїлість).

Зміст: Східно-полуднева Україна в XV—XVI вв. Початки козачини. Зріст і орґанїзація козачини в передостаннїх десятилїтях XVI в. Перші козацькі війни. Східн. Україна і козачина на порозї XVII в. Соціальне значінне козацтва. Полїтичні обставини перших десятилїть XVII в. і їх вплив на зріст і розвій козачини. Козачина в службі національних українських змагань. Київський освітний рух і відновленне православної єрархії. Від Хотина до Курукова.

Цїна 8 кор.

Замовляти в Книгарнї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок ч. 10.

Тамже можна мати **нові оправи** для Історії України-Руси проф. Грушевського: **в елеґантнім піншкірку** (Halbfranz), **з оріґінальними ин**[illegible] — гербами, [illegible]аментами і написями, компонованими з українських [illegible] **[illegible] Красецького**; цїна 14 кор. за оправний том.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В. ВИННИЧЕНКО.

Зіна.

В життї кожної людини десь, певно, бувають такі моменти, коли в нїй з якихсь невідомих закутків виникає зовсїм чужа душа (мабуть, якогось далекого прадіда та й то не прямої лїнії), і людина раптом починає робити таке, на що сама дивить ся з великим дивуваннєм.

От так, очевидячки, й зо мною було під той час. Бо я таки дуже дивував ся з себе.

Але момент все таки почав ставати занадто довгим. Занадто довгим. Я вже почав протестувати. Правда, я сього вголос ще не робив, але збірав ся рішуче. Бо се ж таки, справдї, ставало неможливим! Ся дївчина, очевидячки, уявляла, що в такий момент я можу бігати, як автомобіль. Як вона ще не догадалась по повітрю пустити мене? Я думаю, — вона нї трішки не сумнївалась, що я можу ковтать вогонь, аби се сприяло визволенню її Антина.

Антип, — що й казать, — хороший хлопець, кучерявий, мрiиний, в його мило червонїють ясна, коли він смієть ся, але чому *я* мав терпіти від того?

Ви уявіть собі: я родив ся в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить „в степах“? Там, перш усього, немає хапливости. Там люди наприклад їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надїю на Бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возї і їде. Трохи засне, підкусить трохи, пройдеть ся з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо „гей!“ і знов собі поважно піде уперед.

А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шулїки; часами як по дроту, в ярок спустить ся чорногуз, мягко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливости. Там кожний знає, що скільки не хапай ся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі їде не псуючи крови хапливістю, і на решті приїзжає туди, куди йому треба.

Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шулїками, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлї біля криниць у ярах, а у день ширина степів навівала сум безкрайности. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І от, уявіть ви собі: ся дівчина що ранку влїтала до мене в кімнату, нашвидку струсювала мою руку, бризкала в усї кутки сміхом та словами, хапала мене за рукав і з такою поспішністю витягала на улицю, ніби в тому будинку починалась пожежа.

А на улиці менї був уже каюк. В хату я вертав ся тільки пізно ввечері; цілий же день, як почтальон, заклопотано, задихано бігав з нею по канцеляріях, полїціях, тюрмах, ґубернаторах, прокурорах, полїцмейстерах. Чого? А я знаю? Хоч би, справдї, десь говорив щось, або лаяв ся, або прохав, а то тільки стояв та слухав, як балакала вона.

Я не знаю, на що вона спіралась в такому повожденню зо мною: на те, що у неї над світлим лобом волоссє лежало, як положена золотиста пшениця після бурі? Чи на те, що коли дивиш ся їй в очі, в її зеленкуваті чудові очі, то тобі іде холод з грудей у руки і ноги? Чи, може, на те, що у мене настав оттой момент, коли чоловік сам собі дивуєть ся?

Не знаю. Але треба було бачити, як вона здивовано піднїмала свої густі брови, коли щось робилось не так, як хотїлось їй. Не сердилась, о, нї! не гнївалась, не сумувала, а тільки страшенно дивувалась.

Один раз я спробував поставити трохи виразнїще питанне про мою участь в біганинї. Я почухав кінчик носа, прокашляв ся, і, дивлячись у бік, надзвичайно байдуже сказав:

— А слухайте, Зіно, як вам здаєть ся, чи не той... чи не міг би я сьогодня... той...

Я мусїв ще прокашлятись.

... — лишитись, розумієте, дома... У мене знаєте, робота...

Вона широко розплющила очі, підняла брови і мовчки дивилась на мене. Мовчки, нї слова, нїби я говорив щось таке, що давно всїм відоме за страшну єресь, наприклад, що Маркс був есером.

Розумієть ся, я теж замовк. Я не можу вести далї розмови, коли вона дає несподївані наслїдки. Менї навіть стало нїяково. Я пильно почав придивлятись у вікно, — там на улиці стояв лихтар і структура його показалась менї страшенно інтересною.

— Слухайте! — нарештї очутившись, почала вона (без гнїву, без серця, навіть з співчутєм до мене) — що се вам Бог дав сьогодня? Га?.. Що з вами? Ви, часом, не захворіли? А ну дайте ваш пульс...

І таки взяла мою руку, знайшла пульс і стала заглядать в лице таким лукавим поглядом, а губи тріпотїли такою усмішкою, що я мусив обєктивно запитати себе, чи, справдї ж, момент підходящий, щоб поставити се питанне.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але, коли вона потім раптом бризнула в лице менї сміхом, коли схопила мою шапку й натягнула її аж на ніс менї, я мусїв признатись, що на сей раз вступати з нею в дебати було б зайвою річчю. Коли б вона, скажемо, розсердилась, — я б знав, що сказати, я б спокійно, з вибачливою посмішкою довів би їй як два рази по два, що гнїв її безпідставний і що я маю право робити так, як менї хочеть ся. Коли б вона засмутилась, — я б ласкаво, трошки іронїчно показав би їй, що через таку дурницю сумувати не годить ся. Але вона сміялась, насувала менї шапку на ніс і нї на крихту не допускала, щоб мої слова були продуктом серйозної, твердої думки.

При такому відношенню менї заставалось тільки одсунути шапку на відповідне місце, криво посміхнутись і, спотикаючись, бігти за нею на улицю, куди вона мене тягнула з гомоном і сміхом.

І, завважте собі, вона скрізь і завжди сміялась, ся дївчина з волоссєм, як положена бурею золотиста пшениця! Що б їй не трапилось, вона перш усього сміялась, нїби була утворена зовсїм по другому методу, ніж усї люди. Немов Бог пробував на нїй, чи не краще було б, як би люди *так* реаґували на все. І, хай простить ся менї дерзновенність моя, я радив би кому слїд взяти під серйозну розвагу сей новий метод.

Сужу з власного досвіду.

Прибігаємо, наприклад, ми до ґубернатора.

Коло широкого, строгого і масивного підїзду будка в білих і чорних смугах косяками. Біля будки вартовий, він нїчого не говорит нам, але здаєть ся, що між нами була довга розмова, після якої краще всього нам одійти собі геть.

Так *менї* здаєть ся. Але Зіна реаґує инакше. Мило хитає головою вартовому, легко збігає по чистих холодних східцях до масивних дверей і має вигляд, нїби вертаєть ся до себе додому після веселої гулянки десь на човні. Озираєть ся й нетерпляче весело кричить на мене:

— Ану, швидче там! Дивіть ся, плентаєть ся...

І, майже наспівуючи, розчиняє двері й ввіходить в високі з колонами, килимами, таблицями сїни.

Тут тихо, строго та велично, як в предверії гробницї. Перед нами стоїть в довгій лївреї благообразно-суворий, сивий швейцар і холодно питає:

— Що треба?

Але Зінї все те й за вухом не свербить.

— Ґубернатора треба бачить — недбало кидає вона й шукає очима вішалку, де б могла повісити своє пальто.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Їх превосходительство не приймають.

— Що??

Вона озираєть ся, високо піднїма брови й здивованими очима дивить ся на його. Вона здивована, але здивована з смішком в очах, з смішком людини, яка знає, що дивуватись нїчого, бо то єсть неправда, а буде так, як вона собі знає.

— Їх превосходительства немає дома... — ще холоднїще промовляє швейцар.

— Хіба? — весело дивуєть ся вона й скидає пальто. Дає його менї й повертаєть ся до швейцара:

— Ви певні в тому? Кумедно! Але того не може буть, ви помиляєтесь. Він напевне дома. Напевне. Підїть, будь ласка, скажіть, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Він знає. Страшно-страшно треба бачить.

Швейцар строго дивить ся на неї й на мене. Але я твердо витримую його погляд, — менї навіть жаль його трошки, жаль його строгої поважности і довгої лївреї.

— Я ж вам ясно кажу, що їх превосходительство не приймають зараз — з натиском говорить він до Зіни.

Але Зіна весело-нетерпляче поводить плечима.

— Ах, Боже мій! „Приймають, не приймають". Ви підїть скажить, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Розумієте: Зінаїда Сокоринська. От і все. Ну, швидче, швидче... А то піду сама без вас, вам же гірше буде. Чудак ви!

Швейцар обурюєть ся, дивуєть ся, сперечаєть ся, але кінець, кінцем якось непомітно від її упевненого сміху губить свою строгу поважнїсть і нерішуче йде до ґубернаторських покоїв.

Нас приймають. Зіна балакає, слухає, дивуєть ся і смієть ся. І видно, що вона рішуче не вірить у те, чому дивуєть ся, а ще знає, що то неправда і буде так, як вона знає.

— Але ж у вашого нареченого витрушено бомби! За се каторга. Ми не можемо таких злочинців випускати на поруки! — розводить руками ґубернатор.

— Каторга?? — страшенно дивуєть ся Зіна. Але за тим дивуваннєм пробиваєть ся щось своє, щось таке лукаве й певне, що ґубернаторови стає якось сумнївно і здаєть ся, що каторга се, справдї, вже занадто...

— Але во всякому разї, я тут нїчого не можу помогти вам! — ще ширше й безнадїйнїще розводить він руками.

Але я про себе посміхаюсь.

Смієть ся й Зіна і зеленкуваті очі її, як дивний кристал, блискають при поворотах усякими кольорами.

Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І розмова кінчаєть ся тим, що сильний мира перестає вірити в свою силу, у велику злочинність Зінииого нареченного і схиляєть ся до того, що коли другий сильний мира нїчого не матиме проти, то й він не буде перечити випуску нареченого на поруки.

Зіна смієть ся, прощаєть ся й виходить. Я за нею, мовчазний і зайвий.

Сильний мира з приємною очумілістю дивить ся нам услїд.

От самі бачите, до чого зводилась моя роля! Але що я міг зробити, коли ся дївчина була утворена цїлком инакше нїж я, а я сам попав у такий момент, коли чоловік сам собі дивуєть ся?

Але се ж не все.

Наша біганина в результатї дала те, що Зінї треба було тільки поїхати ще у сусіднїй ґуберський город, взяти у якогось ще більш сильного мира посвідченнє, що він нїчого не має проти визволення Антипа, і Антип виходить на поруки.

Ну, думав я, слава Богу, я також визволяюсь.

Але маєте! Вийшовши від того передостаннього вершителя долї Антипової, Зіна весело заявила:

— Ну, так! Значить, ми завтра ввечері їдемо в Х...

І енерґично, смакуючи майбутню поїздку, прицокнула пальцями.

А менї аж серце тьохнуло. Я мусїв прокашлятись.

— Се-б-то, хто се ми?

Вона здивовано глянула на мене.

— Ну, звичайно, не прокурор судебної палати та я, а ваша милость і я.

Ну, тут терпець мій увірвав ся.

— Але ж чекайте! — аж зупинив ся я — Що ж я маю до того? На віщо я здав ся ще там?!

Вона ще більше здивувалась, а очі... ах, хай їм біс! — ті очі лукаво-лукаво сміялись. Зелені, сїрі, карі, усї кольори разом. І нї крихти не вірили в моє обуреннє, в моє серйозне відношеннє до моїх же власних слів.

Але я твердо рішив нї за що не піддаватись.

— Нї, нї! Як собі знаєте, а я не можу їхати. У мене, знаєте, робота... Я й так уже той... уже запустив безбожно... Та й чого я маю їхати? Нї, я не розумію: ви така енерґична.., смілива дївчина, а не можете обійтись без няньки-мужчини... Фе! Сором!

Як би се на иншу, то б розсердилась, надула губи, ну, почала б хоч холодним, байдужим тоном виясняти менї, що я в сих справах сужу, як міщанин і вузький формалист; а вона того нїчо-

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

го. Пильно, з легким тріпотінням губ від сміху, мовчки подивилась в моє серйозне лице, потім несподівано схопила його в свої маленькі долоні, провела ними од вух по щоках і, нахиливши свої губи під самий ніс менї, дзвінко-радісно засміялась. І се на улиці, на тротуарі, під цїкавими поглядами прохожих! Потім схопила під руку й весело потягнула вперед. Розмова, мовляв, скінчена.

Ну, що я мав робити? Узяти й розцїлувать її тут же на тротуарі? Але щоб менї помоглось з того?

* * *

На другій день після обіду вона прийшла до мене дуже весела та бадьора.

Ще з порога закричала:

— Уявить собі, мамалиґо (вона так звала мене в найкращі хвилини своїх настроїв) — була тільки що у Антипа і він менї заявив голодовку. Менї! Ну? Як вам се подобаєть ся! Коли я його не випустю через три днї на волю, він починає голодувати. Ха-ха-ха! Сказав, що буде голодувати до смерти. Значить, йому ще два-три днї зосталось жити.

І разом з нею сміялось її положене золотистими хвилями волоссє. І хотїлось підняти голову догори і шукати в небі плаваючих шулік. Про голодовку ж смішно було навіть думати. При чому тут голодовка, смерть, туга, коли є сей сміх, а за сміхом те лукаве, непохитне і таємне?!

Я теж посміхнув ся.

— Комік! — стиснула вона плечима.

Потім стала рахувати, скільки часу забере дорога туди, там і назад. Виходило не більше трьох днїв. Далї виходив на волю Антип.

— Чуєте, мамалижко: а тодї виходить Антип!

І очі її якось так прижмурились, потемнїли, замерли від напливу чогось великого, що хотїлось здорово вилаять того бестію Антипа. А на душі стало і нїжно, і смутно, і думалось про те, що люди мають рїжне щастє.

* * *

Ввечері ми виїхали.

Я згадав, що менї треба було поїхати в однїй своїй давнїй справі на пару днїв у Х., через те більше й не вступав у дискусію з Зіною. А вона й не дивувалась тому, — вона сама знала, що у мене була там справа.

Ніч пройшла хутко, наче хтось узяв і вилив зразу, як відро води, ті десять-дванадцять годин у минуле. Ранок застав нас на

Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

горячих дебатах про людей соціялїстичного ладу. Зіна запвнее знала, що люди соціалїстичного ладу будуть кохати тільки раз в життї. Один раз і годї. Але за те так, що... ех! Але я також мав доскональні відомости, що люди одним разом не задовольнять ся, а неодмінно всї захотять ще хоч раз перемінити. Зіну се ображало, менї теж було обидно за будучих людей.

Раптом поїзд зупинив ся, всї пасажири чогось кинулись до вікон з одного боку, наче хтось зразу перехилив вагон у той бік, і стали дивитись. А за ними товпились другі й зазирали через плечі їм. І по ваґонї стрибало слово:

— Забастовка... Забастовка... Забастовка...

Ми здивовано перезирнулись. Потім теж кинулись до вікон. Якась, видно, велика станція. На пероні багато люду. Вигляд незвичайний у всїх. Кричать щось до нашого поїзду. Очевидячки, пасажири з якогось другого поїзду. Трохи оддалїк коло станційного амбару купа козаків. Стоять біля коней, держучи їх за поводдя. Або дуже руді з кучерявими бородами, або чорні, безвусі, з татарськими косоокими пиками. Але всї з кучерями з лївого боку, з шапками на бакир і з червоними лампасами на штанях.

Ми знов подивились одне на одного.

— Значить, справдї, таки забастовка?—здивовано дивлячись, промовила Зіна. І перший раз за її дивуваннєм не показалось лукаве. Якась трівога була в лиці.

— Мабуть... — з сумним спочуттєм хитнув я головою, дивлячись на неї.

Вона раптом засміялась.

— Чого ви?

— Так. Ви — комік: скорбно так хинули головою.

Але сміх її був якийсь... якийсь звичайний, яким сміють ся усї люди. А в лиці трівога й непокій.

— А може ще нїчого й не буде — сказав я, нїби бадьоро— ходїм на перон, подивимось

Вийшли.

На пероні стояв гомін. З поїзду висипали люди, отовплювали купками, як горобцї кинуті шматочки хлїба, кондукторів і купками вовтузились по перону, розриваючи їх на части. Кондуктори одбивались, викручувались, але перелякана публїка не випускала й хотїла неодмінно знати, коли вони далї поїдуть. Кондуктори робили благаючі обличчя і завіряли, що вони й самі не знають, але їм не вірили.

— Ви — кондуктор, ви повинні знать. Як же се так?!

Generated on 2015-07-21 17:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дізнатись щось певного не можна було. Говорили, що в якомусь манежі іде зараз збірка і рішаєть ся, чи бути забастовці чи ні. Говорили непевними голосами. Лиця були розтеряні, пригноблені, навіть у тих, кому приємний був той страйк. Погляди часто й надовго зупинялись на козаках, (бо то, таки дійсно, була живописна ґрупа!)

Зіна прудко бігала своїми зтемнілими очима й була блїда. Губи часто покусувала. Иноді коротко й різко кидала до мене:

— Забастовка, мабуть, протягнеть ся більше трьох днів?

Або:

— Він більше двох днів голодовки не видерже...

І, хоча я бурмотів щось, але вона не слухала моєї одповіди, — все прудко бігала очима по кричущій зсхвильованій юрбі немов у ній вишукувала способів помогти собі, немов хотїла використати сю живу силу, запрягти чи що сї тїла в якись віз, — везїть, подлі боягузи!

Раптом в одному кутку перона хвилюваннє й крик побільшались. Лиця повернулись туди.

З натовпу витискувалось двоє жандарів, а між ними йшов парубок у синій засмальцьованій сорочці в залїзнодорожньому картузї. Лице йому було гнївно-завзяте й ображене. Він заклав руки в кишенї й не хапаючись виступав між жандарів, часом щось говорячи до публїки, яка розступалась перед ними двома живими тинами. Обличчя жандарів були напружено-злі і теж нїби обижені. Очевидячки їх обижали слова парубка. Тини за ними зараз же знов зливались в одну рухливу масу, а з неї вистрибували на спину жандарів крики, до яких взагалі „начальству“ не варто дуже прислухатись.

Зіна стала ще блїднїщою. Родима плямочка біля носу стала дуже виразною і хотїлось зчистить її кінчиком хустки, а буйне золотисте волосся нїжно погладить і тихо з жалем поцїлувати.

Коли жандари ввели парубка в якісь двері, почулись крики:

— В манєж! В манєж! На збірку!

Із юрби стали виплигувать на рельси робітники й, розмахуючи руками, озираючись, закликаючи, прямували до здоровенного, закоптїлого будинку.

— Ходїм! — коротко, майже суворо кинула Зіна й теж стрибнула на рельси. За нами стрібнуло ще кілька пасажирів.

В манєжі було повно голів. Се був здоровеннпй кавун повний насіння — обличь. Навіть угорі на товстелезних бантинах при-

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

липли люди й щось кричали звідти, коли кричали внизу. Кругом були якісь машини, залізні прилади залїплені людьми. І був ще манеж той похожий на величезне корито, помазане медом, під яке пробрались мухи й закрили все собою.

Десь попереду чув ся голос оратора. Мабуть, говорила от-та голова, що випнулась над всїма і вимахувала руками.

Менї довелось щиро й серйозно попрацювати плечима, щоб упевнитись, що то, дїйсно, говорила та голова. Дякуючи сьому ми були недалеко від самої трибуни.

Голова мала добрий голос, руду бороду, але мало красномовности. Вона часто спотикалась об свої ж слова, сипала ними без ладу і иноді до того заплутувалась серед них, що безпомічно зупинялась і важко дихала. Але не падала духом і ще з більшим завзяттєм і запалом пробивалась вперед. Се була серйозна й нелегка робота, і всї слухали уважно.

Але де далї ми слухали з Зіною, то здивованїйше стали поглядать одне на одного. Голова говорила про те, що круг вокзалу стоять салдати і козаки, що сили нерівні, що жертв буде багато, а здобутку мало.

Їй кричали з маси противне, але ті крики покривались иншими, маса хвилювалась, потім стихала. А голова спочивши тим часом і витерши засмальцьованим рукавом спітнїлого лоба знов говорила. Говорила про голодних дїтей, жінок, про салдат та козаків, про сили нерівні. Її кричали знов, і знов піднїмав ся галас й крик. Кричали з бантин, з димарів старих паровозїв, унизу, згори, з боків. В величезному просторі манежа над кашою голів стояв нїби сизий дим. Немов кожний той крик був вистрілом з вогнем і димом.

Ми перезирались. Зіна все здивованїйше й здивованїйше поширяла очі й навіть часом озиралась. Круг нас сперечались парами, ґрупами; на їх шикали, щоб не заважали слухать.

— Ну, забастовка, видно не пройде. Їдемо, значить, далї — звернувсь я до Зіни.

— Ви так думаєте? — коротко й чудно кинула.

— Так...

Вона нїчого не сказала, тільки дивно крутнула головою й стала слухать.

А голова аж хрипіла вже надірваним голосом, немов люто застудилась там на трибунї:

— Товариші! Милі товариші! Послухайтесь вашого старого товариша. На що воно нам?.. Як сказано... У кожного, знаєте...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Не нада!.. Бог з нею... Спомніть, як нам... скільки нам... год тому назад, скажем примірно, скільки горя було від тої забастовки? Га? А що ми маємо від неї? Ще хочете тюрми та пуль?

— Плювать! — крикнуло з бантини, немов з небес. Але у низу, з землї зараз же полетїли назустріч крики:

— Знаємо вже! Годі! Чули! Правда!

Зіна раптом шарпнулась вперед.

— Куди ви? — схопивсь я за нею.

— Туди! — озирнулась вона, хитнувши до оратора. І лице було надзвичайно бліде, а очі блискучі, чуднї. І нїби біль якийсь почув ся менї в них, гострий та різкий.

Я став протискуватись за нею, але мусїв одстати й зупинитись, бо робітники, на жаль, мали теж загальний звичай дамам добровільно давати дорогу, а чоловіками уступати з бою. Я стояв ступнів на десять від неї, а вона коло самої трибуни. Менї видно було тільки капелюх її, який, немов сковорода поставлена руба, весь час заступав її голову від мене.

Бачив, як вона щось заговорила до робітників, які стояли круг неї, і ті робітники подивились чогось на оратора; потім вона озирнулась і, розшукавши мене очима, показала робітникам, а менї хитнула головою й посміхнулась. І знов вони заговорили. Далї один з робітників потягнув, мабуть, оратора за ногу, бо той спинив ся, озирнув ся й нахилив ся униз. Щось говорять йому. Хитнув головою, глянувши на Зіну. Слуха. Ще захитав. Хитнув в останнє підвів ся й знов заговорив, прибивши своїм голосом густий гомін, що почав ся в манежі, як прибиває дощ порох на улицях.

А той, що балакав з оратором, повернув ся до Зіни й сказав їй щось, хитнувши головою. Зїна теж хитнула й всї стали слухать.

Але я бачив, як круг Зіни перешіптувались і показували на неї очима й головами. Особливо пильно дивились жінки.

— Я кінчаю моє слово товариші, — почуло ся з трибуни — хай говорять инші... От... Хай говорять по совісти, як я говорив. А ми послухаєм і скажем спасибі за добре слово... От.

І, незграбно уклонившись, став злазити, щось соромливо говорячи до облич і рук, які зараз же протягнулись до його.

А за ним розляглись по манежу оплески, крики, свистки, шиканнє. Маса захвилювалась, заворушилась, як мухи, яких потрівожено на їхнїм меду. Особливо, я бачив, хвилювались бантини й боки.

Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але зразу ж почало чогось затихати, тільки шиканнє побільшилось. Я глянув на трибуну й замер: там стояла Зіна. Склала по наполеонівськи руки на грудях, підвела голову вгору і звисока мовчки дивила ся вниз. Волоссє буйно золотистими хвилями бігло під заломлений капелюх, очи одсвічували чимсь натхненим, але спокійним і рішучим, на губах знайомий лукавий усміх. Поза людини, яка знає, що робить і що з того вийде. Я зітхнув.

Ставало тихше й тихше. В неї впивалось, як у центр радіуси безлїч здивованих очей, її ждали, а вона стояла мовчкн, непорушно і тільки брови її стали піднїматись угору, очі поширятись і робитись лукаво здивованими. І разом з тим хвилинками ті очі темнїли чимсь сильним, задержаним в серединї. Немов в серединї у нїй кипіло щось велике, вогневе, але вона його здержувала і тільки лукаво посміхала ся, знаючи про його.

Замерло.

Зіна все здивованїйше піднїмала брови. Потім розняла руки з грудей, озирнулась і тихо почала:

— Товариші!

Замовкла й непорозуміло глянула на всїх.

— Товариші, я не розумію, куди я попала? Мене кликали на збірку робітників, а я, мабуть, попала кудись в друге місце. Правда? Скажіть менї, я серед робітнилів, чи де?

І замовкла, чекаючи. Мовчала й маса, перезираючись.

На бантинї засміялись.

— Серед баб! — раптом пролунав густий злий голос.

Сміх побільшив ся.

— Серед трудящих людей, у яких є дїти та жінка! — зразу ж одгукнув ся дзвінко хтось ізнизу.

Зіна хутко повернулась у сей бік.

— Та-ак? — здивувалась. — Так висилайте ж сюди ваших дїтей та жінок, чого ж ви прийшли сюди?! Може ж вони здобудуть собі таке життє, щоб не мерти з голоду! Вам чого треба тут?! Геть звідси, ідіть мийте горшки, хай приходять ваші дїти та жінки!

З бантин і з боків загреміли оплесли, сміх, крики:

— Правильно! Давай сюди баб! Геть звідси! Браво!

Центр мовчав і нїяково посміхав ся. Чулись тільки окремі голоси з його, які кричали щось до бантин.

Зіна все таки здержувала своє в серединї

— Тш! — повела рукою.

Затихло.

Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вона для чогось перехилилась до маси і стала пильно вдивлятись у кожне обличчя. Мовчки, серйозно, подовгу. В бантинах тихо ждали. Потім помалу підвела голову й здивовано заговорила:

— Але, знаєте, я не помилилась. Я, справді, таки серед робітників. Серйозно! Я бачу копоть і горе на ваших обличчях. На сих обличчях видно нужду і злидні. Хіба ні? Вони всі до того повимокали від поту й сліз, що скоро потріскають ся від сонця, як старі чоботи. Ви се знаєте? На них так понадимались жили від праці, що так вам і ходити з ними. До смерти ходити. А хіба є радість у ваших очах? Хіба в тих очах я не страх, не темність, не забитість бачу? Так, я таки серед робітників! Се правда.

Зробила паузу. Маса не ворухнулась.

І раптом зеленуваті очі заблищали, і пустили задержане, те буйне, весело гнівне, вогневе. Лице спалахнуло. Голова піднялась.

— Але слухайте! Хто вам сказав, хто сказав, що ми слабші? Хто? Той товариш, що говорив тут? А ви й повірили? Ах, ви ж коміки. Хіба ви не хочете краще пожити? Так таки зовсім не хочете? Ви цілком усім задоволені? Мабуть же, ні? А раз ні, то чого ж вам треба? Треба тільки захотіти. Чуєте: тільки захотіти. Більше нічого. Оттак стиснуть кулаки, стиснуть, щоб аж нігті впялись у шкуру і сказать: Ми хочемо. І більше нічого. Оттак:

І, стиснувши свій кулачок, простягнувши його до маси, перехилила ся вперед і сильно-спокійним весело-лютим голосом промовила:

— Ми хочемо! Чуєте?

. . . . . .

І випрямилась.

В манежі зірвалась ціла буря. Справжня буря.

Але я бачив, що вона йшла не з слів її, а з очей. Менї можуть не повірити, але то так. З її очей і з того, що ховалось за очима. Воно з очей сїдало на слова й на крилах їх перелїтало в уха й очі маси і маса вже горіла, маса вже забула себе, вже сміялась з того, що не зможе нїби перемогти. Вони не зможуть перемогти?! Та хто се сказав?!

— Забастовка! Годї! Забастовка! Голосувать!!

Зіна підняла руку. Маса покірно затихла.

— Товариші! — чудно блиснули очі з трибуни. — Нї одного більше поїзда? Так?

— Так! Так!

— Нї одного ваґона далї? Правда?

— Правда! Правда! Так! Забастовка! У-у-у!!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Лице Зіни було блїде... і радісна мука минї вбачала ся на йому...

За цїлий тиждень не пішло з тої станції нї одного ваґона нїкуди.

Коли ми вернулись з Х. — я, скінчивши свою давню справу, а Зіна з дозволом взяти на поруки нареченного, — нареченний вже четвертий день голодував. Його прийшлось з звощика з н о с и т и до Зіни на кватиру. Так він ослаб. Але не зовсїм. Бо коли я вийшов у кухню по воду, а потім вернув ся, то у його ще було сил одірватись од Зіни й роздивлятись фотоґрафії на столї.

Хутко він цїлком одужав.

У мене теж цїлком пройшов той чудний момент, коли чоловік сам за себе дивуєть ся. Я не бігав уже, як автомобіль, нїкого не бояв ся і цїлі днї лежав на канапі лицем до гори. І думи мої плавно та сумно, поважно кружляли над чужим щастем, як шулїки степів над старими, задуманими могилами.

II. КАПЕЛЬГОРОДСЬКИЙ.

ВЕЧЕРОМ.

Негода. Вечір. Тихий сон
Приспав усю країну.
Чомуж, скажіть, і досї я
Не ляжу, не спочину.
Лютує вітер. В далинї
Тремтять довічні зорі,
Про щось невпинно гомонять
Високі осокори.
І гнуть ся віти до вікна,
Мов просять ся до хати,
Немов намірились менї
Таємне щось сказати.
Мов хочуть сум безмірний мій
Розвіяти по світу
І душу втомлену приспать
Пригодами прибиту.
„Засни, засни, а ми тобі
Принадний сон навієм,
Ми серце щастєм давніх лїт
Розважимо, зогрієм!
„І листєм тихо шелестїть
Ми будем над тобою
І тїшить казкою тебе
Принадно-чарівною.
„Про сонце будемо казать,
Хоч темна ніч навколо,
І сяйвом щастя, хити, мрій,
Твоє вквітчаєм чоло.
„Хай очі займуть ся вогнем,
Хай серденько забеть ся,
Нехай на гомін наш струна
В душі твоїй озветь ся.
„І пісня гучно задзвенить
Про щастє, сонце, волю,
Щоб ти надїявсь без вагань,
Щоб ти жадав до болю!
„Щоб завше сміливо вперед
Твої дивились очи,
Щоб міг побачить день ясний
Крізь темну пітьму ночи!“

Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Поетична творчість П. Куліша.

В листованню Гоголя з Максимовичем є між иншим одна дуже цїкава фраза. Гоголь кличе свого приятеля переселитись у Київ. „Туда, туда! кличе Гоголь—въ Кіевъ, въ древній, въ прекрасный Кіевъ!... Да это славно будетъ, если мы займемъ съ тобою кіевскія каѳедры: много можно будетъ надѣлать добра! А новая жизнь среди такого прекраснаго края! Тамъ можно обновиться всѣми силами!“

Не довело ся Гоголю працювати в Київі, цїлком відміний був його шлях, але цїкаво що великий письменник думав про обновленнє, нове життє і осередком вважав Київ...

Коли Гоголь закликав Максимовича до інтензівної культурної працї в Київі, нїщо тодї не віщувало, що Київ в близькім будучім стане українським культурним центром. Мав на увазї Гоголь звичайно минуле велике значіннє Київа в історії українського життя; він писав Максимовичу не раз про се в своїх листах — „древній, прекрасный Кіевъ... Тамъ или около него дѣялись дѣла старины нашей“... А тепер в тридцятих роках Київ поки що тримав ся в сторонї від українського руху. Окремо, осторонь стоїть і та невелика наукова робота, що провадила ся тут в Київі в гуртку прихильників місцевої старини. Нї мітроп. Евґенія Болховітінова з його „Описаніем Кіево-Софійского собора и Кіевской іерархіи“, нї Берлинського з його статями по місцевій історії — хоч сї працї й мали своє значіння в історії розроблення української старини, ми не можемо зачислити до невеликого поки що гуртка дїячів молодої ще української науки.

А між тим великий письменник не помиляв ся, гадаючи, що Київ буде осередком української культурної праці, в якій і він сам тодї думав брати участь.

Три міста нерозривно, назавсїди звязані з історією українського відрождення — Полтава, Харьків, Київ: се поодинокі моменти в історії української самосвідомости...

Полтава — се „Енеїда“ та „Наталка Полтавка“. І не тільки через те, що жив тут їх автор, український письменник, якого йменнє ставимо ми в початку новійшої української лїтератури.

Котляревський був полтавський[1] старожил і любив Полтаву. Любив він Полтавську околицю і „великолѣпный видъ на зарѣчную сторону“ з ґанка свого будинка. „Здѣсь любилъ просиживать цѣлые часы Котляревъ-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ский съ зрительною трубою и наблюдать въѣзжавшихъ по сосѣдней горѣ поселянъ"...

В творах його ми почуваємо вплив полтавських вражінь. Латинську леґенду переносить письменник на український ґрунт і малює нам місцевий полтавський побут, малює з глубоким розуміннєм і великою сімпатією.

Завдяки сим впливам місцевих вражінь на літературну творчість Котляревського, Наталка і Еней тїсно звязані з Полтавщиною і завсїди нам про неї нагадають.

Розуміли сей звязок і сучасники письменника. Вони відвідують Полтаву, як літературні прочане. Шевченко малює будиночек Котляревського в Полтаві разом з иньшими славетними українськими будинками, як церква в Суботові або що.

Але Котляревський жив самітний в Полтаві, самітний в суспільнім значінню. До нього приїзжали з заявами пошани і сімпатії молоді літератори дїячі, але він не згромадив коло себе гуртка прихильників і співчуваючих.

Полтава се Котляревський і тільки.

Натомісць з Харьковом звязують ся спомини про гурток, про напрям, про літературну школу...

Хоч харківський університет і зявив ся несподїванкою завдяки хитрій вигадці Каразина, але він відповідав дїйсній потребі і згромадив коло себе серіозні місцеві елєменти. З другого боку, хоч і як мізерно виглядав він в наукових відносинах в перші десятоліття істнування, все ж таки він був стімулом науковой дїяльности, розбужував і підтримував наукові інтереси серед місцєвої інтелїґенції. Се була заслуга університета. Більшого зробити він і не міг. Розроблювати українську науку ще й не було кому. Більшість професорського персонала становили чужинці, Росияне, були і Нїмці, що викладали свої виклади загально-наукового латинською мовою. Сї вчені не могли цїкавитись місцевою українською старовиною, місцевою народньою мовою: се було чуже для них...

Чуже се було і для деяких верстов місцевої інтелліґенції. Вони радїли, що Харьків „принарядился, расфрантился, шаркаетъ по-европейски, отплясываетъ французскія кадрили", себто як мога більш підроблюєть ся під столичний зразок... Вони скаржили ся, що місцеві літературні видання, наприклад, „Молодикъ" Бецкого буде лише „наборъ хохлацкихъ пьесъ, кои уже всѣмъ надоѣли"...

Але місцеві обставини все ж таки дають себе почувати: найблизші наукові завдання виступають яснїйш. Завдяки палким спорам про н а р о д-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ність і народне, енергічній пропаґанді нових літературних теорій, ширші круги зацікавлюють ся народнім життєм, народним побутом. Склабовський, редактор харьківського видання „Украинскій журналъ“ так зазначує программу: „конечно для русскаго все русское пріятно: но еще пріятнѣе то, что ближе къ намъ по мѣсту, характеру и самому названію“... І дійсно, о скільки можливо, дбає надати свому виданню місцевий кольоріт.

Українська етноґрафія, була дуже вигідним нейтральним полем для наукової діяльности. Глибока щира поезія українських народних пісень, переказів, звичаїв зворушувала і захоплювала чулих чужинців, так само, як і своїх. В етноґрафії зходять ся разом Українці ріжних відтінків, свідомі й несвідомі; зходят ся разом тубільці й чужинці. В харьківськім гуртку етноґрафів разом працюють для української етноґрафії такі ріжнородні дїячі, як бадьорий Костомаров, песіміст Метлинський, чужинці — Срезневський та Пассек.

Харьківських етноґрафів зєднує не тільки спільна праця, але разом з тим і приятельські відносини. Се дійсно був гурток. Костомаров був в близьких відносинах з Срезневським і в споминах своїх згадує з подякою, що молодий етноґраф мав на нього корисний вплив. „Знакомство это зозымѣло на долго сильное на меня вліяніе... Я сталъ часто посѣщать его и домъ его сдѣлался для меня любимымъ мѣстомъ отдыха и обмѣна мыслей“. З другого боку приятелював Костомаров і з Метлинським, якого дуже шанував за гарну духовну вдачу. Сі близькі взаємні звязи відбивали ся і на праці. Де що робило ся вкупі, дещо з загального порозуміння, по спільному пляну, дїлили ся етноґрафічними матеріялами та вкупі їх студіовали. Се все можно простежити по їх статях, де в примітках зазначено, хто в чім допоміг автору статї. Всї вони, Метлинський, Костомаров, Срезневський, знайомились між собою через університет, де серед студентів Срезневський знаходив собі помічників в збиранню етноґрафічних матеріялів. Пізнїйше зявивсь у Харкові Пассек і також заприятелював з сим гуртком молодіжі. В пізнїйших книжках „Очерки Россіи“ Пассека 1840—1842 р. ми знаходимо статї і матеріяли Срезневського та иньших.

Поволї від простого безпретенсійного збирання етноґрафічних матеріялів переходять до серіознїйших плянів. Срезневський шукає в історичних народніх піснях і переказах пояснення напівлеґендарній запорозькій старинї. Сполучаючи разом літописний, мемуарний та етноґрафічний матеріял, Срезневский задумав змалювати „старину запорожскую— бытъ, нравы, обычаи, подвиги этого народа воиновъ“. Так зявилось видання — „Запорожская Старина“ I-VI. Видання се збудило загальну цікавість і хоч не виповнило цілком надїй автора, але все ж таки показало, до яких користних результатів може привести влучне сполученнє

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

властиво історичних матеріялів разом з етноґрафічними: сю гадку потім авсїди підносив Костомаров. Таким чином „Запорожская Старина“ вжезвиходить за межі простого збирання етноґрафічних матеріялів. Костомаров розроблює річний цикль українського етноґрафічного побуту, де користуєть ся і власними матеріялами: коротеньку схему він і видруковав потім. Далї випускає Костомаров спеціяльну наукову розвідку про українську народню поезію: „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“. Тут поставив він дуже цїкаве завданнє: простежити, як відбивають ся в українській народній поезії головні прикмети духовної вдачи українського народа, як згадує нарід в поезії своїй про старовину, і як, нарештї, можно користати в наукових цїлях з сих споминів про старовину. Вперш історик підходив до української народної поезії з такими питаннями.

В порівнянню з такими успіхами в розробленню української етноґрафії меньше зроблено в сфері української історії. Місцева старовина молодого міста Харкова не збуджувала яскравих споминів: життє Слобожанщини меньше їх в собі містило. Добрим прикладом наукових студій над місцевою стариною може бути спокійні „Записки о слободскихъ полкахъ“ 1812 р. Цїкаво зауважити, що хоч Костомаров і зацїкавив ся острогожським архивом і почав його розбирати, все ж таки для перших статей вибрав иньші теми: „Русско-польскіе вельможи. І. Князь Острожскіе“ та „Первыя войны малороссійскихъ козаковъ“. З другого боку цїкавий звязок студій історичних і етноґрафічних: „Запорожская Старина“ Срезневского і розвідка Костомарова „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“. Вони як раз сполучають в своїй темі історичне разом з етноґрафічним.

В розвитку української лїтератури Харків має значіннє школи, напряму, так само як і в розвитку етноґрафії. Старшим між харьківскими українськими письменниками був Гулак-Артемовський, але його духовні прикмети — самовпевненого бюрократа та чваньковитого урядовця стримували здалека молодіж. Натомісць дїйсним головою харьківського гуртка був Квітка. Його мягка, щира вдача приваблювала молодих і робила осередком лїтературного українського руху в Харкові.

Харківська школа в розвитку української лїтератури становить добрий приклад спільної гурткової праці. Коли Костомаров згадує в листї до Корсуна колишнє харьківське житте, йому уявляють ся давні приятельські взаємні відносини харьківського гуртка: „ваше письмо перенесло меня живо въ прошлыя времена молодости; припомнился мнѣ и маленькій домикъ противъ озерца, гдѣ вы проживали, и „Снипъ“, который тогда издавали: сколько было тогда надеждъ, сколько юношескихъ увлеченій“! Приглядаючись ближче можно б відокремити два гурточка — уні-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

верситетский та семінарський, але виступають вони разом, працюють вкупі, так що треба вважати їх разом вкупі єдиним харківським українським гуртком. І коли в Харкові перше в новійшій українській літературі зустрічаємо гурток письменників, сей український гурток дає добрі зразки гуртковоï літературної праці. І „Сніп“ і „Молодикъ“ були першими пробами українських гуртковых альманахів, а разом з тим добрими здобутками для тодішньої молодої ще української літератури.

„Сколько надеждъ, сколько юношескихъ увлеченій!“—згадує Костомаров... Що саме розумів він тут? Пляни разроблення рідної історії і етноґрафії? Поширенне української літератури? Виданне власного українського літературного журнала? Чи неясні мрії про поліпшенне суспільних відносин? Поки ще не маємо на се ясної відповіди; не знаємо, про що саме мріяли тоді молоді українські інтеліґенти серед сумних обставин провінціяльного життя Миколаївської доби...

А тим часом українське літературне житте ширшало... Се вже не самітня одиниця, як Котляревський або Гулак-Артемовський, се вже цілий гурток... І купка письменників, звязаних спільними симпатіями і інтересами, працює разом над літературними завданнями...

З такими вражіннями Костомаров покидав Харків, щоб оселитись на житте в Київі.

II.

В своїх київських споминах згадує Куліш про першу зустріч з Костомаровим. Були вони разом у Юзефовича і коли зайшла розмова на історичну тему, Куліш прочитав з голови цілий уривок з якогось історичного джерела. Се зацікавило Костомарова і привело до близшої знайомости.

Таким чином близша знайомість почалась завдяки спільности інтересів в історичній сфері. Після першої проби розроблення острогожського архіва і компілятивних статей про князів Острожських і про перші рухи козаччини, Костомаров спиняєть ся на добі Хмельницького. Молодого вченого захопляє ся епоха повна руху, енерґії, геройського напруження і світлих подій. Він виробляє свій погляд на відносини між героєм Хмельницьким і масами людности. „Хмельницкій былъ только избранникомъ своего народа, орудіемъ потребностей своего времени, своей страны... Не Хмельницкій былъ дѣйствующимъ лицомъ, а народъ...“ Се був оріґінальний погляд як на той час. Звичайно сї ролї подїляли як раз навпаки.

Проробивши що можно було знайти в Харкові з джерел до історії Хмельниччини, Костомаров завважив, що сього дуже мало і почав збиратись до Київа, сподіваючись там знайти новий, нерозроблений ще ма-

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

теріял, лїтописний, мемуарний та актовий. Тимчасово Костомаров опинив ся в Рівнім вчителем ґімназії: тут збирав він народні перекази про старі часи та обїздив місцевости відомі з історії Хмельниччини.

Серед таких студій та плянів пізнав Костомарова Куліш. Він ще не мав наміченої теми в українській історії, як Костомаров, що систематично підбирав матеріял для своєї будучої праці: на таку спеціалїзацію інтересів Костомарова молодший його приятель дививсь трохи іронїчно. Сам Куліш цїкавив ся історією українською взагалї, не відокремлюючи якоїсь близшої теми. Він уважно придивляв ся до памяток старовини, які знаходив по панських домах, колишнїх гнїздах української старшини, робив виписки і копії з актів, хронїчок, лїтописів, мемуарів... Сими своїми паперами і відомостями Куліш не раз був у пригоді Костомарову...

Зближало Костомарова з Кулїшом ще й захопленнє українською етноґрафією. Костомаров був збирач етноґрафічних матеріялів і ще в харківські роки ходив по харківській околиці, прислухуючись до відтинків місцевої розмови, розпитуючись про звичаї та записуючи пісні. „Меня поразила и увлекла неподдѣльная прелесть малорусской народной поэзіи“ згадує Костомаров про свої перші кроки в збиранню етноґрафічних матеріялів. Від аматорського збирання переходить Костомаров до наукового оброблення. Він задумує обробити великий збірник пісень, обробляє частину свого матеріялу — веснянки в статї „О циклѣ весеннихъ пѣсень въ народной южно-русской поэзіи“, розроблює річний цикль українського побуту, аналїзує спомини про старовину — про се відповідний роздїл в дісертації „Объ историческомъ значеніи“, підшукує в піснях відгуки давньої поганської доби (потім з сього виникла його „Славянская Миѳологія“ К. 1847). Се вже ширші, наукові пляни...

В порівнянню з сим в етноґрафічних студіях Кулїша більш аматорського. Згадуючи свої колишні подорожі в ролї збирача, Куліш так каже в передмові до свого видання „Записки о Южной Руси“. „Надобно сознаться откровенно, что странствуя изъ села въ село по малороссійскимъ губерніямъ въ періодъ моей юности, я рѣдко имѣлъ въ виду собственно науку. Меня увлекала поэтическая сторона жизни народа. Я гонялся за драмою, которую разыгриваетъ мелкими отрывками цѣлое малороссійское племя. Мнѣ нужно было видѣть постановку сельской жизни на театрѣ природы“...

Сей уривок добре характеризує нам молодого етноґрафа Кулїша, його погляди і сімпатії. Його цїкавить головно поезія народнього побуту, яку виробив український нарід, „разцвѣтая около двухъ вѣковъ такою сильною, такою пышною народною жизнью“. Цілїсть, а не окремі моменти, поетичний сінтез, а не детальний аналїз окремих зявищ... Кулїшу

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

важко з сієї богатої пишної цілости життя відокремити щось і розібрати окремо без звязку з цілим... Він поки що приглядаєть ся і записує з „неопредѣленнымъ желаніемъ увидѣть и слышать народъ въ разнообразныхъ особенностяхъ единицъ его...“ У Куліша багато ріжнородних пляній, роман, великий збірник пісень, колекція українських літописців, загальний начерк українського побуту, переклад давніх польських істориків, історія українських старшинських фамілій, але се в загальних рисах, без конкретних деталів: у нього поки що нема часу і охоти розробляти подробиці, систематизувати їх в самім збиранню...

З сього буде легко зрозуміти, в чім саме користна була Кулішу знайомість його з Костомаровим. Молодий адюнкт Київського університета старше Куліша на 2 роки (1817 і 1819) і встиг виробити призвичаєннє до систематичної наукової праці, чого ще не було у Куліша. З широких харківських пляній лишила ся у Костомарова робота з історії Хмельниччини та ще збираннє народніх пісень, решта — ріжні літературні пляни — поки що залишені на боці.

В Рівнім вчителем ґімназії, в Київі вчителем і адюнктом — Костомаров серед инших занять не забуває своєї головної мети. Жвавий, палкий Куліш іноді іронїзував над сею вдачею Костомарова, але сам мимоволї в сім підпадав впливу старшого товариша.

Ми знаємо з ріжних споминів, як приваблював Костомаров своєю лагідною вдачою. Талановитість ума і глубока чулість серця чарувала однаково дорослих, як і малих хлопців-учнів. Отже цілком природно, що Куліш щиро зацріятелював з молодим талановитим вченим, дїлючись з ним своїми плянами і думками і підпадаючи непомітно впливу старшого більш освіченого товариша.

Се приятелюваннє, сей вплив був тим тїснїйший, що обох зближало захопленнє рідною історією і рідною етноґрафією. З індівідуальними відтїнками у обох се захопленнє було щире і глубоке.

І се сполученнє інтересів історичних і етноґрафічних відбиваєть ся, як воно відбивало ся на харківських пробах Костомарова, на перших творах Куліша, передовсім на його поемі „Україна“.

III.

„Украина“

„У меня родилась дерзкая мысль“ — пише Куліш Юзефовичу в серпнї 1843 р. — „мысль выразить жизнь малороссійскаго народа въ эпопеѣ! Я избралъ для этого языкъ и форму народныхъ нашихъ думъ, которыя изучалъ долго и прилежно, и такъ какъ думы наши суть отрывки народной эпопеи, то я вставлялъ ихъ цѣликомъ, приблизясь къ воспѣваемой въ нихъ эпохѣ“... Так оповідає Куліш про свою поему „Украї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ина". Почав він її писати в Київі весною 1843 р. і далі обробляв її під час своєї етноґрафічної подорожи по Київщині літом 1843 р. Живучи у Ґрабовского в с. Олександрівці Куліш показав закінчену частину свойому новому приятелю і той, як каже Куліш, дуже її хвалив. Се заохотило Куліша вести далі задуману працю і в серпні він закінчив першу половину своєї епопеї до Хмельницького.

Куліш сам назвав свою „Україну" „необычайною композиціею". Се дуже влучно. Сполучити разом зовсім окремі самостійні пісні і думи в оден закінчений, цільний цикль української історії з заповненнєм прогалин власними віршами... Сміливий се був плян зєднати разом два зовсїм протилежні єлементи: памятки давно вигасшої прояви народньої творчости, давно вигасшої кажу, я, тому що нарід давно вже не складає історичних дум про події свого часу, та власні штучні підробки під стіль дум. З епільоґу до „України" бачимо, що Куліш думав бути Гомером свого народа, механічно зліпляючи з окремих дум, немов се disjecta membra, народний епос, на зразок гомерівського. З одного боку се глубока пошана до народної творчости, історичних дум, які тепер в протилежність поглядам давнїйших теоретиків клясицизму прирівнюють до зразкового дїйсно-народнього давнє-грецького епоса, але з другого боку — се неясне розумінне природи народного епоса, неясне розріжненнє між дїйсним епосом і штучними підробками...

На перший раз Куліш зладив частину епоса: „Украина. Од початку Вкраины до батька Хмельницького". Починаєть ся тут з коротеньких уваг про язическу добу та заведеннє хрістіянства на Україні: кінчить ся смертю Остряниці і старшини козацької. Думав Куліш продовжити потім свій епос і описати часи Хмельницького та й далі. Лишив ся сей замір не здїйсненим: чому? В епільоґу каже Куліш, що звернеть ся з порадою до старих людей, як знов поїде подорожувати по Україні. Може сї сивії голови, як каже Куліш, звернули увагу письменника на велику, основну ріжницю між народним і підробленим, може сам Куліш почув неможливість такого епоса, хто знає? Всеж таки епос так і закінчив ся на перший частині, „одъ початку Вкраины до батька Хмельницького", в 12 піснях, або як зве їх сам автор, думах.

Джерела своєї поеми Куліш сам визначає, хоч і побіжно, в занотованім вище епільозї: не знайшовши дум, скільки було йому потрібно для повного загального начерка української історії, Куліш сам зібрав потрібне, почасти з етноґрафічних записів, почасти з літописів. Зібравши сї звістки, Кулиш переповів їх на зразок кобзарських дум: таким чином вийшов закінчений цикль.

Так оповідає сам Куліш про джерела своєї поеми. Але вказівки сї занадто побіжні і ми мусимо шукати доповнень до сих вказівок. Зроби-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти се не важко, треба лише близше пригляпутись до змісту самої „України".

В результаті детального аналіза [1]) змісту „України" побачимо ми так. Одна частина — се народні пісні та думи, Куліш наводить їх вповні, чи в первіснім вигляді, чи з деякими відмінами, перестановками рядків. Иншим етноґрафічним матеріалом, окрім дум та пісень історичних, Куліш не користав ся; ми тут не знайдемо, наприклад, тих, нечислених, справді, натяків, які дає матеріял ужитий для пізнійшого видання „Украинскія народныя преданія".

Друга складова частина „України" се позички з історичної літератури, яка була у Куліша під рукою. З сих позичок зладив Куліш свої власні віршовані вставки між окремими думами пісень поеми. Придивляючись близче, що саме міг мати Куліш під рукою, ми зостановимось на загально відомій тоді і дуже популярній серед тодішньої української інтеліґенції книзі — „Исторія Русовъ", яку звичайно приписували архіеп. Георгію Кониському. І коли рівняти сторінка за сторінкою текст „України" з текстом „Исторії", вияснить ся, що всі свої відомости, за винятком дуже нечислених, узяв Куліш з „Исторії". Сумлінність Куліша доходить до того, що він заносить з „Исторії" в свої „думи" призвіща зполяченої української шляхти [2]) або всі ймення вбитої з Остряницею разом української старшини. [3])

„Исторія Руссовъ" дала Кулішу не тільки окремі факти, але й загальне освітленнє, загальну схему української історії. Для дилєтантів — істориків з початку XIX в. найважнійшою точкою був катальоґ гетманів українських: багато було тут плутанини і кожний починав з того, що росплутував по свойому сю плутанину і наново складав сей катальоґ, бажаючи примирити зовсім ріжнородні звістки. Так велось, поки з дальшим розвитком української історіоґрафії виступили на перший плян инші теми до студіования, инші питання до обговорення. І ось ми бачимо, що сю схему, сей катальоґ гетманів узяв Куліш з „Исторії". Звідси ж узято і загальну схему історії української, се чергуванне ясних і темних моментів минулого українського життя. Звідси ж узято окремі деталї, як колишні приятельскі відносини українсько-польські, або релїґійний утиск. Таким чином можно сказати взагалї, що більшість звісток

[1]) Такий аналїз я зробив в спеціяльній статї див. Записки Науков. Тов ім. Шевченка. т. 85.

[2]) „І вже тодї хто був Решето, то став Решетинський, хто був Чапля, або Проскура, або Лопата, то вже стали Чаплинський, Проскуринський, Лопатинський"...

[3]) „Зараз гетьмана Остряницю і найвищу старшину — Сулиму, Недригайла, Боюна, Риндича, взяли, колесовали; Гайдаревського, Бутрима, Запалїя, Кизима й Сучевського, залїзними спицями наскрізь пробивали". Ті ж самі ймення і в „Исторіи Русовъ", змінено лише порядок їх з огляду на вимоги версифікації...

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„України“ узято з „Исторії Руссовъ“: сей твір придав ся Кулїшу для доповнення народніх дум і пісень...

Що до сих народніх дум, треба звернути увагу на одну подробицю. Тепер завдяки повнїйшому досвіду ми відносимось більше обережно до народніх пісень і розріжняємо між ними дійсні і фальсіфікати. Тодї менше було матеріялу для такого розріжнення і через те вповнї приймали ся на віру фальсіфікати „Запорожской Старины“. Срезневський умістив в своїм виданню 12 пісень і 6 дум, Кулїш взяв з них цїлими 4 пісні та 4 думи. До того додав цїлі — думу про Самійла Кішку, думу про плач невільників в турецькій неволї, та й ще уривки з де-яких иньших дум, наприклад, заклик до походу з думи про Івана Коновченка... Сим матеріялом і користав ся Кулїш...

Згадуючи в старих лїтах про перші свої лїтературні дебюти, Кулїш каже, що складаючи „Україну“ сю „фанатичну“ імітацію кобзарським „думам“ він „слїпуючи брів по слїдах Костомари“. Ся вказівка може привести до хибного висновкv. Працюючи над „Україною“ Кулїш не знав ще особисто Костомарова. Ідея українського епоса вповнї самостійна і цїлком відповідає молодечій самонадїйности Куліша. Більш обережний і спокійний Костомаров як раз розвіяв би сї Кулїшеві надії стати Гомером українського народа. Чи се докір за загальне освітленнє подій, яке потім Кулїш признав хибним і тенденційним? Але таке освітленнє польсько-українських відносин, козацьких рухів, релїґійних утисків — се все не Костомарівські лише погляди, не Костомарова приходить ся Кулїшу за се винуватити. Сей загальний погляд зложив ся до Костомарова і молодий харківський історик знайшов його вповнї виробленим. Кулїш сам позичив сю схему з „Исторії Руссовъ“, отже Костомарів тут не при чім. Коли в пізнїйших своїх споминах Кулїш так різко відрізняє наукові мовляв справедливі погляди польських істориків і ненаукові тенденцїйні — Костомарова, наче сей був їх творцем, знов таки тут несправедливий подїл докорів. На одного Костомарова не можно складати усю відвічальність за погляди, які виробляли ся серед української інтелїґенції за останнї десятолїття XVIII в. і знайшли такий талановитий вислов в славетнім творі невідомого автора — „Исторія Руссовъ“...

Придивимось тепер до лїтературного оброблення. Народні думи і історичні пісні з „Запорожской Старины“ становять окремі складові частини і письменник сполучає їх меж собою своїми віршованими вставками. Ось зразок —

тогді то вже бандурники й кобзарі від села до села
по Вкраїнї прохожали,
помин гетьманові Свірговському відправляли,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

славниі діла його люду Божому оповідали,
на бандурах да на кобзах вигравали,
пісні жалібниі про його прокладали!

а сим закінчує письменник оповіданнє про Наливайка —

а бандурники да кобзарі пісні тогді на втіху й на жаль людям
про гетмана Наливайка прокладали,
великиі діла його вихваляли,
люту смерть його оплакали,
людям у серце вічну вражду на Поляків клали...

Були по за думами і піснями у Куліша деякі звістки з „Исторіі Руссовъ", які він вважав важними і цікавими.

Подає він сі звістки в прозових вступах до поодиноких пісень своєї „України". Ось наприклад, вступ до четвертої думи. „По гетьмані Предиславі гетьмановав ще князь Дмитро Вишневецький, що, відважно воюючи, попав ся сердечний у руки Туркам і в Царіграді люто замучен. А по його смерті гетьмановав князь Остап Ружинський. Сей гетман луччій порядок в війську козацькому вчинив, Орду коло Білгорода розбив. А по смерті Остапа Ружинського гетьмановав Венжик Хмельницький, прапрадід Богдана Хмельницького. Сей Орду під Заславлем тяжко розгромив і розігнав, слави немалої козацькому війську достав"... Як бачимо Куліш подекуди тримаєть ся тут епічного розміру і стілю.

Шкода иноді Кулішу опустити більш детальну вказівку. В народнім епосі не місце, наприклад, таким детальним поясненням: „тогдї в Полиці, в Литві й на Вкраїні поставлено було, замісь князів, по гетману: один звавсь коронним, другий литовським, а вкраїнський гетман звав ся руським; і первий гетман на Вкраїні був Предислав Лянцкоронський"... Коли згадати, як цікавили в початку минулого віку українських істориків дилєтантів усї сї питання про початок козаччини та перших гетьманів, легко зрозуміти, чому Куліш конче хотів завести в свій епос сю вказівку, хоч вона не була тут конче потрібна.

Не вважаючи на сї вступи що сполучають окремі пісні поеми, не вважаючи на віршовані доповнення самого Куліша, поема все ж таки не робить вражіння суцільного закінченого начерка української історії. Дуже ріжнородні були поодинокі складові частини поеми, щоб разом узяте все се — народнї думи, фальсїфікати „Запорожской Старини" прозові вступи Куліша та його ж віршовані вставки — все се робило вражіннє закінченого, суцільного начерка. Ряд окремих малюнків, більш або меньше релєфних, красномовних, се „Україна" Куліша: таке вражінне лишає вона у читача...

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сумні спомини чергують ся з радісними, сумні враження міняють ся з бадьорими. Татарське лихоліттє кінчить ся з побідою Гедімина над татарами —

тогді й сталась велика радість по всій Україні.

Українці злучили ся разом з Литовцями в одну державу як рівні: се останнє дуже важно, бо тоді пізнійша політика польського уряду до української людности стає зламанням давньої умови Українців з Литовцями —

народ український буде під одною державою
з народом Литовським
як рівнии з рівними
і вільнии з вільними...

Коли ж пізнійш за Ягайла злучили ся разом дві держави Польська та Литовська, Україна по сій давній умові стала такою ж рівною та вільною складовою частиною, як Польша та Литва: „ми пристали разом з Литвинами до Поляків, все таки, як рівнии до рівних і вільнии до вільних.

З початком Січи починають ся славні козацькі походи против татар і Турків: Остап Дашкович, Свірговський, Богданко, Серпяга-Підкова — се в поемі Куліша герої козацько-мусульманської боротьби, кожному з них приписує поема славний похід против мусульманів. З початку сі походи мали своєю ціллю „у бусурманів предковічні наші землі відбити“ і забезпечити сі втрачені землі. З Богданка, якому король Польський прислав клейноти, сі козацькі походи відбували ся иноді на бажанне і користь польського уряда: цілком та іділлія, про яку читаємо в „Истории Руссовъ“ —

козаки королю Польському вірно служили, а з Ляхами
як з рідними братами жили...

В сій щасливій боротьбі за предковічні українські землі або з доручення польського уряда, дісонансом звучить епізод в думи семій про хрістіянських невільників з Самойлом Кішкою та плач невільників в турецькій неволі — в восьмій. Се дає новий момент, иншу ціль походам козацьким — пімсту Туркам і визволенне братів-невільників.

Раптом обриває ся отся українсько-польська іділлія. Несподівано настають між сими двома братніми народами цілком відмінні відносини. В окремім уступі в 19 рядків (IX дума) Куліш переповідає за „Историєю Руссовъ“ про польські утиски та смерть гетьмана Косинського. Такий же уступ про релігійний утиск і в думі X-ій, де в початку оповідає ся про бідуванне України після смерти Наливайка та Лободи. В першім уступі (дума IX) автор підкреслює, що Поляки всеж таки свого не досягли, утиск сей не мав тих наслідків, на які Поляки числили

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

але наші на те не приставали,
мечем свою предковічну віру від Ляхів і ксензів обороняли.

Але всеж таки Куліш не може поминути загальновідомих фактів польонізації української шляхти, він переносить їх до дальшого екскурсу про релігійні утиски (дума X), де ми читаємо й про сумні наслідки сих утисків:

от у тую то гіркую годину
багацько душ християнських марно себе погубило:
ради благ міра сего
багацько з наших панів у кателицтво пообертало,
своїх земляків відцуралось,
над ними ж разом з Ляхами наглумлялось.

Далі приклади з „Исторії Руссовъ", як переробляли собі по панськи призвища деякі Українці — Решето, Чапля, Проскура, Лопата, взявши скінчення на инський

і вже тогді тиі відступники,
разом з вірою й рідну мову свою голосну вкраїнську занехали,
по польски цвенькати стали,
свою ж рідну мову мужицькою узивали,
тую гарну, поважную мову мужицькою узивали.
которою й князь Владимір говорив,
як вірою християнською всю Вкраїну просвітив!

На якийсь час, дякуючи Сагайдачному, відносини сі поліпшились, Українцям легче стало жити, але се на якийсь лише час, поки жив був герой Кафи; з його смертю знов починаєть ся погіршеннє, зміцненнє утисків:

ще гірше як до Сагайдачного Вкраїна тоді бідувала,

і головне, як і у автора „Исторії Руссовъ", се наруга православній релігії від Жидів-орендарів церков. Треба признати, що Куліш в сих своїх описах не заховав певного степенования, градації, через те вони повторюють в деталях оден одного і лїпше б було сполучити сї звістки разом в оден повнїйший суцільний та закінчений малюнок, додаючи дещо в инших місцях поеми.

Останні чотири думи „України" перейняті сумним почуттєм. Вони малюють утиски і страждання української людности. Вбивство гетьмана Косинського, нещасливий кінець Наливайка і Лободи, національний та релігійний утиск, наруга і образа самопочуття українського народа, се все мусїли перенести, все се мусїли вистраждати. Світлий момент в сій сумній добі се дїяльність гетьмана Сагайдачного, але у Куліша оброблено се якось поверхово, неповно, некольорітно і не зміняє загального сумного вражіння. Після Сагайдачного (дума X) знов сумні роки, Кумей-

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ки і смерть Павлюка (дума XI), страшна казнь гетьмана Остраниці та його старшини (дума XII).

В звичайній схемі української історії зараз після сих сумних подій перехід до рухів Хмельниччини, після утисків, кривд, зневажання — пімста, напруженнє, здійсненнє надій і бажань... Сей звичайний перехід, наприклад, в ефектовій антітезї Маркевича — „они какъ будто обезумѣли и проводя дни и ночи въ самохвальствахъ, буйствѣ, юродствѣ и бражничаньи, заснули умомъ и чувствами... Проснулись — лицемъ къ липу предъ ними стоялъ Богданъ Хмѣльницкій“...

Куліш не зазначив сього переходу, він лишає Хмельниччину для другої частини своєї поеми і кінчить поки що смертю Остраниці, але надає в своїм плянї надзвичайне значіннє сій події. Души загублених Поляками товаришів Остряниці підіймають ся на небо перед престол Божий і скаржуть ся на ворогів-Ляхів. І Бог пророчить страшну кару Полякам:

скоро, скоро страшна хмара із за гори Чигринської встане...

В листї до Юзефовича Куліш так пояснює свій плян: „Поляки доходять до величайшаго варварства, души мученикъ возносятся къ Богу и просятъ отмщенія: отмщеніе готовится въ страшномъ для Польши Хмельницкомъ“. Таким чином, як бачимо, Куліш хоч і кінчить Остраницею, але все ж таки намічає злегенька дальші події. Се тїснїйше звязувало б до купи обидві частини цілого епоса...

Після смерти Павлюка, оповідає Куліш, все зтихло на Вкраїнї, всї тримали ся тихенько, обережно, уникаючи нових нещасть. Але

ніхто волі у народі з предку-віку вільнім не задушить,
ніяке лихо, ніяке убозство, нїяка пригода в серцї козацькім
відваги не потушить!

Українцї не могли забути давньої волї, вони мріяли про неї, — їм довелось

щасливої години вижидати,
великого чоловіка від Господа милосердного собі прохати
щоб під його коргвою за свою свободу одностайне стати...

І в закінченню сїєї частини в сценї перед престолом Божим Куліш показує, хто сей сподіваний великий чоловік

подвигнеть ся і затремтить земля, як Хмельницький на Поляків гряне!

Такий то був погляд Куліша на козаччину, Хмельницького і Хмельниччину, коли він писав свою „Україну“. Як бачимо погляд сей вповнї зходить ся з народнїми споминами в думах та традиційними поглядами української інтелїґенції того часу.

(Далї буде).

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

ЗНЕВІРА[1].

V.

Іван мав їхати у вечері. Але на дворі звіяла ся буря й родичі не хотїли пустити його. На силу задержали.

Постелили йому в тій його давній, студентській кімнатї, вузкій на два метри, а втрое так задовгій. Те саме ліжко, той самий столик із відломаною ногою.

Іван Степанович сидїв уже сьогодня при сїм столику, лежав на сїм ліжку, але занятий своїм дїлом не мав часу на спомин з минулого. Тепер, коли погасло світло, коли душа втихомирила ся вже трохи, погодила ся із відмовою, коли він пустив волю думкам — давні чуття почали ворушити його уяву...

Тут у сїй кімнатї скілько то не пережило ся колись у давнину! Адже тут і у тій кімнатї він снував у душі перші свої фантастичні мрії, любував ся ними, прикликував їх до життя, одягав в артистичну форму.

Тут, у сїй кімнатї змалював він свої перші, красші картини, нариси з життя і природи. Тут у сїй кімнатї зродила ся в його душі любов до штуки після безсонних ночий, передуманих на самотї, укріпило ся в душі Івана Степановича бажанне посвятити ся штуцї, а серед гомірних розговорів із товаришами почала ся в його серцї инша любов, любов до рідного народа. А було се саме тодї, коли після прогнання його з пятої кляси він мусїв їхати у Львів, а відтак по роцї повернув назад у батьківську хату, як батька іменовано радником при окружному судї в отсьому городї. Батько спровадив його зараз зі Львова й від семої кляси він уже ходив до ґімназії в отсїм містї.

Іван Степанович усміхнув ся при сьому споминї, як старик, що дивить ся на іграшку дїтвори і згадує колишнє...

Він усміхнув ся і нагадав скілько то довело ся тодї пережити. Зі Львова він вернув доволї змінений. Він тямить, як то передше не раз жахав ся він у хвилях критичної роздуми свойого власного осуду. Ті його нариси — які вони були вельми неартистичні! Та його любов до рідного народа — яка вона непевна була!...

---

[1]) Докінченне, див. VIII кн. Л.-Н. В.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Після побуту у Львові положеннє його поліпшило ся о стільки, що він зрозумів причину того невдовілля з самого себе. А зрозумівши її почав працювати сильно над собою. Одного не знав: чи себе, чи кого обвинювати за своє неуцтво.

Він не знав іще тоді, що ґімназія не дала йому нїчого. Не замітив навіть, що перші книжки, які він, що правда, почав читати доволї пізно, бо аж ледви таки у пятій клясї, прийшли до нього з поза ґімназіяльних мурів. Не знав, що доривочне читаннє самих белетристичних писань здебільшого плохенької вартости не могли виробити в ньому нїякого світогляду, анї не могло дати зрозуміння сути літературної чи артистичної працї... Ще більше, він не міг зорієнтувати ся навіть у найблизших справах. У Львові почала довершувати ся зміна. І то цїлком несвідомо. Наслїдком зрозуміння правдивого стану річи.

Він почав сам читати часописи. Читав „Зорю“, „Дїло“ і „Громадський Голос“ — читав і не розумів поза новинки і фейлєтони нїчого.

Іван Степанович знов усміхнув ся сим разом гірко. Усміхнувсь на спогад, як то він сам себе соромив ся читаючи незрозумілі собі річи, як соромив ся своїх товаришів і як уже тоді почала вироблювати ся в нїм скрита мовчаливість. Йому жаль стало того молодця — ґімназиста, що то вчив ся мовчати, аби не показати світови, який він неук, який дурень...

— Чого я соромив ся сам себе, — питаєть ся в голос поважно Іван Степанович, — коли я читав женевську „Громаду“ й не розумів її?

Се була перша книжка, що розбирала перед ним поважні питання — на жаль питання, що були йому неясні.

А не мов би у відповідь на свій допит пригадав собі Іван Степанович, що ті питання були неясні, що правда, й його товаришам, тільки у них була якась глупа амбіція, що не позволяла розкрити одному перед одним усе своє незнаннє й старати ся спільними силами доходити до пізнання неясних річий.

— А може вона була в мене оправдана? — міркує Іван Степанович півголосом. — Може я й відчував се, що моє признаннє викличе на устах товаришів згірдну усмішку?

Нагадав, що вони взагалї не цїкавили ся нїякими питаннями, не читали нїяких книжок, а вже говорити про них не було у його товаришів нї сили нї охоти.

Ось чому він мовчав і соромив ся в душі.

І тоді під хвилю такої знеохоти він снував ся по місцї —

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сам один. Старав ся не здибатись із ніким. Або пропадав у музею — або висиджував годинами на виставі картин, студіював перлитвори штуки й шукав у них вітхнення... або замикав ся у бібліотеці над книжками, що говорили йому про теорію, історію, критику штуки, яка зачинала ставати другою його душею.

Лекцію собі найшов аби за призбирані гроші оплачувати свою науку в артиста-маляра...

А після повороту до дому життє змінило ся.

З артистичного, (артист, що правда ледви почав прокидати ся у ньому), він перекинув ся на инше поле. Не маючи змоги образувати ся в малярстві, а рівночасно почуваючи свою мізерію він не хотїв поганити штуки. Він кинув ся до роботи приступної для нього й на провінції. Із артиста він став політиком. Замісць студіювати твори штуки, він почав обмежувати ся до книжок політичного й аґітаційного змісту. А було, що й таких книжок не мав і тоді читав бодай недозволену ґімназіальною цензурою белєтристику, яка попала йому принагідно в руки. Ось тоді то також почув у душі — розумієть ся під постороннім впливом... що повинен називати себе радикалом, повинен належати до радикальної партії, повинен уміти співати: „Який то вітер“...

Він почав ставити перші кроки в своїй любови до рідного народа.

— Бідний той народ, коли такі його коханці, а ще біднїйший, коли його провідники тільки того вчать своїх вихованців — промовив гірко Іван Степанович.

Він згадав із глумом того провідника радикального руху в отсьому таки городі, того гарячого аґітатора серед молодіжи, що має майже на всіх ґімназистів вплив, а вихісновує його так, що вивчить тільки співати: „Який то вітер“, — тільки гарляти: „я радикал!... Ми руські хлопи радикали“...

А рік-річно лютить ся і бороду собі торгає, що всї матуристи, які перейшли через його руки, йдуть на теольоґію і на теольоґію і на теольоґію...

Іван Степанович говорив раз із ним про се:

— Даєте, — мовить, — форму, а не виповните її змістом, а потім дивуєте ся, що теперішня молодіж безхарактерна, безідейна... Він називає себе радикалом, бо ви його сього навчили, але що таке радикалїзм, яка його наукова підстава, ви не були ласкаві йому прояснити. А потім він іде на теольоґію певний того, що й там радикалів треба і стає... ультра-клєрикалом! А ви лютите ся...

— Говоріть здорові! — перебив обидженний голова заряду

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

радикальної партії. — Вам так усїм здаєть ся! Прийдїть на моє місце тай робіть реальну роботу... Але вернїм до речи. Щож поїдемо на отворіннє „Сїчи“ в...

Заговорив, замняв, перемішав горох із капустою, аби тільки не дискутувати про хиби, яких він був свідомий, але яких не хотїв, чи не вмів поправити... Сильно упертий чоловік!...

Та все ж таки вплив його не є такий безхосенний, — думає Іван Степанович. — От хочби що до моєї особи. Скільки його слїдно на менї?

— Але прошу: хто я? — позволю поспитати себе!

Він зітхнув глибоко, повернув ся на той бік, а його думка перестала на хвилю працювати... Набирала сили вигребсти із під попелу забуття детайлї з минулого.

Одні за одними, одні за одними пересувають ся спомини — а всї у ясній перспективі, чисті, прозорі... Іван Степанович любуєть ся ними — довго... предовго... Розбирає се-те, се-те... передумує, переживає...

Нарештї:

— Так хто я?... — повторив питаннє...

Коли би відповідати, думає, з узглядненнєм свойого роду, свойого походження, то відповідь вийшла би може навіть корисна для нього.

Головно як узгляднити життє, вчинки і слова батька й засади, які впоював він своїм дїтям у серце й мозок. Не можна сказати, щоби Іван Степанович не виніс із під рідної стріхи нїяких засад. Навряд. Він міг би був вийти в світ із цїлком ясно скристалїзованим світоглядом — а коли не вийшов, се тільки його власна вина з примішкою вини постороннїх позародительських впливів.

Патріотизм, почуттє обовязку, охота до праці — все те було в домі його батька.

А як воно виглядало?...

Патріотизм розумів його батько у вірній службі цїсареви і сповнюваннї обовязків свойого фаху. А що між батьками а цїсарем стояли цїли вязки посередників, як заступників цїсаря безпосереднїх і подальших, батько уважав відповідним корити ся їм і сповняти їх волю...

Іван Степанович нагадує собі, як то не раз його батько вертав схвильований із бюра, лютив ся, сварив ся, кричав... А вони всї мовчали, ховали ся по мишачих норах, аби часом не попасти батькови під руки. Вони знали, що те наморщене лице, сї мало

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не спінені уста мали свою глибшу причину. Вже то хтось добре досолив батькови. Крий боже станути йому на заваді. Що було під руками: чобіт, ціп, лопата — а то й здоровий бучок із верби, — порахує твої кости.

А то знов часом прийде... й до жінки:

— Але була комедія, мамо!

— Ти знов із Пшеторським?

— Але попамятає він мене!

— Ти наговорив йому?

— Ще й як! Ну, ну! Але то було нащо подивити ся. Цїле бюро ззирало ся... Я йому за все відплатив... До президента ходили...

І почав розповідати цїлу історію, як то він прийшов до бюра шефа експедиту Пшеторського, як почав робити йому докор, що робота не робить ся... як усїх там присутних із шефом назвав неробами...

Але як прикрий для своїх підвласних, так і знов робив усе, чого вимагали його шефи. А слухав їх, своїх настоятелїв, головно у тій другій, не бюровій роботї. Хотїли шефи австрійського патріотизму, він був австрійський патріот, казали будувати Польщу, будувало ся Польщу.

Тимчасом життє принесло засаду: „Тримай ся цїсарської клямки, а будеш сидїти як у Бога за дверми!“ І другу: „Будь послушний своїм настоятелям, а будеш іти в гору“. Врештї мрії про „золотий ковнїр“ завершували всякі думки про будуччину дїтий.

Звісна річ, що розговірна мова в домі його родичів була „урядова мова польська“. І коли він виніс із дому яке знанне рідної мови, то тільки наслїдком зносин із службою. Рідна мова була навіть обидна.

Іван Степанович тямить як сьогодня. Сидїли у вечері коло хати: Батько, мати, він... може ще й сестра... Він кільканайцятилїтний шкраб, приїхав з ґімназії домів на ферії.

Надїхали міщанські дїти з кіньми на ніч на толоку. Він відозвав ся на рідній українській мові: „Ого, вже гонять міщани коні на ніч!“

В сїй хвилї важка батькова долоня опинила ся на його лицї. Він глянув з острахом і ненавистю на батька, хоч і не розумів значіння цїлої події.

— По якєму ґадаш! Цом цї юж мувіл, жебись нє паплял, як паробек! — чує ще сьогодня Іван Степанович спомин душі.

Чиж могли дати йому зрозуміти цїлу огиду річи ті слова

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

батька? Ні... Він чув лише пощочину, завдану йому невинно рукою батька.

Роки минали — минув страх, затерла ся ненависть... не затерла ся тільки сама подія.

— Не затерла ся пощочина, яку завдала мойому рідному народови ляцька система! — обурюєть ся ще й тепер Іван Степанович.

І чи можна, думає він, при таких обставинах говорити про почуттє національної приналежности до українського народа, про любов свого народа? Коли не виносить ся із під родительської стріхи не то любов і знаннє рідної мови сього народа, але навіть бодай пошану для неї?... А вже про пошану людської гідности того мужика — чи ж можна говорити?

— Я не винїс із хати нїяких основ людського достоїнства, — промовив гірко Іван Степанович,— за те винїс усе, ізза чого могли мене ненавидити і погорджувати мною мої товариші! Я винїс засаду: робити карієру!

На своє щастє, а на нещастє українського питання, він не був самий. Усї менше-більше, що окружали його від молодих лїт, не ріжнили ся від нього. А при порівнаннї, хто з них може найскорше вернути ся до нації, показало ся в ґімназії, що він належав до тих, що володїли досить іще добре рідною мовою. Не мав тільки нї він, анї товариші почуття, що се рідна мова!

Чи мігби сказати Іван Степанович, що зробило переворот у його думках?... Трудно. Відки припливали промінї — сьогодня тяжко сказати. Життє, товариші, сходини, співи, прогульки, книжки... врештї постороннї впливи...

Всьо те зложило ся на якусь неясну, непевну, неозначену цїлість. У його голові була цїла сила ріжних-преріжних думок, нерішених питань, неозначених бажань.

Страшний роздор у душі, розлам у родиннїх відносинах, боротьба поміж двома світоглядами: ясним, скристалїзованим батька: зробити сина добрим урядником, отворити йому дорогу до авансів і мрачним Івана Степановича, загорілим неконсеквентним, що стремів... до чого... — не знати! Хотїв... чого? — не знати. Хотїв по крайній мірі як найбільше... Хотїв науки, знання, працї, боротьби, хотїв самого пожертвования...

— Я хотїв принести своє „я“ в жертву народови, людскости, хотїв розбити своє життє на жертвеннику ідеї, хотїв бути одним із тих, що мали спокутувати гріхи поколїння...

— Я пускав ся у життє не аби жити, але аби згинути... зложити голову на вінцї своїх заслуг...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А як се зробити?...

І тут отвирала ся перед очима Івана Степановича непроглядна пропасть.

VI.

Темрява у мізку, розпука у серці, пустиня в кишені.

Такий був настрій Івана Степановича після іспиту зрілости.

Він нагадав ту приємну постать симпатичного учителя, господаря їх кляси, що виправляв молодих свіжо-упечених людий у світ. Він мовив:

— Теольоґічний виділ університету образує священиків, медичний — лїкарів, правничий — урядників ріжного рода... Наріштї є відїл, що займаєть ся наукою. Се найширший виділ — філософічний. Хто записуєть ся на фільософію, то в тій цїли, щоби образувати ся в повнім слова того значінню. І тільки у нас, де населеннє бідне і зі студій мусить їсти хлїб, ті, що записують ся на фільософію, мусять посвячувати ся відтак учительському званню.

Так виправляв професор Івана Степановича і його товаришів у далеку путь життя.

— На фільософію записують ся люди, щоби образувати ся в повнім того слова значінню, — сказала собі спрагнена знання душа Івана Степановича, а заслїплений розум пропустив той мізерний, марний додаток: І тільки у нас і т. д.

Він вибрав ся у Львів із наміром записати ся на фільософію.

Чи треба згадувати про ту боротьбу, яку він мусїв звести із батьком, що хотїв зробити з нього порядного урядника, а не „бельфера“! Чи варто згадувати про безуспішні пояснення Івана Степановича, що він їде вчити ся, образувати ся і нї раз не думає про вчителюванне! І батько і свояки мали тільки одно питанне на на устах: „А хлїб? А з чогож будеш їсти хлїб?“

Неясні, непевні відповіди сина.

Тверезі погляди, здорові ради рідні:

Записати ся на права, сидїти дома, діюрнувати в судї за пятьдесять корон у місяць і тільки раз, чи два рази, в рік показувати ся у Львові — раяв батько.

— Чого там їздити, за чим? — питав син.

— Щож, коли всї так роблять, чому ж би ти не мав так зробити? Доїздять инші до Львова, будеш доїздити й ти, — наказував його далї батько.

— Я не хочу так, як инші. Я не хочу записувати ся на права, я не хочу сидїти тут. Я хочу там, хочу до науки, до піз-

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нання правди хочу дійти. Я мушу вчити ся! — протестував гарячо Іван Степанович.

— Чого хочеш?

— Я запишу ся на фільософію.

— І щож буде з тебе? Бельфер? Хабарник? Школяр до смерти? До смерти будеш учити ся до школи, як твій вуйко?

Іван Степанович не тямить, чи оправдував ся він, чи ні, чи старав ся пояснити батькови те, що кипіло в його душі, чи лишив його глумливі слова без відповіди — не знає. Здаєть ся, що ні. Але те, що він сказав на свою оборону, мусїло бути дуже дурне. Він у загалї не мав ясного розуміння того, що він хоче, до чого стремить ... Він не призадумав ся навіть над суттю вибраного страху. Взагалї він не то, що не знав, як буде працювати, чого вимагаєть ся від його працї, але він не знав навіть, до чого він спосібний, що він може зробити, або навіть, що він знає.

Страшна, нерівна боротьба.

Німа траґедія молодого серця.

— Чи стоїть труду, — думає в голос Іван Степанович — мучити душу споминами про насмішки, яких я дізнавав коли заявив, що хочу посвятити ся нації, щоби відтак на науковім й літературнім полї працювати для добра народа?... Хто з нас, бодай із тих подібних менї, не пережив у молодости того всього? Або хто заручить менї, що я ще сам колись, як дожию, не буду наставляти так само свої дїти?...

VII.

Після глухого кашлю, який так гарно гармонїзував ся із настроєм душі Івана Степановича, його думка помчала геть далеко, полишила цїлі роки. Спинила ся на сїм глухім кашлю, що вже мучить його так довго на кашлю студента, який не вспів іще досї сказати: край моїй роботї.

Девять років від іспиту зрілости, від тої хвилї, коли чоловік мрів про все, про що тільки може мріти людина...

За тих девять років позбув ся мрій, ілюзій, важкою працею старав ся здобути знанне, яке позволило б йому вмурувати бодай одну цеглу у будівлю храма розвитку людства, аж ось спотикнула ся йому нога. Не дописало здоровля, яке він занедбав нерозважно, розвиваючи односторонно свойого духа. Він відчував уже ту хвилю, коли прийдеть ся йому зрезиґнувати із усїх плянів на будуче, зрезиґнувати із науки, научної працї, не доборовши ся на сьому полї нї до чого...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бували в його життї хвилї, коли здавало ся йому, що має моральне вдовілле. Хвилї його научного вітхнення, коли то перед його уявою світ увесь клонив ся устій його духа, а він буяв своїм умом по безмежних царинах творіння. Але ті хвилї, які часті давнїйше, появляли ся останнїми часами так рідко, що він і не замічає їх. Від коли його мізком заволоділо одно тільки почуттє: свідомість розвиненої сильно в грудях туберкульози, — його ум затупив ся, почав клонити ся до упадка.

Кому ж він має завдячити сей свій моральний упадок, свою матеріяльну руїну, втрату здоровля? Кого сьогодня проклинати має?

— Не проклинати, а плювати тільки в лице суспільности, що сміє показувати фантоми й називати їх ідеями! Що сміє показувати шаленим головам ідеал науки, а відтак заковувати їх у найважше ярмо поневолення...

Так стогнала зболїла душа, стогнала із гіркої розпуки.

А згадавши перші свої роки університетських студій, що підчас них він тратив здоровлє за працею на удержанне, а не міг, хоч як бажав, розвивати свій ум, він скипів злістю проти того галицько-польського храму науки, що на ньому нївечать ся чи не всї красші одиниці галицької України.

— А ще більше, — став він далї лаяти ся, — плювати в лице храмови, що вивішуючи на своїм прапорі напись: „Жерело правдивого знання“, управняє культ наукової простітуції.

Такі виривали ся раз-по-раз із його грудий стогони болю.

— І не так суспільности, тій шляхоцько-попівсько-урядничо-мужицькій масї, що в неї жолудкова ідея є мірилом усього життя, як тій святинї, що загарбавши в свої руки всї тайни життя, поступу, цивілїзації, замісць ширити докола себе світло цивілїзації, поступу, повного життя, посадила на своїх вівтарях демаґоґів, шамбірів, маґів, політичних злочинців, наукових обманців, темні сили чорного царства... які поставили собі метою поганити науку!

А далї поплили гіркі думи про те життє...

...де темний мужик хабарями увільняє тихцем у „народнього просвітителя“ свої дїти від науки, де піп стоїть на сторожи чорного царства тьми і невіжі, де шляхтич обох ненавидить, обома гордить і на обох свої зуби скалить, де урядник, улицетвореннє слуги-невольника з першого шкуру лупить, а перед останнїми гнеть ся... де всї вони складають ся на гармонїйну цїлість пониження, обезчещення, потоптання людської гідности — де одно тільки промовляє за ними: безлична сміливість у проголошуванню своїх засад, цинїзм, із яким вони сунуть крізь життє, придавлюючи бругально всьо, що не підчиняєть ся їм.

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

А тут суть річи: „кузня урядників, слуг, рабів, комедіянтів, прислужників темного духа“... криєть ся за написю: „Alma Mater“.

— Коли ж скинете сю брехливу вивіску, що так вам не лицює, коли ж розсунете заслону і покажете свою правдиву фірму, яка під нею криєть ся?..

І глумив далї:

— Коли ж підете слїдами тих там, ви сини одних, а батьки других?

Скреготав зубами.

VIII.

Нові думки. Одни за одними, а все більше гіркі, більше розбільні.

Унїверситет... Наука... Виклади...

Яка велич, а скільки пустого звуку у сих фразах!.. Гірко згадувати. Дивити ся на тих молодцїв, що із розпаленою душею спішили на виклади, спрагнені знання... Скільки надїй покладали вони на них!

Так що-ж?

Унїверситетські виклади приносили завід за заводом. І найбільше запалені пізнали небавом, що декілька лїпших книжок давало повнїйше знанне, як пусте витиранне ліктями лавок у викладових салях.

А в слїд за сим точне записуванне викладів почало обмежувати ся до нотования деяких важнїйших подробиць, далї перейшло в бездушне слуханне викладів для самого слухання, нарештї покінчило ся цїлковитим здержанням від унїверситетських мурів...

— Га, га, га! — глумить Іван Степанович. — Небесні світила перемінили ся в електричні лямпи, притухли до нафтових, а нарештї погасли лоївками...

І то вже все?.. пливуть нові думи, — заводи на унїверситетї й більше нїчого. А те окруженнє, що серед нього жиєть ся? Поміч суспільности? Наукові підмоги з державних фондів? Народнї фондациї?..

Ге, ге, ге!.. Суспільність, пускаючи Блахмана, висилає своїх синів (тепер уже й доньок) на науку тай здає їх на ласку й неласку всяких маніпуляційних директорів, официялів і концелїстів, адвокатських чи нотаріяльних субстітутів; банкових секретарів і таких инших властителїв діюрнів, що висисають за вісїм годин денної працї всї фізичні соки й притуплюють усї моральні сили, а відтак дають цинїчну раду: Може пан хо́дзїць вечо́рем на викла́ди по шу́стей, по бюже!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Фабриканти волів, рабів, сухотників, неврастеніків!..

Ревів із болю на спомин своєї нужди, своїх марно затрачених сил.

— А стіпендії загарбають протеґовані сини дуків, місцевих багатирів, що пропутують їх скорше, ніж відберуть?..

Він знає їх, він бачив, як гуляли і потішав ся, що се не йому дали нагоду упасти так морально!

— А наукові й артистичні запомоги на студії за границю дістають слимаки, лизуни, кретини, що свої заграничні студії кінчать таки в львівських, а вже найбільше у віденських кофейнях!..

Він стрічав ся із ними. Він слухав їх брехливої бесіди, їх сплетень із віденського бруку. Він бачив як мняли ся, коли приперто їх до муру, аби друкували свої розвідки написані в часі заграничних студій! Тож то душа його раділа! А проте вони йшли на очах у гору!.. Таких, бач, треба, такі, бач, безпечні...

— А за гроші зложені народом у хвилях виїмкового одушевлення, чи забуття, фундує ся... церкви!..

Його обуреннє й іронія перейшли у поважний спокій біблійного тону:

— Ви праведні мужі науки, оборонці людської гідности, достоїнства!..

IX.

Коли після нового вибуху кашлю втихомирив ся трохи, стямив ся, що се пізна пора й хотів присилувати себе вснути.

Тепер побачив, що його денервує буря. Замітив, що від вітру тріщать дерева в саді. А блискавки так і розривають темряву...

Він вдивлює ся у них... одна... друга... третя... у ріжних напрямах перешибають воздухи... А за ними громи так і котять ся із висоти у низ, а тут і розпливають ся...

Так там гудуть не вгавають, так гомонами дудонять без настанку...

А блискавка спливає одна за одною...

Нарешті очи Івана Степановича ослабли від того моря світла... Напружені нерви почали грати... Він устав, спустив стору, заслонив вікно ліжником і ляг на ліжко, думаючи вснути...

Та де!

Не скоро затреш пережите! Не легко забудеш передумане!

Важко викидати з груди гіркі стогони! — торочить далі повісмо думок зболіла душа! — Дуже важко!.. А ще важче дивити ся, дивити ся на все те і — мовчати!

Generated on 2015-07-21 17:27 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Найсвятїйші чуття людини топчуть ся, молодечий жар, непорочний запал вкриває ть ся зневірою, ідеї замеркають під напором брутальної дїйсности і нема опору, нема грімкого протесту, який потряс би основами спіжевого тельця...

Всї найгарнїйші пориви розбивають ся о ту бездушну товпу. І тут і там і сям...

— Що дала менї та „Праця“, те академічне товариство, на яке я покладав стільки надій? Що дало воно иншим? Що дало українству? — згадує жалко Іван Степанович.

Почини... почини... іще раз почини...

„Консолїдація“ той найпоганїйший із усїх найгидкійших чинників, той символ злуки світлих одиниць із темною масою, злуки, проте тим самим закріпощення духа тих одиниць, консолїдація, що записала ся сумними красками в нашій історії останніх десятилїть і проти якої виступати „Праця“ поставила собі в першій мірі чи не головною метою, була тим раком, що точив і її орґанїзм.

„Консолїдація усеї української молодїжи!“ — Чи-ж не звучить се гарно? Чи-ж не можуть одушевляти ся такою злукою філїстри? Одже се сума їх змагань у справі орґанїзації молодїжи!

Той гурт червоних, запалених революціонерів. Ті їх палкі речі, ті їх рішучі вчинки, ті їх завзяті протести — той гурт молодїжи перенятої одними ідеями, змагаючої до одної цїли, до пізнання правди, а вслїд за тим до безпощадного нищення тьми, будь вона в сїм, будь вона в тім видї...

А ся велика громада усеї молодїжи: білих, синїх, рожевих, ну і тих навіть червоних... Але що вони вже тут у сїй масї „статочних“...

Кожде їх дїло стрінеть ся з належним осудом вже в нутрі громади, тай навіть не осудом, чи-ж треба його, коли вистарчить ухвала більшости... А перед світом ми всї „однодумні“.

А меншість?..

Вона пручаєть ся, вона хоче закладати протест, вона пробує далї хоч дещо із своїх домагань поставити в загальну репрезентацію... нарештї знеохочуєть ся, відсуваєть ся від роботи...

Слїдує вирівнанне думок, ідей, бажань...

Одно серце бє в грудях усеї молодїжи, один дух обхоплює молоде поколїннє.

X.

Людовий унїверситет, популярні видавництва, орґанїзація молодїжи, орґан для молодїжи...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

До всього збори, сходини, поради, комітети... боротьба в комітетах...

Соломяний огонь, нездарність провідників, загирення одного діла по однім...

— А чому? чому?...

— І знов: суспільність, університет, а ще більше, ще більше наша власна нездарність, неуцтво, а вже найбільше брак спромоги прозріти.

Кпив із усього, що, за молоду, як найсвятїйше в душу його вкладали...

— Ми дїти наших батьків, дїти виховані у любови наших батьків, у пошанї до кождого їх розумного, досвідного слова, у поважанні до вчинків тих сивих і лисих голов... Ми дїти їх, то й поступаємо дорогою вказаною нам батьками...

Непевно:

— Ми... Хто?.. Всї?..

Згадувати тих скілька заблуканих одиниць, що відбили ся від стада?

— Згадав би, коли б вони орлами сизокрилими підняли ся високо по над товпу плазунів і прошибали воздухи шумом своїх бистрих крил у летї в обійми сонця.

Іван Степанович одушевляєть ся:

— Згадав би їх не „не злим тихим словом", згадав би громовими грюкотами, згадав би гуками дикої розсатанїлої природи, возвеличав би їх борнею стихій у вселенній...

Гірко:

— А так згадаю не їх пропащих, а ту тьму кромішню, що загирила їх талант і повернула їх у рабів неситого молоха — суспільности.

З погордою:

— І знов: суспільність — університет... університет — суспільність. Сінбіоза... правомімікрі...

Суспільність, мати їх, тих світочів науки, у важких болях свої дїти породила, почерез лоно докторатів у життє науки їх поперетягала і пісоньку-колисоньку їм співала-лебедїла: ростїть, ростїть карлики, множіть, множіть карленята...

Печалива о щастє свойого плоду мати!

— Га, га, га! Профан якийсь, вирід, невдачник!

Далї говорив поважно... переконуючо:

— Як смію не розуміти потреби свойого народа! Як смію безчестити те, що стає основою життя маси. Формованнє правни-

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ків, попів, лїкарів, бельферів, урядників у лїберіях із синїми, жовтими, фіолєтовими, зеленими вилогами та золотими ковнїрами, рабів у тоґах, реверендах, мундурах, шлюсроках, з біретами, колпаками, пирогами, цилїндрами на всяких цїсарських, папських і инших божих тїлах, за вівтарями, амвонами, катедрами...

Із патосом:

— Як смію я, що покінчивши фільософію, не удостоїв ся покористатись нею як слїд, як смію я, що не доріс, до серіозного, поважного, спокійного характеру... галицького педаґоґа, тільки пішов скитатись по світу на циганській науковій мандрівцї, як смію закладати протест проти наукових велитів тої міри, що цїлий теольоґічнйй факультет, шарлятани полїтичної економії, соціольоґії, шовінїстичні фальшівники історії, лїтературні бляґери... Як смію закладати протест проти католїсімих природників-лїкарів, поклонників великої життєвої сили світа і папського кнута разом і на переміну, проти всяких фільософічних і клясичних іґнорантів і тим подібних алькоголїків і антиалькоголїків із впливом вицвіту їх мудрощів на орґанїзм людської суспільности.

Обурений:

— Як смію отвидати губу я, що покінчив унїверситет і не вмів покористати ся як слїд його мудрощами! Не вдоволив ся випаленим у ньому умом, та пішов на чужину його кріпити...

А далї кпив уже:

— Вільний унїверситет, правдиве знанне: вірне освітленне слова: природа... На природї оперта фільософія, наукове трактованне соціольоґії й економії, ґеоґрафії й історії, історії штуки й лїтератури... науковий виклад порівнуючих релїґій...

Він кпив із безмірним жалем, усїм болем обманеної душі.

— Але ж панцю!.. Нам треба права для практичних урядників! Нам треба медицини для лїкарів-католиків, щоби працюючи між католицьким населенням не зневіру, але христіянську потїху йому несли! Нам треба теольоґії для „душ пастухів“ а души пастухів для вірних овечок! Нам треба смирних баранчиків...

Вибухнув диким реготом шалу-радости по причинї своєї характеристики, реготом-сміхом, що перейшов у страшний кашель...

— А ви що?.. Науки вам... забагло ся?.. Вільної науки?.. Безмежної свободи... думки і слова?.. Мій пане! На захід... шукайте... до нас не дійшла ще ґанґрена... Наш орґанїзм сильний ще... здоровий...

Переривав свій глум вибухами кашлю.

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XI.

Іван Степанович чув уже, що годї йому буде вснути. Він перевернув ся раз, другий, третїй... нарештї встав, найшов на столї сїрник і засвітив лямпу.

Із промінням, що їх розсипала по кімнатї лямпа, почала вертати свідомість дїйсности в душі Івана Степановича. Десь нїби порозвівали ся примари... він нїби проснув ся із сну — таку зміну завело в його душі світло.

У нього одно тільки на думцї: він хорий.

Почуттє недуги, своєї немочи — непорадність по причинї безвихідного положення, жаль до батька, що відтрутив його так байдужно від себе...

„Байдужно“ ?

А не показував тих свідків своєї нужди — тих пропущених рат у банку?.. Від коли Іван Степанович тямить — усе ті рати. Одні платить... одні пропускає... Так усе, так вічно!..

І ті жалї на хату, на податки, на додатки... на господарку... Безроги занедужали, мало не погибли. Клич ветеринаря, викидай скілька ринських... Замісць заробити — втратили на них... А те, що їх тримали пять недїль на стайнї? А бараболї сусїди не викопали яких десять рядів? Шість нових рядів бараболї спровадив з Будапешту, а тут оставили з одного всього три-чотири корчі... А в кукурудзах нїби не слїдно крадїжи?..

І так усе... так, скільки тямить, за кождим разом, як навідаєть ся до хати.

Іван Степанович зітхнув із глибини душі:

— Бідні...

Чогось йому жаль стало батька... матери...

Тої матері, що певно не може повеличати ся анї одною щасливою дниною в своїому життї... Того батька, що із злидаря забаг бути паном — в день у бюрі, у досвіта і пізно в ночи у господарцї... день за днем... рік за роком...

Хата, город, сад... корови, свинї, качки, кури... отсе цїлий зміст життя старого бюрократа. Цїлі роки минули, а ледви, чи Іванів батько тямить такий день, аби він змінив порядок свойого життя. О осьмій до бюра, перерва на обід і о шестій із бюра... Тими самими улицями, по при ті самі доми суне в тім самім часї висока постать — спершу випрямована, тепер уже чим раз пригорблена, чим раз похилена від землї... Навіть тих самих людей стрічає звичайно на своїй дорозї...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Стільки літ уже, стільки літ...

І як тут дивувати ся, що обурюєть ся та душа, коли хтось сміє робити заговір на її кишеню?.. Сміє хотіти змінити плян життя?..

Іванів батько не міг зрозуміти, що син не бажає його майна, що він віддасть позичений гріш, що без сеї помочи він може знидіти...

Як? До санаторії? У гори? Аджеж він цілe життє не виїздить із куряви великого міста, а проте жиє здоров, не кашляє, не пчихає... Часами правда катар... теє... Але то та біла табака кінська чи як... Ну, але помагає... зараз позбуде ся нежиту... як...

І як можна було бути таким наївним? — міркує Іван Степанович. — Хиба ж він не чув, які то громи кидав його батько нераз-не два на тих неробів-марнотратників бельферів, що то дармує цілий рік, та прогодовуєть ся хабарями, а на вакації тріндаєть ся кудись у гори! Як би то не вистарчило піти за місто, а вже й повітрє є й купіль і зелень села... ліса...

Хиба ж помогали його протести в справі оборони і тих неробів і гірського повітря і купілів у Прутї та Черемоші?..

І сей чоловік зичив би грошi синови на подорож — куди?.. До Ґріс?.. До санаторії? До купілів?..

— Га, га, га, га, га! реготав ся Іван Степанович.

Після довгого сміху і нового кашлю, він дуже посмирнів.

Зрозумів своє положенне, яке давало ся означити одним, однїським словом: годї!

Годї дістати грошi, годї виїхати лїчити ся, годї мріяти про подужаннє... годї... і годї... і годї...

Іван Степанович схопив ся, вискочив із ліжка почав ходити по кімнатї...

Відслонив вікно... відчинив...

Свіжий подув повітря... Нові думки... Відмінні...

Гарно на дворі... Буря минула... А така страшна лютувала... Що то на світї не кінчить ся!.. усе кінчить ся... І нам прийде кінець... А там такий спокій, така тишина... Такий надмір тишi й щастя... Безмежний спокій...

Так пощо ж тут його бажати? За багато буде його, за багато. Тут життя нам дай, працї, руху, гомону, крику — усього того, що називаєть ся контраст спокою... Чим більше бурливе життє, тим раднїйше простягнемо руки до вічного відпочинку...

— Я не можу уявити собі, аби чоловік, що пережив у щастю, в гаразді, вижидав спокійно смерти, — промовив Іван Степа-

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нович. — А з другої строни, як любо кінеть ся їй в обійми чоловік, що за цїле своє життє не знав відпочинку, не знав раювання, не знав ледачих роскошів... Як вдячно зложить своє збідоване тїло на крилах вічного спокою..

В душі Івана Степановича почало проявляти ся якесь іґнорованнє життя, щастя, здоровля... якийсь глум на спомин недуги.

Йому соромно стало, що він послухав перших слів лїкаря і розніжив ся... приїхав просити грошей... хотїв кидати роботу й тїкати геть на самоту, шукати спокою, порятунку для немічного тїла...

Соромно йому стало, що його дух такий слабосильний...

А далї почав пригадувати: один, два, три... десять... двацять... і далї... і далї... сотки цїлі начислив би їх, таких самих як він, слабих, немічних, збідованих, закашляних, вдодатку голодних, лихо загорнених, а про те сильних душею, бадьорих... завзятих... Останнїм духом дишуть, а слова зневіри від них не вчуєш... послїдні сили розмітують, а не устають у працї й енерґічному життї.

На яких велитів вони виросли в очах Івана Степановича під сю хвилю!

„Аджеж усїм нам судило ся загибати!“ — не раз, не два — сотки разів чув він і сам він говорив, коли хто зводив бесїду на шанованнє здоровля, на можливу недугу грудну, смерть і т. и.

— Раз козї смерть! — докине було весело... І далї своє... і далї своє...

Іван Степанович почав собі кпити із свойого зворушення із свойого обурення на батька, на його скупість, на його нїби то дику фільософію...

Він поглянув на оборотну сторону медалї, і що ж побачив? Те саме, що давно вже сам проголошував. Нїщо впрочім нового. Робота, байдужність до життя, легковаженнє небезпеки недуги... смілий глум із мари смерти...

Тільки навіть ще не так! У батька тільки слова — у нього дїло!..

Бач!.. Ага!..

Засоромлений відступив від вікна, загорнув ся до решти, згасив лямпу і вийшов із кімнати.

Станув у сінешнїх дверях.

На дворі після бурі було цїлком ясно видно від місячного сяєва.

Іван задумав ся.

Іти так, не прощаючи ся нї з ким? Годї, подумають щось найгіршого... Хоч може нї! Не вони! А все ж годі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Піти — не піти, піти — не піти...

Не міг рішити ся.

Йому соромно було признати рацію батьковим словам, а то знов не хотїв лишати родичів під вражіннєм свойого жалю... Нїколи ще не відїхав не прощаючи ся...

Заки ще надумав ся, відчинили ся двері від кухнї, а в них появила ся висока пригорблена постать батька.

— Що ж ти тут робиш? Встав?..

— Тато куди? до городу?

— А я. Піду перейду ся туди-сюди. Треба й по ночи пильнувати. Злодії крадуть, що попаде в руки. Якби не доглядав, все рознеслиби. А ти куди?

— Хотїв як раз розпрощати ся. Вертаю домів.

— Уже? Таки по ночи?

— Роздумав ся. Не поїду нїкуди, так шкода дня...

— Як думаєш...

— Я попрощаю ся...

— Га... бувай здоров... Хай тобі буде як найлїпше...

Поцїлували ся.

Іван Степанович пішов прощати ся із матїрю.

В Криворівнї, в серпнї 1905.

Г. ЧИДАРЕНКО.

Нїчого не було, але і те скінчилось...
То промінь був ясний, веселка чарівна;
Так несподївано, зненацька те зявилось,
Осяяло житте, і вже його нема!..
І темрява моя зробила ся темнїйша,
І розпач та нудьга пекельно душу рвуть,
І самота її менї тепер страшнїйша,
І промінь той ясний не можу я забуть!..
О, не клясти тебе, ясний, барвистий світе,
Не скаржити ся, нї, повинна на тебе,
Назавжди у душі, моя чудова квіте,
Ти нїжні пахощи лишила по собі!

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО.

Постійність в ході культури.

Суму трівких форм, у котрих пливе житє людської суспільности, називаємо культурою. Чи візьмемо під увагу мову, звичай, право, техніку й господарку, чи глянемо на державні й суспільні відносини, на штуку, науку й релїґію, все будемо мати перед собою ті трівкі форми громадського житя. Культура зложена з ряду обективних творів, незалежних від самоволї й припадкових забаганок поодинокої людини, — творів, які саме супроти людської одиниці виступають як дана й непереможна сила.

Культура, се результат працї людського ума й людських рук, се всї ті матеріяльні придбання, які ставлять людину понад „некультурну“ природу, се всї ті духові спроможности, якими орудує людська суспільність. Несвідомо, так сказати-б: анїмально творить культуру первісна людина, бодай в одній частинї свідомо торкаєть ся своєї культури новітня людина й новітня суспільність. Торкаєть ся її, мірить її, таксує, ставить до неї домагання, в піднесене її на висший рівень складає свою гордість і честь. Наші часи гомонять кликами за поглубленнєм і підвисшеннєм культури. Відсталі народи мріють про піддвигнене своєї культури на „европейський“ рівень себто на культурний рівень великих ґерманських і романських націй Европи. А разом із сим, у серединї тих висококультурних народів раз-у-раз піднїмають ся нетерплячі голоси, иноді трохи не розпучливі, проти нерівномірности своєї-ж культури в ріжних її обсягах, проти живих пережитків із давно минулих днїв. Безлїч жалїв і похвал, безлїч дезідератів і надїй в культурних справах, все те — одна з найбільш яскравих і — треба сказати — відрадних признак нашого часу. Не чужі ті признаки й українській суспільности...

Як живе культура, як вона росте, збогачуєть ся, розширяєть ся, поглубляєть ся? Як затрачуєть ся? Що спинює та що прискорює її поступ? Чи примховатий припадок нею володіє, чи орґанїчний розвиток? Сї тай подібні їм питаня стають перед новітньою людиною та виступають перед усякими дослїдниками житя людських суспільностей, отже перед істориками, етнольоґами, соціольоґами, навіть історіософами. Розгляд сих питань і відповідей на них, тай висновки довгих і пильних дослїдів над багатим історичним і етнольоґічним матеріялом принесла книга нового доцента берлїнського університету Фірканта,*) котра появилась ми-

*) Alfred Vierkandt, Die Stetigkeit in Kulturwandel. Eine soziologische Studie. — Leipzig, 1908. Стор. XIV+209.

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нулого року та звернула на себе увагу етнольоґів та — може ще більше — соціольоґів. З одною частиною змісту названої роботи хочемо ще познайомити наших читачів, і се нетільки з огляду на інтерес її висновків, а й з уваги на їх методичну вартість.

* * *

Товчок до дослїдів, що зложились на книжку про постійність у житю культури, дала Фіркантови обсервація деяких фактів з історії релїґій, які дають пророчисте свідоцтво житєвої сили раз повсталих виображінь і ритуалів. Питанне, що містить ся в тім, згодом розвинулось у загальний проблєм: „механїзму культурного розвитку.“ Основну думку того механїзму формулує Фіркант у вступі до своєї книги. Загальною прикметою людського духа, як для нього самого так і для його обєктивних творів, перше усього для суспільних і культурних явищ, показуєть ся факт постійности, який по свойому змістї є фактом тяглости (Kontinuität), формально-ж він виступає як недостача спонтанїчности в духовім житю людини. В культурі й історії та прикмета виявляєть ся осьтак: Кожда новість на тих полях (повстане нових культурних дібр або зміна в істнуючих, полїтичні й духові „новотвори“ й т. и.) має довгу „передісторію“. За виїмком малозначних явищ моди, всї важнїйші й істотні (wesentlich) твори культури вяжуть ся з ранїйшими та нїколи з нїчого не повстають; засвоюване культурних дібр від инших культур („аккультурація“) треба також уважати за навязане до вже істнуючого. Своїм змістом і формою новість не повстає з внутрішньої свободи розуму й волї, а викликує її відповідна потреба. На перекір загальному поглядови про великі скоки в поступі культури, спричинені ґеніяльними людьми, дослїдник суспільного житя бачить, що основна сила суспільности — сила недвижимости. Навіть там, де її проломлюють, вона не затрачуєть ся, а тільки обмежуєть ся та входить у новість як її важний складник. Кождий дальший поступ зложений з великої скількости дрібних складників або бодай має за собою ряд дрібних завдатків; що-й-но накопиченє дрібних товчків дає підклад під велике дїло. Обсервація історичного й суспільного житя повинна раз на все присвоїти собі думку, що кожде велике дїло основане на цїлій сумі дрібних подїй; так само, як природничі науки вже на досвітї нових часів привчились уживати понятя про безконечно малі елєменти въ процесї повстання природних явищ. Се пізнанє не заперечує істнованя т. зв. великих людей, а тільки докладнїйше означує їх значінє: їх дїяльність має за собою широку передісторію, що відбувалась поза ними тай в їх-же душі.

Та внутрішня духова передісторія являєть ся одним із випадків тої постійности, яка також у духовому житю скрізь володїє. Фіркант бачить суть тої внутрішньої постійности в історичній структурі люд-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ської свідомости. Се значить, що поодинока подія в свідомости не обмежуєть ся тим зверхнім товчком, котрий її в даній хвилї викликав, а містить у собі цілі ряди попереднїх вражінь і досвідів, які всї впливають на цїлу вдачу свідомости та вкупі з вродженими наклонами формують індівідуальність людини. Ступінь тої історичної структури піднімаєть ся із висотою цілої особистости. З неґативного боку постійність являєть ся тут недосточею ініціятиви або спонтанїчности: вага традиції, наслїдування, звички налягає на практичну й теоретичну роботу людської свідомости далеко сильнїйше, ніж звичайно думають. Здібність до ініціятиви в думцї й дїяльности багато менша, недвижимість багато більша, ніж кому здаєть ся.

Механїзм повстаня й розвитку культурних дібр такий. На культурний розвій складаються три вимоги: 1) зрілість, що проявляєть ся як на цїлому рівнї даної культури, так і в спеціяльній области розвитку; 2) потреба в формі домагання, яке містить у собі доволї сильні мотиви. Се внутрішні умови культурного розвитку. 3) Творча ініціятива чільних одиниць або, замість неї, запозичене (засвоєне) з инших культурних кругів. Се зверхні умови культурного розвитку. Нема в культурнім розвитку припадку в значіню самородности, спонтанїчности, почину „ex nihilo“; кожда новість, кождий поступ має близькі й далекі причини, хоча-б ми тих причин і не знали. Про припадковість можемо говорити тільки в значіню ірраціональности історичного житя. Вона проявляєть ся з двох боків. Перше: в могучій ролї історичних наслїдків від ранїйших подій, які відбивають ся також там, де звичайно вже нїчого з них не почуваємо, та де їх зміст суперечить істнуючим поглядам, таксованям і змаганям. Друге: в необчислимій господарцї зверхніх приводів, о скільки вони стрічають ся з відповідним нахилом (диспозицією) даної суспільности.

В отсім переглядї висновків книги Фірканта зазначений вже розклад її змісту. Маємо в нїй три части. Перша, історична подає багатий матеріял на доказ закона постійности в обсягу етнольоґії й історії та індуктивно виводить його істнованє. Друга, психольоґічна, займаєть ся постійністю в духовім житю людини та в його прикметах розкриває основу історичних подій. Третя, соціольоґічна, приймаючи закон постійности як доказаний, дедуктивно виводить із нього деякі висновки; вона доторкаєть ся механїзму культурного розвитку та розглядає декілька питань, що звязані з ним.

Підемо за сим подїлом та з великого матеріялу, призбираного Фірканом, виберемо сюди одну частину, додаючи до сього кілька своїх привкладів і уваг.

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Історична часть.

Коли питаємось про початок культурних інституцій або їх дальших перемін, то загальна відповідь отся: за такий початок треба вважати не одну подію, а довший процес, цілий ряд подій. Фіркант розглядає розвиток господарства та численими прикладами ілюструє пановане закона тяглости в початках хліборобства, годівлї худоби, в розвитку дбайливости й обережности в економічнім житю, в економічнім розвою найменшої господарської одиниці, в початках поділу праці. Скрізь маємо тут діло з повільним розвитком та (в почині) з наслідуванєм (прим. звірят) або з товчком від явищ природи. Як пиняво йде прим. поступ у годівлї худоби, бачимо з сього, що в декотрі племена в Бразилії приняли від Европейців домашню курку, одначе не привчились уживати ні її яєць ні мяса. Подібно майже в цілій Африці годують рогату худобу тільки як прикрасу, як предмет гордости, мірило вартости, але не як звірину робочу. — Про се, щоб якийсь первісний ґеній, якийсь дикий Прометей, силою свойого ума попав ся на думку про добуванє огня й користи з нього, нема що й говорити; нема сумніву, що протягом довгих віків людина користувалась тільки природним огнем, себто огнем з вулканів або з пожарів, викликавших ударом грому; знайдене на пожарищах спалених лїсів, мясо спечених звірят могло звернути увагу людини на хосен огня; коли людина спробувала зберігати природний огонь прим. у порохні, то се був уже великий поступ; поки-ж люде, дякуючи численним припадкам, привчились самі добувати огня тертем, пройшло знова багато віків. Для справдї творчого, ґеніяльного дїла в історії початків такого великого культурного придбаня, як огонь, мабуть нїколи місця не стало: його виповнили безчисленні, дрібні кроки.

Що уживанє друку має за собою давню й широку історію, та що в нїй також не стало місця для ґеніяльного скоку, се річ відома. Нові досліди показують, що також початки поділу праці вповнї підлягали законови постійности. Сей важний економічний поступ вийшов з тих способів праці, які по своїй природї розділені на ріжні особи (мущини, жінки) й гурти (територіяльно відокремлені племена).

Новости в царинї звичаїв доконують ся або аккультурацією або внутрішнїм розвитком. Що до останнього, то перш усього важну ролю грає зміна первісного значіня. Коли глядимо на котрийсь із тепер істнуючих звичаїв, як на спосіб осягнути якусь ціль, то сей спосіб заспокоєня цїли звичайно не повстав сам із себе, а має передісторію; він вяжеть ся з давнїйшими способами, які служили иньшим цїлям, та відповідними перемінами чоловік пристосував їх до своєї цїли. Так похоронні пири зродились із культу мерців та вийшли імовірно з жер-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

твенних обідів; одначе згодом значінє сього звичаю перемінилось: похоронний пир став ся способом, яким родина покійника приманювала гостей до численної участи в похороннім походї та відплачувала їм за їх труди. Звичай „припивати“ до когось вийшов із маґічних виображінь, яких змістом була спільність долї, запоручена спільно спожитою їдою; тепер се спосіб заявити комусь свою увагу. Право азилю для злочинців не зродилось із якихсь високих, людяних почувань з метою дати захист невинному, а із страху дикаря перед „табу“ деяких місць, котрі через дотик далї розширили б свою небезпечну субстанцію. Полова стидливість та явища приличности при полагоджуваню физичних потреб не вийшли з високих і нїжних почувань, а з дуже грубих мотивів (між и. з потреби закрити полові части тїла перед колючими тернами й влїзливими комахами, з охоти звернути увагу на сї члени частинною заслоною, із страху перед лихими впливами, які з сих членів виходять та на них переходять від иньших, з потреби спокою від иньших людей в часї полового акту, і т. и.). Приличність при полагоджуваню фізичних потреб має початок в маґічних виображінях, привязаних до всяких відпадків і екскрементів людського тїла. Нї тут, нї там не було спершу й натяку на якесь „вроджене“ людям, „споконвічне“, „ідеальне“ почутє стиду й приличности. Тепер полова стидливість і приличність мають зовсїм иньше значінє й иньшу цїль та являють ся певними й самозрозумілими складниками нашої товариської культури. Але в почин тих і иньших наших звичаїв лягли тривіяльні, грубі, ординарні мотиви.

Що полїтичні орґанїзації не впали з неба, а спровола розвивались із простих мотивів (хочби грабіжницькі походи!) — про се сумнївають ся нинї ще тільки — котрі темнїйші теоретики „держави з божої ласки“. Сьогодня ж полїтичні орґанїзації мають таки иньші цїли, як грабіж, або — бодай заявляють, що їх цїли иньші...

Орґанїзаторська сила боротьби, що виявилась у будованю держав, збереглась до наших часів; згадаємо тільки професіональні спілки, що їх породили страйкові змаганя, тай племінну солїдарність Жидів без ріжниці економічного і суспільного становища, витворену боротьбою за рівноправність з христіянською людністю.

Явища мови подають собою знамениті докази на вагу закона тяглости. Нові назви не родять ся самі з себе, а звичайно маємо тут дїло з переміною значіння істнуючих уже слів або з позичками від иньших мов. Навіть при справдїшнїх новотворах маємо навязанє до давнїйшого словесного матеріялу. Дуже цїкаві явища зміни значіня. Абстрактні поняття розвивають ся з конкретних, менше наглядні з більше наглядних. Трудности й непорозуміня в психольоґічній і фільософічній лїтературі дуже часто мають жерело в обставинї, що та термінольоґія не видумана

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

спеціяльно „ad hoc," а розвивалась спровола з менше абстракних потреб. Так прим. процеси з внутрішнього духового житя психолоґічна термінольоґія називає іменами, взятими із зверхніх річей і подій (зворушенє, вражінє і т. и.).

Якими дорогами аккультурація може впливати на звичаї, наведу оден, сензаційний криклад. Нові досліди над північно-американськими Індійцями показали, що звичай „скальпувати" забитих ворогів що-й-но під европейським впливом вповні розвинув ся з невеличких початків. Перед приходом Европейців він був обмежений на вузький пояс землї над Атлянтийським океаном: тай тут він істнував обік звичаю приносити відрізані голови ворогів, як воєнні трофеї. Під впливом білих людей скальпованє зовсїм перемогло другий звичай тай розповсюднилось на всю північну Америку. Були три причини сього. Перша: визначенем нагороди за вбиванє Індійців Европеці розпалили жадобу убиваня; друга: европейська зброя дала спромогу інтензивнїйше воювати та більше ворогів убивати; наслїдком сього двиганє відрізаних голов сталось більш недогідним, скальпованє-ж, як редукція голов, являлось вигіднїйшим. Вкінци европейські стальові ножі облекшили саму операцію скальпованя, яку не легко було доконати кремінним ножем. Значить, звичай скальпованя, одержав широке значінє не сам із себе, а на основі таких сильних товчків, як жадоба пімсти, кровожадність і лакомство на гроші, тай під впливом технїчних можливостий і облекшень.

Про молоду науку порівняної історії релїґій можна сказати, що вона стоїть під ідеєю тяглости. В старинних і християнських релїґіях відкрились могучі впливи й пережитки первісних часів, пережитки, які жиють у народнїй масї та захопили під свій вплив найбільших доґматиків і релїґійних фільософів. Явища релїґійних культів здебільша розрозвинулись з чарівницьких обрядів, себто з тих манїпуляцій, в яких людина покладаєть ся ще тільки на свої маґічні сили, не звертаючись до висших єств, коли тимчасом культ,—се змаганнє вилинути моральними способами на висші єства. Поміж чарівництвом і культом стоїть заклинанє висших єств маґічними силами. — Ритуальні очищуваня „лихого" водою й огнем дають знаменитий приклад для тяглости в починї чисто-духовних понять: бо понятє провини в моральнім значінню розвивалось з чисто-ритуального понятя змислової й надзмислової нечистоти.—Подібне значінє має ідея тяглости в ритуалах релїґійних тайн. Уже в грецьких релїґіях, а ще більше в християнських вони являють ся як гетероґенні складники; особливо серед чисто-духовних виображінь християнства вони такі чужі, що їх початків треба глядати поза системою християнських наук. І так хрещенє водою вяжеться з давнїм очищуванем, причастиє з споживанєм божества; первістні релїґії подавали й подають доси таке споживанє як спосіб зединитись із божеством.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Взагалї треба сказати, що прінціп постійности увійшов у кров і кости дослїдників історії релїґій та як самозрозумілий постулят лежить в основі їх дослїдів. Стоячи на ньому, відкидає оден із істориків (Узенер) відоме пояснене, наче б символ риби в найранїйших християнських громадах зродив ся і з комбінації букв; він слушно питаєть ся, чи се можливе, щоб припадком або анаґраматичною забавкою прочитане те слово. „Невже образовий символ, що протягом сто лїть мав таку вагу для християн, повстав наслїдком простої гри та зразу всїх захопив?“

Иньший важний висновок дослїдів над історією релїґій такий: словесні образи вийшли з первісних справдїшних річей. Вислови, як „змити провину“, „огнем очиститись“, зєдинитись з богом, — не плоди поетичної уяви, а назви первісних ритуалів, у яких теперішні словесні образи були буквально виконувані. Те саме що до глибоких ідей відродженя; вони виходили із зовсїм масивних попять серед тих первісних народів, котрі вірили (й досї вірять), що духи, виймаючи людські внутренности, відроджують людей, або забивають і воскрешують людей. Віруване в добрих і лихих духів, що провожають людину, не викликано нараз словами біблії, а виведене з давньої віри в демонів. —Боги висших релїґій розвинулись із осіб природних мітів (Naturmythen); та доконалось воно не спонтанїчним актом, а під впливом практичних потреб. Боги не родять ся наслїдком внутрішнїх почувань, як страх, любов, пошана або вдяка, а наслїдком сього, що хлїборобство звертало увагу людей на космічні й атмосферичні сили, які треба було прихилити собі маґічними ритуалами; що-й-но під напором сих потреб повертались люде до володарів космічних сил та розпочали цїкавитись їх прикметами.

Прінціп постійности й тяглости володїє також у штуцї. Коли лїричну пісню, як вислів чутєвого напруженя, яке потребувало освободитись, аби не статись небезпечним нервовій системі, треба ще вважати за первісне явище поезії, то вже прим. драма являєть ся плодом розвитку. Малярство й рисоване вийшло з надрапувань на скелях; початок орнаментики лежав у технїчних заходах; припадкові не рівности на ужиткових предметах оживлялись уявою та довели до пластики. Що запозичуване сюжетів у поетів усїх часів річ звичайна, сьому мабуть уже нїхто не здивуєть ся. За-те може бодай оден-два теоретики „чистої штуки“ здивують ся, коли почують, ще теми і мотиви всїх поетичних творів світа цїлого не нашептані поетам із неба, а запозичені, іноді несвідомо, з дійсности та стоять під абсолютною властю постійности й тяглости.

І наука не вступила в світ спонтанїчно й несподївано. За нею довга передісторія в людськім думанню, яка витворила відповідний наклін та духову зрілість, поки практичні потреби не викликали її почат-

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ків. Приготовили науку мітольоґічні інтереси, переплетені з інтересами теоретичними, та діялєктика, яка серед первісних народів осягнула неймовірно високий ступінь тонкости й зручности, потрібної з еґоїстичних інтересів — для переконаня й піддуреня противників у безконечних сварках і суперечках за всїлякі матеріяльні добра. Яке значінє діялєктичних тонкостей в історії наукової думки, на доказ сього досить буде згадати вагу старинної діялєктики софістів і середньовікової діялєтики схоластів та її вплив на розвиток природних наук. Сократично-платонський діяльоґ наглядно показує, як внутрішнє змаганє між думками розвинулось із зверхньої суперечки поглядів, та як льоґічне переконанє про слушність родилось із зверхньої перемоги слів. Хто знайомий з історією наук, зосібна ж із історією великих наукових придбань, той знає як дуже спровола й важко вона розвивала ся, як кождий дальший її здобуток нерозривно звязаний з попереднїми, як дуже праця навіть найбільших учених залежна від потреб і положеня сучасности, яка безпляновість, яке марнованє сил, яка неувага до зрілих овочів пізнаня тягнеть ся крізь історію науки. На таких велитнях людської думки, як Нютон, Ґалїлєй, Дарвін, Гельмгольц найкраще слїдно, що людський дух нездібний до спонтанїчних дїл, що проти кождого, величезними трудами добутого епохального пізнаня піднїмала ся опозиція, що перестарілі наукові теорії розпучливо боронили ся проти нових, противних їм фактів та дуже часто входили з ними в компроміси, замість уступитись зовсїм із наукової свідомости.

Загальний вид нашої новітньої культури показує, що володіє тут прінціп тяглости. Він проявляєть ся найбільш яскраво в нерівномірности й гострій суперечности поміж окремими областями нашої культури. Коли в обсягу науки й господарства запанувало змаганє до раціоналїзації, себто розважливість, критицизм, внутрішня самостійність, еперґія, — то иньшим культурним областям далеко що до сього. Яка прірва лежить прим. між пляновістю й основністю у веденю фабричного підприємства та марнованєм сил, безпляновістю, нездатністю в нашім особистім, родиннім, домашнїм житю! А „думки загалу“ як родять ся: яку ролю там грають пересуди, сплетнї, темнота! Бачимо, що нові сили, видвигнені нашою культурою, безсильні поза межами наблизшої своєї царини та відбивають ся від сили консерватизму старих відносин. Яка могучість істнуючих полїтичних і суспільних порядків, скільки пережитків у релїґії, в законї карнім, в шкільній системі, як важко розповсюднити найпростїйше культурне придбанє в якім небудь нашім селї — згадаємо хочби щоденне змиванє себе, чесанє, охарність у хатній обстанові!.. Коли нема грубих товчків до заведення якоїсь культурної новости, то всякі ідеальні мотиви, які вміють звертатись тільки до спонтанїчности,

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

людського духа, розбивають ся об трівку силу переданих і істнуючих культурних форм і інституцій.

Історична будова свідомости.

Докладно означити підклад наведених вище фактів у прикметах духовного житя людини — при теперішнїм стані науки психольоґії неможливо. Можна тільки загально зазначити основну прикмету людської свідомости, яка в головних зарисах подає нам розуміне того змаганя до збереженя істнуючого та тої постійности, які проявляють ся в ході культури. Та прикмета — історична будова людської свідомости. Називаємо так отсей факт: поодинокий процес свідомости, навіть найбільш простий, не виступає відосібнений; на ньому відбивають ся впливи попереднїх процесів. Крізь свідомість не переходять наші пригоди (Erlebnisse) безслїдно, а позіставляють наслїдки, котрі впливають на пізнїйші процеси. Значить, у кождім стані свідомости проявляють ся, крім того складника, що відповідає даному безпосередньому товчкови, ще впливи великої скількости иньших, ранїйших подій. Кождий зміст свідомости намагаєть ся повторити ранїйші змісти. Людська свідомість побудована історично. Тяглість, взаїмний звязок, тривкість, взаїмне приладжуване нових змістів свідомости до раньших, се признаки свідомости й її прояв. Новий зміст просто потопає серед великої скількости давнїх змістів та він не в силї вповнї захопити собою свідомість. Кожда вправа, до якої людина прийде шляхом довгої працї, противить ся новостям, до яких треба б на ново вправлятись.

Думане людське не розвиваєть ся спонтанїчно само з себе, а потребує зверхнїх товчків: ті-ж товчки не можуть прийти від чогось нового, що не істнує ще, а від минулого й істнуючого, котре придержує думку в рамках старих виображінь, понять і звичок. Кождий знає якого напруженя умових сил треба до наскрізь льоґічної, критичної духової дїяльности; всякий зверхній товчок, який облекшив би ту працю і прискорював би її, — нам дуже бажаний. Бажаний, хоча він зводить нїнащо нашу ославлену „волю думки“ — волю в значіню спонтанїчности. До таких факторів, що гальмують дїяльність чистої думки, належить мова.

На мові вчимо ся думати; образована мова, як кажуть, думає за людину. Молоде поколїнє запамятує собі деяку кількість речень із загальним, абстрактним змістом, не вдаючись поки-що в глибше розуміне того змісту. Так накопичуєть ся в памяти засіб потенціяльної умової енерґії, яка потім може перемінитись в актуальну енерґію та облекшити людинї думане. Розуміють ся, те думане буде плисти руслом старих речень і понять.

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Які складні впливи відбивають ся в змісті наших поглядів, на се кілька прикладів. Де звичайного висказу не вистане, щоб переконати когось, там часте повторюване того-ж висказу нераз доводить до бажаної цїни. — Навіть відкинений нами висказ полишає слїди в нашій свідомости та серед відповідних обставин може незамітно прищіпитись. — Буває таке, що після довгого вижиданя якоїсь події, котра могла наступити, наша свідомість обманює сама себе та приймає, що вижидана подія справдї вже доконалась; в отсїй психічній можливости мають противники погляду про історичність особи Ісуса, довго вижиданого Мессії, арґумент на свою користь. — На наших переконанях відбиваєть ся сила анальоґії, се б то вплив давнїйших подібних вражінь і пригод; не менший вплив наглядности; що оба ті впливи можуть навіть в критичнім науковім думанню гальмувати свободу думки та зводити на бездорожа, бачимо хоч би з сього, що наука довго впиралась на поглядї, наче б Індоґерманцї походили з гірської країни та що мандрівки народів звичайно йдуть із гір на долини, — з тої „простої“ причини, що на наукову думку вплинула така груба й наглядна анальоґія, як вид води, що спливає з гори в долину! *).

В чутєвому житю зазначуєть ся недостача спонтанїчности перш усього в сьому, що висші й гарнїйші почуваня потребують мати за собою передісторію з виступів споріднених почувань — низших по своїй якости. В історії звичаїв сей факт відомий під назвою „пересуненя мотивів“; з індівідуального житя згадати тільки про сплетене змислових і етичних почувань у родиннім житю. Тяглість і постійність у почуваних і в залежних від них дїлах проявляєть ся з надзвичайною силою: чутєві складники колишнїх процесів свідомости зберігають свою силу ще довго потім, як первісні мотиви зчезли. Речи, які колись були хосенні, зберігають відповідний чутєвий тон іще довго, коли той хосен проминув ся: обставина, яка очевидно незвичайно опізнює поступ культури. Що вдячність народньої маси для заслужених людей звичайно тріває довше, ніж се було б суспільно корисне та опізняє усуненє колишних „заслужених“ із їх чільних становищ в орґанізаціях і поставленє відповіднїйших людей, хоча ще й не заслужених, на їх місце, — се наглядно показав проф. Міхельс у своїх дослїдах над перешкодами поступу демократії.

---

*) При сїй нагоді хай менї буде вільно звернути увагу українських читачів на незвичайно цїкаву польську книжку Кароля Іжиковского „Pałuba“ (Львів 1907). Зосібна ж наші белетристи з великою користю для себе її перестудіюють і на живім прикладї в нїй побачуть оригінальну й тонку аналїзу шкідливих шабльонів у будованю „психольоґії“ в поетичних формах. Книжка рішучо варта того, щоб її уважно прочитати

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тягліcть у чутєвому житю проявляєть ся в загальнім фактї й в механїзмі нашого твореня вартостей. Що від вартости, яку признаємо річам, фактам, станам, залежить наше поведенє що до тих обєктів, — в нашім випадку — що до культурних новостей, се явище відоме. Як от же творять ся вартости? Є три способи твореня вартостей. Перший: шляхом передачі (традиції) від одного поколїня на друге. Молоде поколїнє від найранїйших лїт наповняєть ся величезною скількістю таксованьь, принятих несвідомо й безкритично, які небагато простору зіставляють для розвитку нових, індівідуальних толкованьь. Тут жерело тої ірраціональности вартостей і дїл, яка так часто стає поперек дороги найрозумнїйших і найкориснїйших новостей. Другий спосіб твореня вартостей лежить у процесї згущуваня (Verdichtung). Се — накопичуванє чутєвих вражінь і їх відбиток, які доторкають ся того самого предмету. З таким творенєм вартостей стрічаємось прим. у родинному житю, де цїлі ряди щасливих і відрадних подїй в свідомости одної дружини звязані з житєм другої дружини, в свідомости родичів звязані з житєм дїтей: всї чутєві тони, що пішли в парі з тими подїями, шляхом згущеня витворюють те надзвичайне значінє, що його мають ті особи взаїмно для себе. Як переведемо те явище з житя одиниць на суспільне житє, то пізнаємо, що наглі зміни тільки тодї можуть встояти ся, коли вони довго приготовлені, та що вони взагалї без довгого внутрішнього підготовленя нелегко виходять на світ. Третю причину твореня вартостей маємо в процесї пересуваня (Verschiebung), се б то в процесї переходу почуванъ із одного предмету на другий, звязаний з ним асоціятивно. Тут лежить жерело вартостей всяких символїв, на котрі перенеслось почуванє вартости з реальних подїй, з якими вони сполучені.

Нї в однім із наведених висше способів твореня вартостей нема місця на ту самостійність людського духа, яка потрібна, щоб культура пішла вперед до нових здобутків.

Історична будова вашої свідомости проявляєть ся на полї людської дїяльности перш усього як змаганє зберігати істнуюче. В житю одиницї — сила звички, в житю суспільности — наслїдуванє, значінє авторитетів, передача вартостей. Але се помагає законсервувати приняті форми дїяльности. Те консерваторське змаганнє має свою рацію так довго, поки даний спосіб дїяльности відповідає даним обставинам, се б то поки обставини не змінили ся. Коли останнє доконаєть ся, то новість являєть ся потрібною. І саме тут подибуємо дуже цїкаві явища. Оборонцї істнуючих порядків хапають ся всяких способів, аби тільки не відступитись від старого: се б то впевняють себе, що нїякої небезпеки нема та й потреби зміни нема; або силкують ся словами — обіцянками, погрозами — заспокоїти себе й инших; або хапають ся старої „мудрости“, яка

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

велить „щось“ зробити... Знаємо ж аж занадто добре всї ті „способи“ з щоденного досвіду!

Плоди творчої дїяльности на полї науки, штуки, техніки — в противенство загальній думцї — не вискакують наче Атена з голови Зевеса, а являють ся як закінчене довгого процессу, залежного від історичної будови людської душі та від зверхніх товчків. Внутрішня зрілість, витворена довгою пильністю й увагою, вразливість і умова тонкість, здібність до репродукції й ассіміляції, ненаситна цїкавість на пізнаня, що не приносять нїякої практичної користи, роботящість і терпеливість, — отсе прикмети творчих духів, що протирали нові шляхи людській думцї. „Самородно“, з нїчого, спонтанїчно нїякий твір науки або штуки не зродив ся, а на готовім плодї вже на далї важко роспізнати, чи більше або менше в нього праці вложено, чи він зрілий плід глибокої творчости — чи він зроджений з легкої руки „спонтанїчного“ автора.

Механїзм культурного розвитку.

На яких силах основуєть ся змаганє зберігти раз істнуючу культуру? Маємо дві ґрупи таких сил: річеві (користь, приємність, льоґічні, етичні й естетичні мотиви)—і суспільні (що випливають із взаємин між людьми, отже — традиція, авторітет, суґґестія). Чим менше людина розвинена, тим більше вона підлагає суспільним впливам, а менше річевим. Річеві мотиви — або трівіяльні (користь, вигода) або ідеальні. Дїяльність останніх простягаєть ся в головному на збереженє істнуючих форм штуки, науки, моралї, звичаїв, права та звязаних з ними суспільних інституцій. Се т. зв. льоґічні, етичні й естетичні мотиви. Треба берігтись, аби від сили тих справдешніх і щирих ідеальних мотивів забагато не надїятись. Взагалї річеві мотиви являють ся дуже слабкими перед супільними мотивами, иноді річевих мотивів таки зовсїм нема, а консервація істнуючих форм основуєть ся на більше або менше симпатичних силах традиції, авторитету суґґестії.

В поступі культури, се б то в процесї заміни старих культурних дібр новими, розріжняємо кілька типів. Відповідно до того, чи новість прийшла шляхом засвоєня від инших культур чи незалежно від иньших культур, — говоримо про аккультурацію та про ендоґенний розвиток. Відповідно до того, чи нові культурні явища розвивають ся крок за кроком у повільнім переході від ранїйших, чи вони повстають через наглий скок, — говоримо про постійний і непостійний розвиток. Останнїй поділ (постійний і непостійний розвиток) не приносить у собі суперечности з принятими основними прикметами культурного житя, постійністю й тяглістю: він виходить із об-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сервації явищ, які зростали дрібними кроками вперед, та явищ, що повстали прим. творчою силою чільних одиниць; але, як уже висше зазначено, ті „наглі“ витвори мають за собою теж більш або менш довгу передісторію. Відповідно до того, чи дані культурні добра корисні, орґанічно закорінені й часто уживані, чи слабше, тільки поверху покладені, розріжняємо розвиток істотних та неістотних культурних дібр. Вкінці де розвиток іде свідомо, значить, має основу в обєктивних підпорах (прим. у грамотах або технічних інституціях), там говоримо про свідомий розвиток; де культурні добра встоюють ся тільки силою традиції й звички, та змінюють ся прим. тільки наслідком помилок у памяти, там маємо перед собою несвідомий розвиток.

Значіне й ширина а к к у л ь т у р а ц і ї надзвичайні. В наших часах вона доконуєть ся з нечуваною силою скрізь, де Европейці стрінуть ся з первісними племенами. В Европі бачимо той процес скрізь там, де міська культура випирає культуру сїльську. Досліди над історією культури показують яка велика вага аккультурації для цілого европейсько-азійського континенту, де споконвіку мандрували культурні добра від Китаю до західної Европи і назад. Про рецепцію старинної грекоримської культури Ґерманцями, вплив хрестоносних походів, про часи Відродженя — й не згадувати. Приходить нам у тямку довга боротьба Драґоманова проти „народніх святощів“, у яких галицькі народовці хотїли бачити вицвіт питомого українського духа народніх мас, не розуміючи ваги присвоєних складників української духової й матеріяльної культури. Розуміти культури якогось народа, значить перш усього пізнати культуру сусіднїх народів. Народ — як людська одиниця: те, що він називає своєю власністю, — збір „позичок“, які він собі засвоїв.

Правда не всї присвоєня скріпляють культуру народа та не всї приймають ся однаково швидко. Рацель (Ratzel) каже, що найдальше розширились тютюн (табак) і горівка; за ними йде розповсюдненє доброї зброї та ріжних прикрас. В лїнґвістиці таке розріжненє між складниками, які легко присвоїти собі, і такими, що їх важко присвоїти, давно приняте. Галицькі москвофіли — чудовий приклад сього, як розмірно легко присвоїти собі чужі слова, а важко привчатись будови річень, граматики й вимови. Історія релїґій показує, що всякі „наверненя“ народів до нових вір—се перш усього наділеня їх зверхнїми признаками культу нової релїґії, коли тимчасом давнїйша віра встоюєть ся та тільки механічно прищіплює собі нові вірування. Се відома річ, що сїльська людність майже всїх народів Европи тільки дуже виїмково перенялась чистим монотеїзмом, за те загал лишив ся при своїх давнїх віруваннях, помальованих зверха християнським покостом. Взагалї треба сказати, що в своїх місіонерських походах у ріжні народи й землї християнство трохи не скрізь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мусїло заперечити свій первісний дух та приняти в свій склад такі почуваня, як жадоба мести, жорстокість, жадоба власти, фарисейство.

Упривілеєні в швидкости рецепції — речі приємні перед корисними; де-ж річ виявляє рівночасно й приємности і користи, там аккультурація йде перш усього односторонно слїдом за приємністю — не жахаючись навіть очевидних безглуздностей і смішностей. Так де-котрі дикі племена присвоїли собі европейську одежу, одначе не для ужитку, а для святочної прикраси; в ночи, коли холодно і одежа найбільш потрібна, Австралїець складає свою ношу в кут та голе тїло виставляє на холод. Так під росийським впливом будують собі багаті Туркмени гарні доми, одначе в їх нутрі розбивають собі свої давні юрти. Щось подібне бачимо на Японцях, котрі присвоюючи собі европейську науку й техніку, богато більшу вагу покладають на готові висновки, ніж на спосіб роботи, метод, та перш усього приймають европейську техніку, природничі науки й полїтичну орґанїзацію, а майже не торкають ся дібр внутрішнього житя Европи. Так австралійські племена рано приймають чужі співанки й мельодії, одначе не журять ся сим, що зміст співанок їм незрозумілий. Мабуть до сеї категорії аккультурації треба вчислити так часто обсервовану серед українського мужицтва рецепцію де-яких росийських співанок — із перекрученим текстом. Де користь могла-б бути єдиним товчком аккультурації, там чуже культурне добро не прищіпить ся сею дорогою, а розумне й плянове прищіплюване стрінеть ся з великими трудностями.

Аккультурація тільки тоді скріпляє культуру, коли ні рівень ні якість звичаїв не являєть ся надзвичайно відмінними, значить, коли існує внутрішня зрілість, аби приняти нове добро. Значінє зрілости подвійне. Перше при присвоюваню окремого культурного добра суспільностю, яка має здібність користуватись сим добром, але ще не здужає те добро своєю творчою силою собі сотворити: прим. прищіпленє залїзниць із Англії на европейську сушу. Зродитись ідея зелїзниць могла тільки в Англії, де домагалась того потреба швидкої комунїкації, та потрібний дух докладности й користи серед людности й техніків був доволї розвинений. Континент з сих поглядів далеко відстав від Англії, одначе таки вже мав змогу присвоїти собі користи нового твору; потреба його розвивалась аж згодом. Друге: якесь складне культурне добро може мати жерела в ріжних культурних системах та придбати собі силу до виступу що-й-но шляхом взаїмної виміни. Може найкращйи приклад сього маємо в ґенезї християнства. Жиди дали інтензивну релїґійну культуру, одушевленє та силу віри, захід дав фільософічні й людяні складники, поганський схід дав мітольоґічні складники й форми культу,

Generated on 2015-07-21 17:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

які наділили нову релїґію тою наглядністю, без якої поважні успіхи на тому полї неможливі. Перещіплене на новий ґрунт ще прискорило зріст нової віри, звільняючи її від ярма жидівського закона, котрий не мав значіня для поган. І навпаки, для Греків і Римлян мала східня релїґія приманчивість, як щось чужинське, що вражає уяву й чутє. В наших-же часах бачимо, як праця нїмецької думки та американська або англїйська підприємчивість часто співдїлають у технїчних новостях.

Загально можна сказати, що неістотні культурні добра, прим. явища моди, багато менше залежні від закономірности та багато більше підчинені впливам припадку, нїж добра істотні. Що-до останнїх дібр, то скрізь де таке добро повстає, можна серед його причин розкрити три моменти: стан зрілости, істноване потреби та інїціятиви поодиноких осіб, якої місце може заступити аккультурація. Зрілость тодї потрібна з одного боку для цїлости духового укладу даного народа, з другого боку для спеціяльного обсягу, в котрім доконуєть ся зміна: той обсяг мусить бути такий, щоб новий твір можна було вивести з давнїйших по прінципу постійности; інтелїґенція ж і сила волї загалу мусить стояти на рівени, потрібнім новим інституціям. Як взагалї, так у подробицях, з культурного й духового боку мусить даний рівень підходити під новість. Коли сього нема, то приклад инших народів зістаєть ся без впливу, а інїціятива поодиноких людей зістаєть ся даремною пробою. Понятє потреби належить брати в найширшім розумінє: дїло в сїм, аби був якийсь духовий наклін, доволї сильний, що пішов-би в напрямі новости; свідомий він не мусить бути. Зрілість і потребу можна підпорядкувати під понятє диспозиції; супроти неї являєть ся інїціятива поодиноких осіб як „розвязуюча сила“. В причинових відносинах між розвязанєм і диспозицією розріжняємо два типи. Коли прим. є потреба якогось нового вислову, то без сумнїву знайдуть ся люде, котрі сотворять нове слово; за те для заспокоєня туги за суспільною або релїґійною новістю виступ відповідних одиниць уже не такий самозрозумілий. В першім випадку зрілість і потреба складають ся на неминучу й вистарчаючу умову новости, в другім випадку вони — тільки неминуча умова, до котрої потрібна ще інїціятива чільних одиниць, як рівновартна умова. Межі сих двох типів відповідають більш-менш ріжницям між постійним і непостійним розвитком культури; бо очевидно виступ відповідних осіб тим менше самозрозумілий, чим більший скок у розвитку від давнього до нового. Як четвертий момент можуть разом із трьома названими виступити деякі зверхні товчки, що доторкають ся ґрупи й чільних одиниць: сюди належать впливи з боку чужих народів — від звичайного товчка до простої аккультурації. Приклад сього маємо у впливах французької революції та Наполеонських реформ, котрі відограли

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в ріжних европейських державах ролю останної каплї води, долитої до повної посудини.

Обставина, що при кождій культурній новости потрібне співдїлане диспозиції й товчка, вповні відповідає фактам, поміченим при масових акціях, як творенях сект або революційних сценах. Вони доконують ся тільки на підкладї незвичайного духового настрою; коли він є, то виступ відповідних осіб доведе дїло до розвязки. Так само в щоденному житю. Про око несподївані вибухи, важні рішеня або великі дїла — се завершеня довгої передісторії, розвязане припадковою зверхньою пригодою.

Коли нема бодай одного з названних трьох моментів, новість не прийде. Погляд наче-б прим. сама вже технїчна можливість могла спричинити економічні новости, невірний. Нездарність людська на сім полї виявляєть ся прим. у де-котрих племен, котрі навчились уже технїки виробу зелїзних топорів, а про те вживають деревняних списів і стріл, або в де-котрих африканських племен, котрі годують уже домашню худобу, але не вміють її вживати до управи рілї. В однім-же нашім оповіданю ми читали, як наші галицькі мужики розбирають новітнїй, великий зелїзний плуг, який одержали даром від просвітного товариства, на кусні та вживають їх на залїзо, користуючись при ораню своїм давнїм плугом.

Також без зрілости культурна новість неможлива. Зосібна важне се на полї духового житя. Найбільш ґеніяльні фільософічні й наукові ідеї йшли в забуте та пліснїли в середнїх віках, коли окруженє не було зріле їх приняти й порозуміти. Коли візьмемо під увагу, що для введеня культурної новости треба стільки незалежних від себе складників, то зрозуміємо, як важкий то процес та як рідко він удаєть ся. Вбогість кождої культури на творчі дїла має тут причину. Що такі поясненя історичних подій, як прим. виводжене революцій тільки із загального невдоволення, полїтичних орґанїзацій тільки із загальної їх потреби, нових стилїв тільки з відповідних вимогів, — пояснення, з якими так часто стрічаємось в історичних роботах, — кульгають на одну ногу, се після висше сказаного очевидне.

Перейдемо до розгляду потреб і значіня їх, як мотивів у розвитку культури. Звичайно розріжняємо два роди потреб: висші (ідеальні) і низші (трівіяльні). Значінє ідеальних мотивів обмежене тільки обсягом висших культур і то здебільша дїяльністю чільних одиниць. Для людської громади бодай співдїлане грубих мотивів неминуче потрібне. Так на соціяльне законодавство наших часів могучо вплинув страх перед вибухами невдоволеня, котрий дав силу ідеальним наклонам у верствах немаючої інтелїґенції. Так скасоване торговлї невольниками не спричинене тільки людяними почуваннями, хоча рух у тім напрямі вя-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зав ся з гуманїтаризмом XVIII столїтя. Рішили про усуненє тої торговлї грубі полїтичні інтереси — бо наслїдком зміни відносин торговля невільниками почала приносити иншим державам багато більшу користь нїж Англії, а за те останнїй великі шкоди. Зосібна мають значінє інтереси горішних суспільних верстів, які найсильнїйше впливають на громадське житє. Спеціяльну ролю грають ті частини громади, які практично в даній справі незаінтересовані. В тих верствах ідеальні мотиви можуть розвинутись у чистій формі, відповідно знаному явищу, що етичні вартости проявляють свою повну силу тільки в душі глядача, а за те уступають ся на заднїй плян або зовсїм зчезають у душі дїяча. Той хто дїлає — все безсовісний, сказав Ґете. Ролю глядача грає звичайно загал супроти одиниці, до якої він приступає з етичними вимогами. Як у висше наведенім прикладї немаюча інтелїґенція з ідеальних мотивів прискорила соціяльне законодавство, так у зверхнїй міждержавній полїтиці ідеальними мотивами оперують чужі народи. Так прим. західня Европа аж горіла ідеальним одушевленєм, коли Греція боролась за незалежність від турецького ярма. Бо воно правда, що людина доволї радо хапаєть ся нагоди показали себе з доброго боку, якщо дана справа може їй вийти на користь, або бодай нїчим їй не пошкодить. Яке значінє ідеальних і трівіяльнихъ мотивів у переводженю реформ? Чим більш ідеальне культурне добро, значить чим воно менше відкликаєть ся до грубших мотивів, тим тяжше й пізнїйше воно придбає собі потрібне заінтересованє загалу. Прим. всякі реформи доконують ся на військовім полї далеко швидше, нїж у законодавстві, в шкільництві, в гіґієнї, в поборюваню алькоголїзму й расового звироднїня. Далї: кожне ідеальне культурнє добро обнижає свою висоту, коли перейде від чільних одиниць на власність загалу. Тодї звичайно гинуть саме найкращі її части. Так прим. виринає питанє, чи в первіснім християнстві принялось хрещенє в чисто духовім розуминю св. Павла (внутрішнє відродженє), чи навпаки первісна християнська громада переважно склонялась до спільного також иншим тодїшним віруваням розуміня хрещеня як маґічного способу передати людинї спасенє якимсь змислово-надзмисловим шляхом. Для соціольоґії нема сумнїву, котра теорія слушна.

Зпоміж трівіяльних мотивів осібної уваги вимагають економічні інтереси. Думка, наче-б людина все розумно, користуючись усїми нагодами, економічно працювала,—неправдивий. Спинюють людину перед сим ріжні перешкоди. І так перш усього релїґія, котра пожирає цїлу масу господарських вартостей (згадаймо культ мерцїв!), взагалї ступляє господарський змисл тай санкціонує істнуючі відносини. Далї гальмують економічний наступ всякі соціяльні мотиви (прим. негосподарська гостинність деяких народів), бажанє легкої вигоди тай звичайна нездатність, себто

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рівнодушність перед можністю економічної реформи і нездібність покористатись господарськими поліпшенями. Згадаємо тільки неохоту мужицької людности вживати новітніх господарських знарядів та раціонально годувати худобу в стайнях.

Про звязь між моралю й громадською користю можна сказати, що діло тут не в самій тільки хосенности, а в сім, що громада признає хосенним; що тільки дуже кріпкі товчки, значні шкоди впливають на зміну морали, коли-ж нема таких сильних товчків, то перестаріла мораль буде довго встоюватись; що крім користи, впливає на зміну морали вигода і инші подібні мотиви.

Збираючи до купи сказане про значіне потреб у розвитку культури, дістаємо ось таке важне г е в р и с т и ч н е п р а в и л о: при поясненю культурних дібр можна звертатись тільки до дрібних, нескладних, драстичних і трівіяльних мотивів. Деякі виїмки від сього правила знаходимо тільки в висших культурах та в поодиноких людей. Взагалі-ж треба памятати, що для низших культур нема виїмку від правила, що чим простійше пояснене, тим воно більше імовірне. Очевидно годі такі мотиви, як страх перед магічними наслідками (гріхами) якогось кроку, вважати за ідеальний мотив, а не за низький, трівіяльний.

Говорилось вище про ролю ч і л ь н и х о д и н и ц ь у розвитку культури. Вони — одна або більше осіб, що надають тон, рішають про духа, дають вказівки або почин. Прикмети сих одиниць: тісне співжите з громадою та рівночасне випереджуване її, вища суспільна самостійність (духова незалежність), роботящість та витревалість перед трудностями. Межі спроможности таких одиниць: невисока якість та, серед спріяючих обставин, — велика інтензивність при неістотних культурних добрах, творче значіне в непостійнім розвитку культури та значіне знаряду в постійнім розвитку культури. Чим тіснійший круг їх діяльности, тим труднійше людську одиницю замінити другою та тим менша відпірність громади проти культурних новостей.

Сі новости здійснують ся звичайно по поколінням; молодіж лекше їх приймає, приймають їх також люде, яких можна б назвати ч і л ь н и м и о д и н и ц я м и д р у г о г о р я д у, себто такі, що нездібні, правда, до творчої діяльности, але мають чуте й ум отвертий для поступу, „novis rebus student“. Старше покоління консервативне і для новостей майже зовсім неприступне. Взагалі міренє й обчислюване швидкости, з якою ширять ся культурні новости (розуміють ся, істотні) в часі й просторі ще досі дуже недокладне та жде обсервацій й дослідів на ріжних полях культурного житя. Було б бажане, щоб і в нас знайшли ся цікаві до сього питаня і до обсервації відповідних явищ. Треба при тім мати на тямці, що спеціяльно на полі духової культури поступ не

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

йде сим способом, що новости наступають після істнуючого й заступають його місце, а сим способом, що нове уміщуєть ся коло давнього, яке не счезає, а й далї живе. Так встоюють ся пересуди обік науки, поганство обік монотеізму, віра в чари обік релїґійного культу, розуминє спасення річеве обік особистого й духового.

Збираючи до купи висновки з розгляду механїзму розвою й консервації культури, дістаєму два дуже важні факти: величезне значінє трівіяльних мотивів та зложеність великих творів із малих складників.

Перший факт добре відомий вже в індівідуальнім житю, яке кождого навчає, щоб поза словами й дїлами людей не глядати забагато, та що найпростїйше їх пояснене звичайно й найбільш імовірне. Не треба вирати в людей дуже глибоких плянів, а перш усього треба розглянутись за такими мотивами й цїлями, до яких не потрібні великі умові зусиля, і які разом трівіяльні й грубі. Так само й при громадних дїлах на полї культури: товчки й мотиви — здебільшого або виключно трівіяльні. В збереженю культури річеві й висші мотиви зістають ся далеко поза соціяльними, навіть поза неґативними, як звичка, нездарність, нездібність бути самостійним. А при розвитку висшим мотивам зістаєть ся що найбільше помічна дїяльність. Усякі більш складні трівіяльні мотиви можна розкласти на основні й прості, яких признака така, що — поза фізичними потребами — нема в них нїякого конкретного змісту, а є тільки потенціяльна або формальна вдача. Крім полового наклону, потреби поживи, тепла й сухого місця належать сюди такі нахили, як радість із дїяльности, вмілости, лїпшої справности, радість із обсервації, памяти, уяви і т. и.; можна загально сказати: радість ізза пережитих пригод і дїяльности. Конкретний зміст одержують ті нахили що-й-но через культурне середовище (milieu).

Скрізь, де з трівіяльности піднїмають ся великі твори, вони побудовані з накопиченя дрібних складників. Великі дїла являють ся сумами дрібних дїл, призбираних повільним розвитком. Усе те, що носить на собі признаку катастрофи, вибуху, насильства, уступаєть ся в нашім світоглядї перед єдиною величиною: величиною часу. Часови ж можна признати прикмету трівіяльности.

Кінчимо. Переведїмо висше наведені висновки теоретичного пізнання на мову практичної дїяльности та прикладїмо ті висновки до дорогої нам усїм справи нашої національної культури, її розвитку, до висших форм, до богатшого змісту. Не попадаючи в проповідницький тон, можна пригадати кілька неминучих моментів. Ось вони: щоденна, дрібна, орґанїчна праця; кожна економічна реформа, защіплена серед нашого відсталого хлїборобства; кожна нова полїтична ідея, вповна в свідомість

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

широких мас і — се таке дуже важне! — в свідомість тих одиниць, що виступають як провідники маси; кожна сміла критика старих оглядів і тупих пересудів; кожна одиниця, виведена з темряви до світу; кожда думка до кінця передумана; кождий прояв відваги бути „не в моді“; тай праця, і ще раз праця, яка єдина творить вартости і піднїмає людину в гору... Тай ідеалїзм, який ставить собі високу мету, і почуте дїйсности, яке велить числити ся з істнуючим та не позволяє розтрачувати сил на утопії!

Без усього того нема виходу з культурних низин.

МИХАЙЛО ЖУК.

ВОНА.

I.

У городї курно і душно. Партерові будинки, помальовані жовтою, сїрою, та темно-зеленою фарбою,—втратили свій вигляд під грубою сугою пороху. Перехожі тягнуть ся лїниво, захищаючись від спеки парасолями або ховаючись у затїнок, котрий кидають від себе дерева, паркани і доми з одного боку вулицї. Безхмаре небо застигло і хапає за очі гострим синїм тоном, а дерева стоять безвладно і нерухомо—сїрі від пороху.

Серединою вулицї ледаче плентаєть ся підводчик: конячка втомила ся і похнюпивши голову в долину, мотаючи від часу до часу головою, тягне, мов непотрібний, візок з господарем. Колеса і ноги коня глибоко затоплюють ся у пісок, котрий від посухи зробив ся дрібним і легким, як мука. Господар — трохи пьяненький — сидить боком, звісивши ноги в долину, і похмуро вглядаєть ся в землю. Цїла його постать виглядає, як мішок випханий чимсь мягким і як мішок обсунулась скрадаючи тим властивий свій зріст. Великі чоботи, широкі штани, камізельку зверху сорочки, картуз на голові — котрий зїхав трохи на потилицю — густо обсипало пилом. Спека і горілка налили голову оловом, а тїло зварили, наче у окропі. „Так живи, як хочеш“... думає він. „На поденній робив—нїчого... Городом заняв ся—нїчого... тепер підводчиком — і теж нїчого“... Він піднїс трохи у гору опалену, спра-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цьовану руку промовив у голос: „Дарма!.. усе дарма"... Се було висловлено так несподівано і таким не звичайним голосом, що аж коняка піднесла більше до гори свою похнюплену голову і смикнула трохи візок. Господар злегка похитнув ся і, грізно звернувши голову у бік худоби, крикнув — „Тпрру!..." Візок миттю зупинив ся. „А то знову що?" — гнівно озвав ся він до худоби, і рука його жваво знайшла батіг. Наче він і чекав тілько сього, наче се була його найбільша ураза в життю. „Так ти так до хозяїна... Так я тебе дурно хлібом буду кормити, а ти посеред дороги станеш з порожнім возом? На ж тобі, на!.." і він став обкладати батагом не в чім неповинні боки і спину худоби. Конячка з усїх ніг сїпнула возок і якось ненатурально підстрибуючи побігла вздовш вулиці, збиваючи за собою цїлу хмару куряви. Усе його житте — сїре і безпросвітне, голодне і бездомне—стало перед ним, як на долонї. Він відразу почув себе не чоловіком, а такою ж робучою конякою і страшенна злість і обурінне засяло у нього на червонім, потнім обличчу. Уривки гадок, як блискавка, що прорізує чорні хмари, лїтали у голові. „Так мене з малечку ганяли і я бігав... Так мене люде били і я плакав... Так морозом мене дошкуляло і я мовчав!.." кричало у голові. „На, на, н — на!.." перещив він коняку. Через кілька хвилин він заспокоїв ся; згасла та червона радість на лиці; батіг лежав поруч і коняка, відсапуючись, йшла повільною ходою. Але не вдовольнила ся його зобіжена душа тим знущаннем над худобою: йому бажало ся більшої, глибшої помсти. Він не знав тілько, де можна помстити ся. Через таку невідомість — йому схотїло ся або собі яку шкоду зробити, або жінку побити, або доньку вигнати з хати. Очі його раптом зупинили ся на невеличкій постати молодої дївчини, котра йшла хідником у протилежний бік тому, куди він їхав. Він зразу пізнав доньку. Вона була невеличкого зросту, чисто одягнена, „панянкою" — як майнуло йому у голові; біленька парасолька ясно світила на сонцї, а лїтній капелюшок — злегка відтїняв її лице. Він ще здалеку спитав її.

— А мати дома?

— Нї, немає... пішла на річку здаєть ся, — промовила вона.

Він зупинив коня, дивив ся хвилю у землю, а потім промовив—

— Обідать є? Голодний я, як собака.

— Там у печі борщ... каша... А хлїб у сїнях на полиці.

— Сїдай зі мною — обідать менї даси.

— Та я так... я піду пішки... тут недалеко, — промовила вона плутаючись у розмові. Їй не хотїло ся сїдати у повозку, запорошену, вистелену сїном — ясна спідничка, лїтні черевички

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і цілий одяг — був таким контрастом до брудної повозки. А потім ясно, так ясно стала в уяві постать того... чиновничка з почти.. Вона могла його зустріти. І головне він може бути не сам, а з товаришами, котрі його засміють, що його знайома панна і — на простому возї. Сї гадки так ясно повстали в її уяві, що вона рішуче промовила —

— Ви, тату, їдьте, а я здожену вас і пішки.

Він наче зрозумів її гадку — ясна „панна“ соромить ся їхати з батьком на простому возї; на тім возї, з котрого він кормить її і жінку. Лице його налило ся знову тою червоною радістю, руки несвідомо сягнули до батога. Але він — навіть хміль його пройшов — здержав ся, зіскочив з повозки і промовив

— Я рядном застелю. Сїдай і поїдем зі мною!

— Та їдьте, а я піду, — промовила вона і обернулась, щоби йти до дому. Начи щось порвало ся у його грудях; порвало ся і підкотило ся до горла.

— А, так ти підеш... І з його уст вирвала ся пекельна лайка. Наче каміннє торохтить і падає та лайка на голову дівчини. Усї її можливі і неможливі комбінації пролазили через уста, мов крізь тїсні ворота, а у повітрі розбігали ся уразливі і страшні, як холодні, слизькі гадини. Зупиняли ся люде. За кілька хвилин зібрав ся їх чималий гурток. А він все лаяв ся і лаяв ся. Наволїкав на неї найгірші речі — прозивав її розпутною, докоряв тим, що у неї хлопцї ночують, що вона у городї Ш. волочила ся. Вона стояла кілька хвилин і слухала, мов скамінїла. Сльози виступили їй на очі, плечі здрігали ся. Але ось стало ся щось неможливе — вона бачить крізь туман у очах, як звиваєть ся хутко батіг... Вона починає втїкати, а за собою чує грізне — „На — на!“ і колюча смужка запекла їй у плечі. Вона бігла навманя, нїчого не бачучи і не чуючи. Потом обливало ся її тїло; сонце палило у лице, а на плечах, мов пявка, упяла ся — смужка від батога. Вона завернула у знайомий двір і задихавшись вбігла у кімнати. Капелюшок зїхав набік, пасма волосся поприлипали до мокрого обличча, а ноги тремтїли і угинали ся під нею. Вона упала на перше крісло і голосно розплакала ся, затуливши долонями лице. Блюзка щільно облягала її невеличкі плечі, котрі здрігали ся від ридання. Знайома її — панна — на разї не знала, що з нею дїяти; потім, зміркувавши, принесла склянку холодної води, скинула їй капелюшок і почала умовляти, заспокоювати. Але вона трапила, наче у скажений вір, де крутило її, де витягувало з неї усї фізичні сили, де тягнуло її на дно — страшне і глибоке дно. Ось вона уже захльобуєть ся

Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

слїзми — водою, ще коротка мить і вона зникне, не стане її... Довго прийшло ся знайомій паннї умовлятї її, поки вона хоч трохи заспокоїла ся. Довго вона переповідала своє горе; радила ся про те, що їй робити. — Були добрі, поки їм гроші давала. Усе їм віддала, що придбала на службі. А тепер немає і знову мене у шию гонять, — скаржила ся вона на родичів. Так переповідаючи просидїла вона до вечера у знайомих, а вечером — згадавши, що має зустрінути ся з тим, через кого батогом дістала — хутко попрощала ся і пішла.

За чайом її знайомі розмовляли про неї. Розмова котила ся тихо і спокійно: почали згадувати про її службу у городї Ш., почали домірковувати ся про її грубі заробітки. Пригадуючи усї чутки про неї, дійшли нарештї до тої гадки, що легкою роботою вона тілько і могла заробити стільки, скільки заробила. Ті гарні шовкові спіднички, ті перстнї і золотий годинник, — не могла вона собі інакше справити, як тілько так.

Тихо і спокійно дивив ся лїтній вечір крізь вікно; світло від лямпи грало лагідно на посудї, на мідному самоварі; метелики стукали ся об шиби, пориваючись до світла; простори за вікном синїли: через контраст жовтого світла лямпи, — і не хотїло ся вірити, що на світї є зло, що може бути погано.

II.

Страшенний жаль обхопив її невеличку істоту. Той жаль виповнив її груди, що так не рівно дихали; він ухопив її за горло і давив спазмами слїз; він заслоняв туманом її очі. Річи свої вона якось механїчно лишила у каютї другої кляси, а сама — тако ж несвідомо для себе — опинила ся на горішнім чердаці пароплава, який мав незабаром вирушити в дорогу. Їй чудним здавало ся, що наоколо неї рухають ся і балакають люде. Правда, усї люде для неї були також чудні: вони наче почадїли, вони так хитають ся, а дивує її тілько те, чому вони й досї не попадали на підлогу, щоб змовкнути і заснути... мертвим сном. Вона уже не може більше рухати ся: ноги їй відмовляють і сили, енергії в тїлї немає. Вона сїдає на лавку і байдужно вглядаєть ся у місце, що темною плямою лежить на золотї вечірнього неба. Фантастичними стали садки — там, де перед хвилею сховало ся сонце, — вони губили ся у гарячім пилу його сяйва і злегка тремтїли. Здавало ся, що небо у тім місцї цїлувало ся з ними першим поцїлунком... А наоколо все стихло. Наче цїкавї сусїди — змовкли навкруги садки і будинки; перші темні, а другі сїрі від тих поговорів, які вони пустять

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

у ночи про той поцілунок проміж собою. Доволі поглянути, як вони стоять нерухомо, доволі побачити ті хатки, що причаїли ся між деревами, що скрадають ся і з правого і з лівого боку, і ясно стане картина поговору. Небо зробить ся темне і синє, зорі — мов квіти — засіють його поля безмежні... Почнуть тоді шелестіти дерева про поцілунок, а доми будуть слухати і сміяти ся жовтими вогниками своїх вікон. Гудок запищав пронизливим, тоненьким голосом раз, другий. Вона аж підскочила від жаху. А потім пішла далій на другу лавку і знову сіла байдужна до всього. Тепер вона була обернена плечима до міста і перед її зором розкинули ся луги рясно заставлені копицями сього річного сіна. Понад берегом і далій купками росли верболози, а на круговиді синьою смугою у млі вечірній спочивав ліс. Небо тут було широке і спокійне; синє, залите злегка рожевим тоном від заходу, здавалось дрімало. А річка... куди тілько глянеш, лежить спокійна і блищить, мов живе срібло, а місцями — мов вичищений землею леміш. Вохкістю і прохолодою дихає вода. Так недавно усе було для неї цікаве — музика у міському городі, гуляннє на човні по річці... А тепер... Далеким сном уже здаєть ся; далеким сном, що зруйнував день своєю байдужною до всього рукою. На одну коротку мить приснило ся їй щастє, приснило ся і згасло, як гасне іскорка у нічній тьмі. Все відразу втратило для неї свій принадний колір. Вона так любила золоту осінь, ті теплі днї без вітру, той спокій золотого дня. Чи тому, що вона була занята тепер собою, чи справді воно так і є на сім світї, що усі чужі, не знайомі. А жінки!.. який то поганий і злий народ. Хто перший ткнув на неї пальцем? — жінка. Хто в голос кидав їй слова урази? — жінка. Вона, як той пес загнаний, мусїла під парканами у пізній вечір вертати ся до дому. Але часто й се не пособляло, бо десь біля воріт чекала її — жінка. Як часто вертала ся вона до дому, швидко роздягала ся, щоб не слухати докорів батька та матери, і плакала до подушки; плакала довго і гірко, поки утома і сон не перепиняли тих слїз. Наставав знову ранок. І будив її той ранок знову докорами. Як часто вона чула від родичів, що їм тяжко на гроші і що вони не можуть її більше кормити, одягати. А минулий рік, а те лїто!. Мати насипала борщ у миску, а батько сидів біля столу похмурий і злий. Цїле лице його було мокре від поту і червоне, а руки на столї спочивали темні, як хліб. Сорочка на йому була навіть місцями мокра, а камізельку він давно уже скинув. Мати поставила на столї миску і сіла. І вона тоді тілько спитала її, тілько спитала... де її тарілка. Батька наче що укусило: почав докоряти,

Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вимовляти. Усе тут згадало ся. Коли вона спитала родичів, де ж вона буде служити, то почула відповідь — хоч вночи на вулиці. І тодї вона твердо постановила їхати до города Ш., а там — що буде. За пару днів вона справдї вибрала ся у дорогу. Батько сам завіз її річи на пароплав і вона поїхала. Гудок — перший, другий, третїй, — перервав думки, проколов її цїле тїло аж до пят. Зашипів, здрігнув ся пароплав і почав оддаляти ся від пристанї. Гуртки людей стояли біля побічниць, скидали картузи, щось кричали або голосно сміяли ся. Довго обертав ся пароплав на вузьким просторі річки, аж поки став за водою.

Засвітили світло. Де-не-де заблищали по річї жовті вогники, котрі показували дорогу або мілке місце. З комина потягнув чорний дим, а хвилями вилїтали — мов золоті нитки — іскри. Стало зовсїм холодно. Вересень поробив ночи і вечери холодними і небо -- те синє лїтнє небо у день — він заволїк ледві помітним сїрим тоном. Вона дивила ся просто, вперед. На зустріч зору сунулись береги, сунулись темні маси дерев і десь зникали. Шуміла вода під колесами і той одноманїтний шум зникав десь далеко-далеко, бьючись об береги дрібненькими хвилями. Їй зробилось холодно і вона більше по звичцї — встала і пішла в каюту. — За нею полинули і її думки. Вона в „дамській“ скинула верхню кофточку, скинула капелюха, поклала під голови звинену ковдру і лягла лицем до стїнки. Очі заплющила. Червоне світло повстало в її уяві. Те світло спочатку було тілько світлом, а потім не ясно, як пісня, що чути здалека, як крик одинокої людини серед лїсу, — почала творити ся цїла картина. Витальня молодого адвоката. На столї горить лямпа, накрита червоним, паперовим абажуром; перед столом канапа, а на канапі — вона. По цїлій кімнатї розлило ся червоне, прикро червоне світло. Он воно так гостро відбило ся на шклї портретної ґрупи, он побігло вогнистою змійкою на рамі того ж портрету, хопило ся ручки на дверях. Кожна річ, котра тілько вихиляла своє лице, — була запорошена тим світлом. У витальнї темно й тихо. Чути, як за вікнами хлюпає дощ, як несамовито гуде вітер; той осїннїй, пронизливий вітер... Вона наняла ся до адвоката переписувати папери, а тепер... тепер вона не знає хто їх переписує; тепер їй тепло, вона має гарне одїннє, золотий годинник з ланцюжком, подають їй, приймають за нею, — і вона щаслива, безклопітно щаслива. Дзвінок... Чує вона, як служниця відчиняє двері, а через кілька хвилин входить до витальнї і сам адвокат. Се ще молодий чоловік, з маленькими, чорними, гостро закрученими на кінчиках усками. Лице його

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

біле і повне, уста — товсті і червоні. Руки він позакладав у кешені штанів, де брязкав ключиками, і йдучи до кабінету — кинув „добрий вечір“ не то канапі, не то сам до себе. „Обридла я йому і він гнівається ся на мене... І чому усї люде (а їх так багато), як тілько обридне їм хто, і позбути ся його, через голос власного сумління, їм трудно, — вони починають тодї так несподївано гнівати ся і мовчати? І чим більше той, хто обрид, буде мягким, делїкатнім, запобігливим, — тим більший він буде викликати гнїв і обурінє в такій душі“... Наче підносила ся якась таємна заслона і змінила усю картину. Без слів і без барв дихнув на неї знайомий образ; рука обхопила її фіґуру вище стану; вона чує тремтячі пальці на своїм тїлї і гарячі уста, котрі цїлують її щоку. Не боронить ся вона, не каже нїчого. На бульварі темно, а буйні дерева закрили навіть вечірнє небо з зірками. І тілько елєктрічне світло, що блищить з далека, нагадує їй місто... Хвилю вона упивала ся тою картиною, а по хвилї сидїла рівно на канапі і вглядала ся переляканами очима у протилежну стїнку. „А потім злякав ся мого життя і лист, тілько лист написав до мене!.. „Я знайшов лїпшим не бачити вас більше. Не думайте, що я вас не кохав... Я кохав вас, але те про що я довідав ся і від людей і від вас“... „Ну“? — зупинилась вона на хвилю. „Змусило написати такого листа!“ — додала вона в гадцї. Пароплав цїлий тремтїв від руху машини, а в відчинене віконце чув ся одноманїтний шум води. Хвилями подихав прохолодний вітер і гойдав фіранкою на віконцї. Нафтова лямпа по середині каюти горіла тмянно і наче сонна, клала світові плями на спинах сплячих жінок, на високих стегнах. Дві жінки ще сидїли біля столу і пили гербату, а одна у кутку лежачи годувала немовля. Їй стало душно у каютї; голова болїла, а кров на висках бухала тяжко, наче хотїла продерти шкуру і витриснути поверх. Вона достала теплу хустку, загорнула ся і пішла на гору. Темно, аж чорно було на дворі. Холодний вітер ударив їй в лице, порушив волоссє на голові і вона злегка здрігнула ся. Коли вона йшла сходцями на гору, то якийсь панок пустив її на перед і вона відчувала, як він дивив ся з долини на її ноги. Тепер вона сидить на лаві, а темна фіґура того ж панка раз-у-раз просовуєть ся біля неї і вона чує на собі його очі. Байдужна і незнайома для неї та постать, але їй несвідомо передають ся його бажання і вона щільнїйше кутаєть ся в хустку. „Що як би він знав моє життє? — просовуєть ся в голові. „Він би не ходив так довго мовчки, а від разу почув би право сїсти біля мене і дати волю своїм рукам і поганому язику“.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Щось наче аж закричало у її серці; кров ще сильнійше заруха лась у висках. Се не вона промовила до нього, то промовив вітер, що так несподївано схопив ся у грудях. „Котра тепер година, скажіть будь ласка?“ Проходячу повз неї темну постать наче хто уколов — так вона здрігнула ся від несподіванки. Кинулись руки і до сїрничків і до годинника; блиснув тричи сїрничок, котрий миттю гасило вітром. Вона дивила ся на усей той поспіх і бачила — коли блискав сїрничок, — що його очі дивили ся не на годин ника, а на неї. Навіть здивувало її, коли він сказав за третім разом, що година тепер одинадцята. Вона подякувала, а постать, поміркувавши щось хвилинку, почала знову ходити там і назад повз неї. Рухи тепер тої постати стали виразнїйші і сміливійші. І якийсь гіркий сміх вибухнув у її грудях, як вибухає часом полумє з тлїючої, вохкої деревини. „Сьогодня холодно і вітер“... — промовила фіґура зменчуючи ходу біля неї. Але вона вже мовчала і непомітно для себе знову перейшла до картин, які тягом непокоїли її. „І чому менї так хочеть ся жити, коли знаю що життє моє таке, як ся ніч, де не видко нї початку, нї краю, а тілько темно і страшно? Треба було відразу покінчити з собою і перервати ту кров, що так неспокійно рухаєть ся у висках, те тїло, що боїть ся холоду... Штовхає мене якась сила, штовхає у провалле... а я бою ся і хочу жити, жити! Який сором, яке безглуздє наоколо... Мало того, що сміяли ся з мене, коли я повернула до дому від адвоката, нї — хотїли ще мене роздягнути на вулиці і пустити голу. Хто? — товариші того, котрий цїлував мене, котрий написав в кінцї до мене такий лист... „Не думайте, що я вас не кохав“... не думаю!.. та й даремне думати; даремне питати, де не відповідають, даремне шукати там, де нїчого немає!“ Якусь хвилю вона сидїла спокійно, кутаючись щільнійше у хустку. А гадки почали стрибати, мов камінь кинений з гори. В її уяві уже не проходили цїлі картини; мозок її став, як кремінь, з котрого якась непомітна рука кресала вогню. Ударить раз — посиплють ся іскри, заболить в голові: ударить другий — знову іскри і знову біль... Аж поки сили не стало, аж поки туманом застелило чуттє і вразливість. А ніч стояла чорна, безпросвітна; а зорі блищали рівно і спокійно; а холодний вітер, мов несамовитий, лїтав над землею і, наткнувшись на якусь перешкоду, гостро бив крилом і тїкав, і плакав. Мов пьяна вернула ся вона знову до каюти, лягла і скоро заснула, а біля неї, непомітно для нїкого, сидїв її сум і чекав, коли вона прокинеть ся, коли можна буде знову шептати їй про свою чорну душу.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

III.

— Тепер уже не може бути сумніву: я знаю, бо вона менї сама сказала про те! — Так розважав себе молодик, видавлюючи прища на підборіддю, котрий невідомо чого скочив на таке видне місце. У маленькій кімнатці, з одиноким віконцем, було якось непривітно. Біля вікна — стіл, а проти столу біля стїнки приліпило ся ліжко; у кутку миска до умивання, а біля ліжка — вішалка з одежою. Три стільця домальовували цїлу кімнатку. Перед молодиком — отхитнувшись трохи назад — стояло невеличке зеркальце, а за ним горіла лямпа.

— Що ж, хіба я винен, що вона така?! — промовив він скінчивши роботу і встаючи з за столу. — Та ж з мене, як з дурного сміють ся, що я закохав ся у таку дївчину. Там на почтї і проходу не дають... думає далїй. Він зупинив ся серед покою, широко розставив ноги, позакладав руки до кишенї, і осміхнув ся, наче комусь тілько йому відомому. Його сухе лице будо злегка опалене сонцем, але чорне довге волосся і маленькі чорні вуси стирали те вражіннє. Очі його були розставлені далеко одно від другого і через те ніс видавав ся широким у горі. На йому була одежа почтоваго чиновника. „Ет! написав листа і годї... Чого там довго міркувати, махнув він рукою на таку гадку. Після такої постанови він поклав ся на ліжко, закурив папіроску і байдужно дивив ся на смужки диму, що розпливали ся тихо у його над головою. Але через хвилинку, коротку хвилинку в його уяві повстала вона: маленька і безсила, така маленька, мов лялька з порцеляни. „Потім батько її якась неможлива людина... лає на вулицї, бє батогом і докоряє тим, що хлопцї у неї ночують,“ — снуєть ся думка разом із димом. А йому було з гарно нею. От хоч би тодї на бульварі, коли він так палко її цїлував... та хіба тілько тодї? — Богато-богато разів...

— Хе-хе-хе!.. позіхає він.

Потім з силою втягує дим з цигарки, наче довгий, жагучий поцїлунок, і так само глибоко вдихає той дим у груди. Вона йому подобалась і його тягнуло до неї, але... стали на перешкодї поговори людей і насмішки товаришів. А його душа боїть ся тих насмішок, коли вони дотикають її своїми колючками. Його родина і він сам виховали ся так, що дбали тілько про себе, про свої дрібні справи, і цїлий світ складав ся у їхньому розуминню тілько з менчих або більших дрібниць. Батько його був також почтовим чиновником; служив цїлий вік свій і уся його увага буда зверне-

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на тілько на те, щоб нїхто з нього не насміхав ся. Довго він нїкого не запрохував до себе з своїх товаришів тілько через те, що у нього не було у хатї канапи на пружинах, двох-трех фотелїв, круглого столика перед канапою і лямпи з папіровим зеленим абажуром. І він повільною і упертою работою — досягнув своєї мети. Була у нього невеличка витальня, висїли на стїнах портрети вельможних чиновників з хрестами і медалями. Тодї він тілько заспокоїв ся. Бути злим — можна, бо від зла будуть плакати і проклинати, а бути смішним — сього нїяк не можна стерпіти. Коли тебе проклинають, то ти почуваєш себе тілько ображеною людиною, а коли з тебе сміють ся, то почуваєш себе гадиною або маленькім загнаним песиком. — Таку гадку не раз висловлював він своїй жінцї.

Помер батько і мати померла, а у його лишило ся від родичів — за місце спадщини — страх до насмішок. Не раз він за останні гроші купував собі білі рукавички і потім бігав по містї до утоми, щоб знайомі усї бачили ті рукавички. І так кожна нова дрібничка носила його, мов на крилах. Правда, він не має ще такої витальнї, але він служить на почтї і буде її мати. За те з його нїхто ще не сміяв ся! І тілько через неї, перший раз через неї, — сміяли ся з нього.

Близенько, близенько притулило ся личко, шепочуть уста тихо і не виразно, лоскочуть волосинки такі мягенькі, неначе сей дим над головою... То вона притулила ся до нього. І чому вони на цїлому світї не в двох? — прокидаєть ся несподївано у голові. Тодї б можна було кохати її такою, якою б вона не була... Нї, він покинув... Покинув і більше не хоче гадати про неї. Хіба пїти до Антона Миколайовича і з ним на бульварі погуляти? се мабуть веселїйше буде. І він раптом встає, швидко одягаєть ся, гасить лямпу і поспішає на вулицю. Тут він уже забуває про все... Він тілько дбає, щоб картуз гарно сидів на голові, щоб рукавички не випинали ся на щиколотках, щоб черевики не дуже запорошити.

— Добрий вечір! Куди? — питає знайомий голос товариша.

— А... Доброго здоровля! Думаю погуляти, а потім до тебе збірав ся.

— Знаєш — ми сьогодня на човнї... на той бік... Поїдеш?

— Чому ж — поїду, поїду...

— Новинка, от новинка!.. — каже сміючись товариш! — Та знаєш, та... поїхала...

— Справдї! кидає він байдужно. Поїхала...

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Близенько, близенько притулило ся личко... шепочуть уста тихо й не виразно... Лоскочуть волосинки такі мягенькі, такі бажані... І десь глибоко в душі, як немовля в пелюшках, ворушить ся докір.

IV.

Була вже перша година ночи, коли вона підїхала звощиком до того дому, де жив адвокат. Вона сама позносила свої річи і поскладала у темних сїнях; потім заплатила звощику і знову вернула ся до своїх річей. Серце полохливо стискало ся... сили не ставало заспокоїти себе... і вона на хвилину сїла на звязаних ковдрі і подушках. „Чи прийме тепер він мене знову? А може й двері не одчине“... І на останню гадку вона здрігнула ся, мов на страшний присуд. „Треба йти!.. треба скінчити“... і вона підносить ся, знаходить помацки поручча... „Треба вийти на перший поверх... двері — на право... Постукати... чи подзвонити?.. Спершу постукаю... І чому тут так темно... Ось уже й другий поверх, ось двері... Ух! треба трохи спочити... Що? Жіночий голос... То мабуть покоївка розмовляє“... Стук, стук!

„Ух, як страшно і глухо озвало ся у сїнях... Таким згуком дїтей лякають, коли вони занадто вередують... Що? Вони там сміють ся і мабуть не почули“...

Стук, стук!

„Тепер уже почують... безперечно почують... Уже хтось іде! То він — я пізнаю його ходу... Ні, пройшов мимо і я помилилась. Чому ж менї неначе полегчало? Треба поправити капелюшок“... І вона поправляє капелюшок, обсмикує жакетик. „А які руки холодні“... і вона хухає на пальцї, потім притулює їх до лиця, а лице гаряче-гаряче... „А може не треба більше стукати! Може завтра краще буде! Ще останнїй раз і більше не буду“...

Стук... стук... стук!..

„Ідуть... Що? вона крикнула: спитай! Так то не покоївка... Може краще втїкати, а завтра“...

— Хто там?

— Одчини... Я... Маруся... одчини... „Невже він не одчине, не вже?!“

— До дїдька! — Я в ночи не приймаю... Коли у вас яке дїло, то прийдїть завтра...

„Пішов... завтра“... і вона механічно ловить поруччя і сходить в долину. І її наче немає у сїй пітьмі: вона утопила ся, вона злила ся з нею в одно цїле і її нїхто, нїхто не вирве, нїхто

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не зайде, щоб вирвати звідсїля... Сїріють відчинені на вулицю двері, блищать де-не-де кроваві вогники у вікнах, стукає вартовий своїм калаталом, — і більше нїчого...

Вона сїдає безвладна на клунок... „Треба скінчити... треба поміркувати і скінчити! — шепоче вона непритомно... А над нею нахилилась пітьма і каже їй свою страшну правду: „Ти будеш жити так, як живуть і багато других дївчат... Ти випєш повну чарку життя і всї „чесні" одвертатимуть ся од тебе, коли ти будеш її пити... Я, пітьма, буду тепер твоєю мамою; я сховаю тебе од багатьох очей і часто — од твоїх власних очей. Хіба ти не відчуваєш тепер, що день буде для тебе твоїм ворогом?.. Потім скажи менї, моя дитино, хіба я, пітьма, була коли настерною? Я тілько була і є звичайним крайом, куди збігали ся і збігають ся пригноблені люде. Я той дім, де ночують бідаки без притулку... А що я загноєна багном, — так я загноїла ся їм од тих одкинених і забружених істот... Я, пітьма, не люблю тих блисків і роскошів богатих домів: я їх гашу і пригнїчую, щоб сховати бездомних... Я — край... а за мною глибоке провалле і смерть. Я навчу тебе бути безсоромною поміж соромливими „грішниками", щоб ти їм казала правду в очи.. Не плач, не турбуй ся, моя бідна дитино!"

„Треба скінчити... треба поміркувати і скінчити!" — шепоче вона непритомно.

Чернигів, 1908 р.

КОРН. ЗАКЛИНСЬКИЙ.

Для тебе достав би я, мріє
Із неба зірок,
Для тебе узяв би, лелїє
З веселки красок.
З безоднї морської прекрасних
Добув би перел,
Кришталю на строї, на ясні
З пречистих жерел, —
Щоб пісню удати, мов з жару
Палку, чарівну,
Та повну принади і чару
З найкращого сну —
Щоб нїжно дзвенїла безмірно...
Як ангельський дзвін,
Як пісень соловіна вечірня,
Як моря поклін!

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ю. БУДЯК.

Записки учителя.*)

IX.

Ще про церковно-приходські школи взагалі.

Щоб уже більше не вертатись до їх я, наскільки дозволить мені місце і мої спостереження, спинюсь на них докладніше. З того часу, як я учителював у ц.-приходський школі, пройшло коло десятка літ, із котрих сім років з лишком я пробув у школі земській на території Полтавщини, де часто і густо поруч з земськими школами істнують церковно-приходські і, розуміеть ся, я так чи инак познайомив ся з ними досить близько. Маю надію, що читач не поремствує на мене за сю екскурсію, тим паче, що ц.-приходські школи захоплюють величезну теріторію (напр., в Київській ґуберн. земських школ нема зовсім, а тільки ц.-приходські та подекуди — мінїстерські), і значить величезна маса української людности виростає майже виключно під їх впливом. А коли взять на увагу ще те, що в голові сих шкіл стоїть духовенство, яке грає в селї переважно першу ролю, то цїлком зрозумілим стане інтерес, котрий повинно виявить ґромадянство до сих „разсадников истинного просвѣщенія“ в їх теперішнїм становищі.

Не знайомий з дійсністю таких шкіл читач може подумать, що я малюю сї школи занадто вже тенденційно, що тут певно замішано елемент особистий і т. ин. Дозволю собі нагадать читачеви, що я, аби бути найблизше до типу, додержував ся „золотої“ серединки, — хоч вона менї і не подобаєть ся, — такого засобу я буду додержуватись і надалї.

Про причини, дякуючи котрим родять ся церковно-приходські школи, я вже казав, — се бажанне вислужитись перед начальством і в нагараду за свою „просвітню працю“ одержать набедренник, медаль або кращу парахвію. Тому-то, маючи далеко не просвітню мету, батюшки старають ся перш всього *одкрить* школу, друге — меж иншим — поставить її більш-менш порядно з *боку надвірнього* і аж нарештї, 2—3%%, — подбать *про внутрішній зміст*.[1]) Через те, одкривши школу, вони стромляють туди учителем в кращім випадку дия-

*) Див. кн. VI, VIII Лит.-Н.-В.

[1]) Є. розуміеть ся, батюшки — хоч я таких не знав, а тільки чув — котрі проводять просвітню дїяльність ради самої просвіти і не жалують нї своєї працї, нї власних коштів — вони то і складають отсї 2—3%% За таких двох батюшок менї росповідали колеги на одному нелеґальному зїздї весною 1905 року.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кона-самоучку, а то завжди дяка або просто хлопця чи чоловіка, що скінчив -- а иноді й ні — земську або однокласну мінїстерську школу, — одним словом, таких людей, які або по своїй залежности од батюшки — діякон, дяк, — не можуть одмовитись од учителювання, або йдуть сюди як на легкий, „панський“, хоч і страшенно дешевий хлїб (се ті, що, скінчивши мінїстерську або земську школу, забувають як звуть ся граблї).

Для прикладу приведу табличку учителїв тридцяти церковно-приходських шкіл по „званію“:

Маючих званіе учителя народнього і ц.-приходського.	Дияконів.	Дяків.	Инших.
1	3	24	7

По образованію: [1])

З вищою освітою.	З середньою (гимназ., семинар. і ин.).	З низшою: город. і мін. школи, земські 2-х класні.	З бурси [2]) і домашн. освітою.
„	1	15	19

Таким чином, як видно з табличок, контингент учителїв церковних шкіл по образоват. цензу стоїть дуже низько; розуміеть ся, і освіта, яку вони несуть народови менш всього має право на таку назву. Нїяких наукових методів не тільки нових, а навіть і старих такі учителї не знають та і знать не можуть, і вся наука шкільна ведеть ся майже так, як вела ся і двадцять лїт назад, по методу: „Буки-аз-ба, вѣди-аз-ва“, а то просто як кому Господь на душу положе. Уживають ся, розуміеть ся, всякі „наводящіе вопроси“, як наприклад чуботряска, заушеніе, лїнеїння і т. ин. в повній мірі і на зріст дітей і їх розвиток не звертаеть ся нїякої майже уваги.

— Ну й убоїща у мене є! чи і у вас такі? Другий раз, знаете, пореш, пореш, — а хоч би слово! — жалієть ся менї один такий педаґоґ. Набєш так долоню, що як рукавиця добра роспухне, вуха намнеш, що як варяницї позвисають, а він нїяк тобі не заміте навіть двох букв! Ну, отсе, кажеш, К ы, а отсе Р ы; розумієш? — питаю. — „Розумію“. А не встигнеш одвернутись, як уже й забув! Спитаєш потім,

[1]) Батюшок я не рахував, бо вони учать тільки закону божому і фактично учителями рахуватись не можуть.

[2]) Ті що лишили „бурсу“ (духов. школу) з другого або третього класу.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

а він як почне тикать та микать, то тикнеш тільки в пику та на тому й обмежиш ся.

— Скажіть, будь ласка, — запитуєть ся другий, мій сусїда по школї, — що воно за знак: у вашій школї і не бють наче, все більш жартують, а зіму походить, то читає трохи чи не краще, нїж мої другоґрупники? У вас мабуть таки вдатнїйші школярі, не инакше!...

Є, правда, такі, що битись не охотні; сї надолужають більше „колїнами“ та „углами“ (ставлять навколяшки та в угли), а рецідівістам роблять „смиховище“ (як кажуть школярі): виводять на середину школи і перед усим класом починають глумітись для потіхи всим школярам. Для сього дають виведеному всякі призвіща смішні, дають в руки кійок, кочергу, а в одній школї, — як передавав менї товариш, — так був заведений нарочито дурацький колпак, з аршин вишиною і з китицею зверху, котрий надївали на голову „винуватому“. Більше, правда, користують ся „трьопкою“ та „скубкою“ — засоби старої школи, котрі, на жаль, істнують і досї, і не тільки в ц.-приходських школах, а подекуди і в земських.

Та таким засобам навчання дивуватись дуже і не можна, коли навіть батюшки, научаючи Закону Божому, закріпляють його в головах дїтей — „чуботряскою“. При таких умовах дїло народньої просвіти далеко не піде, та і взагалї наука, котру вганяють ломакою, дає протилежні результати.

Не багато кращі наслїдки дає і непідготовленість учителїв, їх неуміннє провадить ученнє. Памятаю такий випадок.

Якось в кінцї жовтня, в післяурочний час, до мене в школу (я тодї був уже в земській) зайшов діякон — учитель місцевої церковно-приходської школи. Розуміють ся, зараз же почалась розмова за шкільні справи.

— А я, знаєте, зайшов отсе до вас нарочито, щоб де-що спитать. Чи ваші першоґрупники багато вже пройшли?

Пройдено було щось літер з двадцять азбуки, і я сказав йому.

— Еге! а у мене вже всю азбуку виучили! Сими днями почнемо читать! — похвастав він. А то я вже думав, що одстав од вас дуже.

Я засміяв ся:

— А так, ви й справдї одстали!

— Так ви значить мене обдурили, сказавши, що не пройшли ще азбуки!?

— Не обдурював, — кажу йому сміючись.

— То як-же се! Я нїчого не розумію!

— Щоб нїчого ви не розуміли, — кажу, — я сього сказать не можу, а от що ви розумієте мало — се правда. А так як багато уразу-

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

міть одразу не можна, то ви й зайдіте до мене через тиждень — два.

— Так щож таке?

— Та особливого нічого, а тільки ви тепер урозумієте не так, як тоді, коли гарненько вже почитаєте з своїми первоґрупниками.

Він з недовірєм подивився на мене і, вповні задоволений, що випередив земську школу, пішов до дому.

Минуло щось тижнів зо-три. Я вже навіть забув про візіту о. дияконa, як ось знову, вечером, заходить він у школу і першими словами його було:

— А що, багато пройшли?

— Уже — кажу — днів кілька, як читаєм статї, що вкінцї азбуки.

— Та не може бути! — аж підскочив він; — жартуєте ви все! Коли у мене й складів не втнуть!

— Нї краплї не жартую... Поспитайте мого колеґу.

— Як же се так? Я ж коли ще азбуку скінчив!

— У тім то дїло, що ви давно її пройшли... Ну хтож таки, скажіть на милость, так швидко, майже по чотирі лїтери в день, проходить алфавіт? А головнїше — хто ж починає учить читання тодї, як пройдена вся азбука? Та з них, певно, багато вже й лїтери позабували?

— Се правда! Перші лїтери багато школярів дїйсно позабували. Та й ті, що незабули ще, не вчитають і самих простих слів!...

— Ото-то бо й є!

— Так в чом же, кум, тут главноє умєньє? — жартовливо запитав він, хоч видко було, що йому зовсїм не до жартів.

— По части — кажу — „в тершінні“, а головнїше — треба було з самого початку приучить школярів з л и в а т ь по два-три звуки. Пройшли три-пять лїтер — і хай прочитають, ще одна-дві нових — теж самі. Таким чином, навчивши — що дуже легко — ще з початку зливать, ви через пять-шість лїтер можете помить і руки: сами дїти зуміють уже проспівать нову лїтеру вкупі з відомими.

І я докладно пояснив йому весь процес початкового вчення грамоти.

Нарештї, ми щиро посміялись над його методою; сміяв ся од душі й він. А на другу зіму, як тільки почалось учення, прийшов знову до нас і попрохав посидїти на перших уроках з новичками.

Більше вже він своєї методи не вживав.

Але не всїм щастить вийти так легко з подібного становища.

Я чув, на приклад, в одній школї методу ще ориґінальнїйшу. Почув я в класї якийсь лемент: по рітмічному крику можна було думать, що йде писаннє „под счет“, тактами. Але вслухавшись — здивувавсь надзвичайно: то цїла група новичків на голос заучували лїтери!

Розумієть ся, не краще стоїть справа з рахунком.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Инші знали рахувати до мілїйона, а самого простого вичислення зробить не могли. Та і взагалї туго уявляли собі числа, як окремі величини, і їхнє гірке ученнє в школї не мало майже нїяких практичних результатів. Коли я вказав одному селянинови на некористність такого учення, він своїм одповітом заставив мене гірким сміхом посміятись.

— Що ж, нїчого йому (хлопцеви) зімою робити дома — посилаєш у церковну школу: навчить ся чого, чи не навчить ся, а балуватись дома не буде... Та може таки хоч одну лїтеру заміте — і то добре: менше в життї доведеть ся вчитись.

Такі учителї.

Що ж торкаеть ся підручників, то, як каже народня приказка, „який їхав, таку й віз“.

Та воно й не диво. Росийська педаґоґічна лїтература взагалї бідна підручниками не тільки для низших шкіл, а навіть і для середнїх, і коли земства, слїдячи більш-менш за кращими підручниками, лишають ся часто з підручниками застарілими, то про церковні школи нїчого й казати. Недбальство в шкільних справах глибоко запустило своє корінне і не так то легко можна його порушити, та, крім того, церковні школи примушують ся, здаеть ся, користуватись тільки тими підручниками, які прописує Синод.

— Ну просто не стає снаги по них занїматись, — жалїеть ся молодий учитель-диякон, не скінчивший семинарист — негодящі статтї повикидав би, та то горе, що тодї нїчого не лишить ся з книжки... Все якісь ідіотські нравоученія та наставленія... А мова! Я гаразд не вчитаю, а то школярі. Хоч би зміст був цїкавий! Читати — псувати собі настрій.

І дїйсне. Та ще коли б псував ся тільки настрій, то дарма, а то псуеть ся справа народньої просвіти...

На жаль, я не маю зараз повного комплекту підручників для ц.-приходських шкіл, але ось „Программы*) для ц.-приходскихъ школъ, изданіе Училищнаго Совѣта при Св. Синодѣ“. У „Введеніи“ в проґрами, наприклад, чорним по білому стоїть: „Ближайшимъ образомъ дѣло ц.-приход. школы соединено съ священодѣйствіемъ крещенія“ (!)... і далї: „ц.-приход. школа увеличила число чтецовъ и пѣвцовъ и даетъ священнику несравненно болѣе средствъ для совершенія богослуженія съ подобающимъ благолѣпіемъ“. Далї указують ся молитви, котрі школярі повинні співать перед уроками: „Царю небесный“, Святый Боже“, „Пресвят. Тройце“, „Отче нашъ“, „тропари дня седмицы“, „Спаси, Господи, люди Твоя“, „Достойно есть“ і т. д., і т. д. „Засимъ каждый урокъ предваряется пѣніемъ: „Царю небес-

*) С.-Петербург 1903 г.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ный“ и оканчивается пѣніем: „Достойно есть“. А після уроків знову цілий ряд молитов!

Та колиж там учитись? — спитає здивований читач — се ж цілий день доведеть ся співать!

І співайте, — се робить ся „въ видахъ сближенія дѣтей съ жизнію церкви“. А далі, в „Объяснительной запискѣ къ программѣ преподаванія Закона Божія в ц.-прих. школахъ“ пишет ся: „Самое названіе церк.-приходскихъ школъ указываетъ на особое значеніе въ нихъ Закона Божія. Онъ составляетъ главный ихъ предметъ, и всѣ другіе предметы должны быть, по возможности, поставлены отъ него въ тѣсную зависимость“.

Коментарії, розуміеть ся, зайві, і з тої причини роздивляти ся сї „проґрами“ не будем.

А ось і „Русскій букварь“ для ц.-приход. школ „Изданіе восьмое Училищнаго при Св. Синодѣ Совѣта“ 1904 р.

Починаеть ся сей букварь словами „Во имя Отца и Сына“ і т. д. з росийським алфавитом, а на слїдуючій сторінцї зразу ж пять лїтер для виучування і... всї гласнї! Аа, Ее, И, О, У, а під ними слоги: аи, еи, ои, ау, оо, уу. Се перший урок! Далї йде не менш чудне ґрупованнє лїтер: Х М, третій урок: Ю Я, четвертий: Р Ы, пятий С Ѣ, а під ними такі чудесні річі, як: юм, ям, ар, яр, ер, ор, ир, ур, юр, і т. д. Далї, теж по дві на кожен урок, ідуть такі лїтери: Л Н, І Й, Ш Щ, Ж З, Ъ Ь, ,Ц Ч, В Ё, Г К, Д Т, Б П, і т. д. Як бачить читач, ґрупованнє лїтер чудне, щоб не сказати більш. Замість того, наприкл., щоб схожі по звуку лїтери роздїляти (як от: Г К, Д Т, Б П) і сим полегшити дїтям замічанне їх, вони посаженї по дві вкупі, на один урок, а під ними ідуть і „упражненія“ в читаннї, де обидві лїтери попереміщувані в словах. Уявляю собі ту легкість, з якою дїти научають ся таким засобом грамоти!

З 22-ї сторінки починаєтв ся „первое чтеніе“:

Богъ сотворилъ міръ.
Первый человѣкъ былъ Адамъ
Первая жена Ева і т. д.

А далї ідуть статі, наприклад, „На Богомолье“: (виписую цїлком)

Я и моя сестра ходили съ бабушкой въ монастырь молиться Богу. Въ монастырѣ есть чудотворная икона Божіей матери. Мы служили молебенъ и прикладывались къ иконѣ.

Пресвятая Богородице спаси нас.

От і все. І майже вся книжка, яку статю не візьмеш, повна богомілля, молебнів, хрестних ходів, икон, богослуженій, а з 59-ї сторінки, майже до кінця, іде „священная исторія Нов. Зав.“ з тропарями і иншими церковними піснями.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Варто булоб познайомити читача ще з книжками, що читають ся в школї на другий і третій рік учення, але думаю, що досить і сього, бо зложені вони не краще, а часом навіть гірше, ніж „Русскій Букварь".

Нїчого вже й казати про такі річі, як, так звані, „учебныя пособія!" Се просто „выдумки", „дурниці", „чорт зна що", „не варте навіть того, щоб про його розмовлять, а не то що тратить гроші". Так кажуть панотці завідующі ц.-приходськими школами, і цїлком зрозуміла одсутність у церковних школах і гарних підручників і инших річей, необхідних в школах взагалї, а в низшій — занадто.

Яка ж причина браку порядних учителїв у сих школах?

На се питанне я постараюсь дати одповіт, який дало само житє.

Се — фактор економічний.

Справдї. На ц.-приходські школи видаєть ся грошей мало взагалї — од 30 до 200 карбов. на рік *) — а коли додати, що з сих же грошей даєть ся і жалуванне учителям, то одразу стане зрозумілим, через що люди зі спеціяльною освітою не йдуть у такі школи і вся справа їх лежить цїлком на плечах дяків, дияконів із самоучок, вигнанцїв духовних шкіл і инш.

Чи то скрізь, чи може тільки в Полтавщинї — не знаю — а жалуванне видаєть ся т р е т и н а м и, не помісячно, — се б то раз в чотирі місяцї; уявіть же собі, що, ждучи третину року, ви одержуєте... пятдесят карбованцїв!

І се в кращім випадку.

А в гіршім — 10—15 карб.!

Дивуватись, розуміють ся, тому, що знаходять ся такі дешеві учителї, не можна — сьогочасне економічне становище, з одного боку, а бажанне „легкого хлїба", з другого, примусять може ще до гіршого; але як не дивуватись тим, в чиїх руках лежить доля ц.-приход. школи?!.

Воля ваша, читачу, розумійте се як хочете, а я зрозуміти не можу. Хоч і одержав я сам же за півтора місяця учення в церковній школї сїм карбованцїв, але все ж не розумію. Та зрозумілим зате стає континґент учителїв церковн. шкіл.

Друга причина — дуже обмежене поле дїяльности учителя і занадто вже специфічна атмосфера „законобожества", як охарактеризував її один знайомий учитель, і нарештї, неможливість учителя — як коли й трапляєть ся порядний — полїпшить хоч трохи шкільну справу: як камінь, стоїть на перешкоді батюшчине „не можна".

Коли додати ще сюди деспотизм оо. завідующих і оо. наблюдающих

*) Є, правда, школи на які припадає більше трьох сот карбов. на рік — на трьох учителїв — але такі школи складають не більше 3% всього числа.

Generated on 2015-07-21 17:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і те безправне становище ц.-приходських учителїв, в якому вони існують од часів Ноя до наших днїв, то навіть незнаючий всього алфавіту „учитель“ здивувати нас не повинен.

Правда, останнїми часами, коли меж ц.-приходськими і земськими (та й мінїстерськими) почалась боротьба не на життє, а на смерть і церковним школам стала загрожувать небезпека — учительський персонал в них трохи змінив ся на краще: жалуванне учителям значно підбільшили, і зявились люди більше гідні для ідеї школи. Так наприклад, в де-яких школах справа вчення стоїть не гірш, нїж в земських, і дїти ходять туди залюбки.

Останнїми часами, коли по вислову знайомого батюшки, „настало перепроизводство образованных женщин,“ появилось їх не мало і в церковних школах, але се континґент тимчасовий, ще не певний, і через те помітного впливу в поступовім напрямку на сї школи не зробив.

Не зробили його й нові люди, новий елємент (новий, розуміть ся в формі) — вихованцї так званних „церковно-учительських“ шкіл, хоч заповняють школи все більше й більше...

Та є думка, що й не зроблять... Яблучко од ябліньки не далеко падає, а церковно учительська школа і є не що инше, як яблучко од тої широкої яблуні, що з таким стараннєм, навіть запеклістю, садив невеселої памяти К. П. Побідоносцев. Якже і трапляють ся з-по-меж їх „виродки“, що провадять школу її власним шляхом, бажають яко-мога краще поставити справу народньої освіти і вживають у такім напрямі всїх можливих засобів, — то з такими, розуміть ся, церемонитись нїчого, і збувають ся їх занадто швидко... Ще й добре, як тільки позбудеть ся посади, а то може бути і багато гірше.

— Ибо узки врата и тѣсен путь, ведущіе... в кутузку, — як казав один мій приятель.

Але не просторіший і той „путь“, по котрому іде в церковній школї і наука. Именно, „удобѣе вельбуду пройти сквозь игольныя уши“, нїж їй, сердешній, кріз двері „розсадницы духовнаго просвѣщенія“.

— І що воно за знак? — жалїть ся один селянин, що посилав сина до церковної школи: — там же (в церк. школї) сам батюшка завідує і учить сам, а про те дїти якісь .. не розбитні, неначе... Навіть молитви читають гірше... А батюшка ж і у вашій школї один, той самий...

— Та то ж може ваш тільки такий, а другі краще, — кажу.

— Е, нї! Се вже я давно помічаю...

— То чом же ви не давали хлопця в нашу школу?

— Та... знаєте... батюшка напосївсь: оддай тай оддай свого хлопця до моєї школи! А то, каже, він там і Богу не вмітиме...

— А хіба — кажу — в нашій школї не він (батюшка) молитов научає? Не ми ж учимо Богу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він засміяв ся і гумористично розвів руками.

І подібних прикладів було не мало.

Иноді просто примушують своїх парахвіян оддавати дітей до своєї школи:

— Гляди ж мені, щоб хлопця (або дівчину) прислав до школи!

І суперечить, розуміють ся, трудно, а тим паче невигідно, бо чи так, чи инак, а до батюшки прийдеш і тоді вже й не радий будеш.

І взагалі батюшки за невеличким винятком ставлять ся до земських і инших, не церковних, шкіл дуже вороже, иноді просто буває неможливо зносити все те, що видумує і виголошує о. законоучитель на земську школу *).

І дивно, се тоді, коли научають з великою неохотою не тільки в земській, а навіть в своїй, церковній школі! Більшість веде справу так, аби тільки рахувалось, що вони чомусь научають.

Таке відношенне до своїх навіть шкіл, а головнїйш — результати вчення в сих школах мали наслідками те, що селянство поставилось до них холодно, а в багатьох випадках навіть вороже. Се видко хоч би з того, що в багатьох місцях селяне не дають до школи своїх дітей, і школи ледве животіють, а подекуди просили про закриттє їх і навіть позакривали. Иноді-ж просто бойкотували їх.

Про се я чув не раз і не од одного, а щоб селяни одкривали церковні школи, так сказати, motu proprio — я не чув ні разу.

Памятою ще такий випадок.

В с. К-цях, Миргород. пов., де дітей шкільного зросту було втрое більше, ніж могла вмістити земська школа, батюшка, одкривши жіночу ц.-приходську школу, прохав мене не приймати в земську дівчаток, а одсилать до його. Про се ж саме він прохав і мого колеґу. Не знаю, що йому одповів той, але я сказав, що „там побачу“. Розуміють ся, аґітація в сьому напрямі йшла по-за школою ще в більшім розмірі; але, не дивлячись на такі широкі заходи, всіх школярок у його було на перший рік тільки 10 душ!

Се в тім селі, де, крім хуторів, рахувалось 500 дворів, де дітей шкільного віку 270—300 душ, а земська школа містила в собі найбільше, як 120 школярів!

А в ту-ж саму зіму до нашої (земськ.) школи записалось і ходило чотирнадцять дівчаток.

Три роки пізнїйше мені довелось бути на іспиті в сїй школі: батюшка запрохав нас з нашим екзаменатором на чолї прийти і до його і зробити іспит. І вражінне, зроблене на мене — та і на моїх колеґів — було дуже сумне.

*) На боротьбі батюшок з земськими школами я спинюсь докладно низше, коли перейду до сих шкіл.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Першою екзаменаційною роботою була „діктовка“. Диктував сам учитель — диякон тутешньої церкви. Вибравши найпростішу статтю, як наприкл. „Дѣвочка пошла в лѣс. Дорогой она увидала свою подругу і пригласила с собой. В лѣсу было много грибов“ і т. д., він „диктував“ по одному — двоє слів, повторював безліч разів і, користуючись тими хвилинами, коли ми не дивились на його, показував знаки: де точка — він тикав у книжку пальцем раз: де дві — тикав двічі; точка з запятою — раз тикав, а другий раз черкав просто по книжці і т. д.

А тим часом батюшка „заговоряв зуби“... а потім хвастав: „ащо! без єдиної помилки написали! Он що!.. еге!..

А екзаменатор — земський начальник і великий прихильник церковних шкіл — обідаючи потім у батюшки і густо запиваючи доброю сливянкою, з докором звертав ся до нас:

— Небось, стыдно вам видѣть, как хорошо знають в батюшкиной школѣ? Вѣдь, куда вашим до этих!.. Чудесно! чудесно! Церковная школа — это единственная школа, необходимо нужная Россіи! Только это истинная школа, истинная разсадница просвѣщенія і т. ин., і т. ин.

Розуміють ся, про те, що в сій школі не вміли читати, що рахували з гріхом пополам, а про ґеоґрафію чи історію не мали ні крихти уяви і навіть елементарнійші правила граматики були їм невідомі — про те не згадувало ся: обід був такий смашний, наливка така добра, а ц.-приходська школа так була до вподоби пп. земським начальникам, що годі було й сперечатись.

Та і взагалі, коли балакає така важна особа, як земський начальник та до того ще член шкільної ради (Училищн. совіт), то краще слухати та мовчати... Ні, краще „піддакувать“, бо мовчанка кваліфікуєть сь як ворожий, революційний настрій проти балакаючого про високі річи начальства...

Але як би не вихваляли кулики свого болота, якби не захищали його — воно врешті решт повинно зникнуть — висохнути, бо... навіть болота вічнього нема.

Повторюю, що меж ц.-приходськими школами є дуже гарні, краще яких і бажати не можна тепер, але се „виродки“ у тій величезній сімї церковних шкіл, яка захопила величезну теріторію у ґубернїях Полтавській, Харьківській, Херсонській і Катеринославській і майже цілком заповнює ґубернії Київську, Волинську і Подільську. У сих останніх трьох ґуберн. земських шкіл зовсім нема; є подекуди так зван. мінїстерські, але вони складають взагалі дуже невеликий %. Можна ж собі уявити ту просвіту, яку приносять тут ц.-приход. школи!

В сю мить, як я писав сю сторінку, до мене зайшов знайомий

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

студент, бувший семинарист, родом з Волини, і розповів менї, меж иншим, такі цїкаві річі.

— Учителюють у нас у церковних школах переважно хлопцї, що скінчили мінїстерську школу, а иноді — просто ті, що тільки ходили в мінїстерську, але не скінчили... До речи, недалєко од мого села є ц.-приходська школа, де учить дітей батюшчин... погонич! А за се він — батюшка, а не погонич — одержує двадцять карбованців на місяць... Та і батюшок у нас багато не освічених, так званних „самоучок“, або, як у нас де-хто зве їх, „недоучок“... Занадто тепер, при теперішнїм архиреї...

Розумієть ся, що такі керманичі народньої освіти на тільки що не подбають про неї, а й не розуміють завдань її, та й зрозуміти не зможуть. І провадять вони „не просвіщеніе, а затемнѣніе“, як казав один учитель.

Звідсїль і та темнота народня, яка кидаєть ся в очі новій людинї.

— Ще з роду не бачив такого села! — жаліють ся менї один батюшка на Київщинї — нїяк не можу з ним поладити про школу. Турбувавсь, турбувавсь — тай плюнув. Хоч ти їм що — не хотять порядної школи! Зараз, наприкл., у нас за учителя сельський писар, людина чисто безграмотна (школа грамоти), в слові „собака“ трое я т ь пише — чому ж він научить? А про те иншого учителя не хотять. „Все одно, — кажуть, — дїти нїчого не знатимуть, а кращому учителеви треба і гроші кращі... А сей одержує тридцять карбов. на рік — і нїчого, учить...“ Та й не дивує мене таке відношенне — каже батюшка — бо тут перед моїм приїздом жив цїлих 50 лїт батюшка страшенно недбалий, про школу навіть не думав та ще й у горілочку, грішним дїлом, вкидав ся... А перед ним, кажуть, теж такий був, не кращий... Та ось ви придивіть ся сами до селян: грубі, грамотних може буде 1%, а може того менше, а... горілки — один мій приход (парохія) — випиває на двадцять тисяч на рік! Крадіжки, бійки, випаси... У мене в садку серед дня крадуть!...

І се все було дїйсне правда. Хоч на втїху батюшцї можу сказати, що справа стоїть не багато краще й там, де істнують — і давно — і церк.-приходські школи... Але батюшки, завідателї тих шкіл, пояснюють „роспусту“ селян... аґітацією революціонерів, а инші просто кажуть: „іспортив ся народ — тай тільки!“ Коли ж поспитаєш про причини порчи, то чуєш:

— Просто розбалували народ, не держать, як слїд, у руках...“

Такі то ц.-прих. школи і їх учителї.

Що ж торкаєть ся до так зван. „шкіл грамоти“, про одну з котрих я нагадував вище, то менї просто й казати про них боязно: як не звик до всяких „пассажів“ росийський громадянин, але менї здаєть ся,

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що він не пойме віри. Та й трудно вірить, коли чуєш, що учитель одержує на рік тридцять карбованцїв! От же се так.

Знав я таких шкіл не багато, але їх і знати не треба, щоб висловити на них певний погляд: се щось таке нещасне, мизерне, істнує в таких умовинах, що зробити її кращою неможливо. Можна зовсїм її знищити і одкрити другу яку, поліпшити же її нема змоги, як нема змоги виростить старого пенька...

Учителї в сих школах — або писарі, або „так собі грамотні“ селяни. Одержують плату по 2 карбованцї на місяць, а в кращім випадку — що трапляєть ся дуже рідко — 6. Часто й густо живуть на громадських харчах — се б то харчують ся поденно чи потиженно у кожного селянина, що має школяра, і ходять, як часто і громадський пастух, із хати в хату — „кватирюють“.

„Школи“, де працюють такі учителї, теж не кращі. Про підручники і инші річи шкільної науки я вже не буду й казати. Що ж до гіґієнічних умов, то читач уже знає із мого оповідання про ту школу, в якій я був на хуторах, і не думаю, щоб побажав їм успіху.

Я гарячий прихильник найширшої народньої освіти, і відкіля-б вона не йшла — зі шкіл земських, церковно-приходських, мінїстерських чи шкіл грамоти — менї байдужісїнько; але далеко не байдужісїнько, коли з школи, замість хоч якої будь освіти, іде чистїйша духовна — та і фізічна — деморалїзація, як то трапляєть ся з де-якими школами земськими і мінїстерськими, з 95—98% ц. приходських і 100% шкіл грамоти. Капітальнїйшої річи в народній освітї — національного питання — я навіть не беру: — у всїх майже, не виключаючи й земських, до нього ставлять байдуже, а в більшости — навіть вороже, — я маю на увазї тільки мету просвіти. І от, оцїнюючи школи навіть тільки з сїєї точки погляду, я мушу сказати: нещасна та країна, що має такі школи! Нещасний народ, що виховує дїтей у таких школах! Такі школи не тільки не научають, не тільки не прихиляють дїтей і селян до себе, а, навпаки, в багатьох випадках просто одвертають, і не мало доведеть ся новій школї боротись за сімпатії до себе, не мало доведеть ся попрацювати їй, щоб розбити шкаралупу недовірря і ворожости до „ненаучуючої“ школи. І не раз новий учитель згадає своїх попередників, згадає важким образливим словом, а історія положить на їх вічні чорні плями.

З свого боку я тільки можу побажати сим школам як найшвидчої смерти.

Прощайте ж, гальми культури! важким словом згадав я вас, не не легшим згадають і потомки, бо й так ви уже застоялись на зубоженій ниві рідного народу!

(Далї буде).

Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ПАН[1]).

Ще кількись часу минає. Я про щось таке думаю, сижу мовчки.

— А чого се в тебе сльози на очах? — питає Ева.

— У неї таки справді гарний лоб, — кажу я: — й руки в неї разураз чисті. То вони якось припадково були їй брудні. Отсе тільки я й мав сказати. — І далі я говорю з запалом, аж зуби зціпивши:

— Я отсе все сижу й думаю про тебе, Ево; і менї спадає на думку росказати тобі, бо ти мабуть не чула такого. Як тільки Едварда вперше побачила Езопа, сказала: Езоп — то ж був мудрець, він був Фриґієць. І як по дурному. Вона се вичитала з книжки, як раз того самого дня, я певен, що так воно й було.

— Еге, — каже Ева: — ну, то що ж з того?

— Наскільки я памятаю, вона ще й те казала, що вчителем Езоповим був Ксанф. Ха-ха-ха!

— Та-а-ак.

— І на якого ж біса росказувати в компанії, що вчителем Езоповим був Ксанф? Я тільки так питаю. Ех, тобі не до того сьогодні, Ево, а то б ти кишки порвала від сміху.

— Еге-ж, і менї здаєть ся, що се смішно, — каже Ева й сама не знаючи, на яку ступити, силкуєть ся засміятись. — Але ж я не тямлю сього так добре, як ти.

Я мовчу й думаю, мовчу й думаю.

— Тобі хочеть ся, щоб ми сидїли нишком й слова не сказали? — тихенько питаєть ся Ева. Добрість світить ся їй в очах, вона погладила мене по голові рукою.

— Добра, добра душа, — скрикую я й міцно тулю її до себе.

— Я певен, що аж горю до тебе, я люблю тебе все дужче й дужче; ти таки будеш зо мною, як я поїду звідсїля. Ти тільки подумай. Чи ти маєш охоту поїхати зо мною разом?

— Маю, — відповідає вона.

Я ледве чую отсе „маю“, але спостерігаю його по її диханню, бачу його по всій її істоті, ми як божевільні душимо одне одного в обіймах, і вона віддаєть ся менї, усе на світї забувши.

Годину перегодя я цїлую ся з Евою на прощаннє і йду собі. Я здибую ся на дверях з д-ем Маком.

З самим д-ем Маком.

---

[1]) Докінченнє, див. кн. VIII.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він здрігнув ся й наче неживий дивить ся на хату, спиняєть ся там на порозї й дивить ся усе так само.

— Отсе так! — каже він і більше й слова вимовить не може, так наче хто вдарив його по голові:

— Не сподївали ся побачити мене тут? — питаю я, вклоняючись.

Ева стоїть і не ворушить ся.

Д-їй Мак прийшов до памяти, незвичайна впевненість находить на його, він одповідає:

— Ви помиляетесь, я вас саме й шукаю. Я хочу зауважити вам, що з першого квітня до пятнадцятого серпня заборонено стріляти ближче, як за восьмину милї від того місця, де есть гагарячі гнїзда й яйця. Сьогодні ви застрелили дві птиці над самісїньким островом; вас там бачили.

— Я застрелив двох гагарок, — сказав я, вкрай переможений. Менї відразу стало ясно, що ся людина має рацію.

— Чи дві гагарки, чи два гагари — се однаковісїнько. Ви були там, де заборонено стріляти.

— Цїлком справедливо, — сказав я. — Аж допіру я нагадав ся.

— Але вам треба було нагадати ся трохи ранїйше.

— У травнї я також випалив з обох стволів як раз на тім самім місцї. Се було тодї, як ми їздили на острів. Я випалив, бо ви самі просили.

— То зовсїм инша річ, — гостро мовив д-їй Мак.

— Ну, то, хай йому чорт, у вас були причини, щоб таке робити?

— А звичайно, що були, — відповів він.

Ева була на поготові; як я вийшов, вона й собі зробила так само: напяла ся хусткою та й пішла з хати; я бачив, як вона подала ся до комор. А д-їй Мак поплентав ся додому.

Я зміркував усе се. І як же хитро та мудро він викрутив ся! І як він витрищив ся на мене! Стрілено раз, стрілено два, пара гагарок, штраф, виплата. І от всьому, всьому вже край, що було в мене з д-єм Маком та з домом його. Кінець-кінцем дїло йшло на диво гарно й швидко...

Вже став дощ накрапати великими, мякими краплями. Сороки лїтали низько по-над землею і, коли я прийшов додому й відвязав Езбпа, він узяв ся їсти траву. Вітер заходив ся гудїти.

XXIII.

Он там за милю звідсїля, внизу я бачу море. Йде дощ, а серед гір нависла скеля ховає мене від дощу. Я смалю свою носогрійку, викурюю люльку за люлькою, і що-разу, як я її закурюю, тютюн лїзе

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з попілу маленькими роспаленими червячками. Отак само й думки аж кишать менї в голові. На землї передо мною лежить видерте гнїздо; воно все звите було з сухих гіллячок. І душа моя точнїсїнько як отсе гнїздо.

Я памятаю кожен дрібязок з всього перебутого мною за сей останнїй й передостаннїй день. Отаке-то, поганою пішов я дорогою...

Я сижу отут на горах, і море й повітрє гудуть; вітер та негода наче аж киплять та скіглять менї в вухах. Далеко посеред моря маячать каботажні пароходи й яхти з вітрилами, на палубі в них — люде; сим людям кудись треба їхати, а, Бог його святий знає, де опинять ся усї отсї життя, думаю собі я. Море, шумуючи, зринає в повітрє й хвилює, хвилює; немов би в нїм живуть страшні, дикі примари, які стинають ся тїлами своїми й гарчать одне на одного; нї, се якесь свято справляють десять тисяч чортів, що так скавучать, ховають голову в плечі й нишпорять по всїх кутках, до білого шуму полосуючи море кінцями своїх крил. Ген-ген на морі лежить підводна шхера, білий водяник зводить ся з тії шхери та трусить головою над кораблем, що дістав пробоїну, і вітер жене того корабля просто в море, авже ж так, просто в море, туди ген-ген у море-пустелю...

Я радий, що сам сижу, що нїхто не бачить моїх очей; я, як до друга, пригортаю ся до скелї і знаю, що нїхто не стоїть та не дивить ся ззаду на мене. Птиця якась майнула по-над верхогірєм, болїсно так скрикнула і в ту ж саму мить недалеко від мене камяна кучугура відколюєть ся від скелї й котить ся вниз до моря. А я все сижу тай сижу тут якийсь час нишком, бере мене спокій, тепле почуваннє затишку зринає в менї, як здумаю, що можна отак тихенько сидїти отут, у захистному куточку тим часом, як отам по-за скелею без перестанку лїпить дощ. Я застїбнув собі куртку й подякував Господеви за те, що в мене така тепла куртка. Минуло ще кілька часу. Я заснув.

По півднї я йду до дому, дощ ще й досї не перестав. І от натрапив я на щось несподіване: Едварда стоїть перед мене на стежцї. Вона змокла — хоч викрути, так наче вона довго була на дощі, але ж вона всміхаєть ся. Ну-ну! в одну мить майнуло менї в голові, і злість бере мене, я, скаженїючи, стискую рушницю пальцями і отак йду на супроти неї, хоч вона і всміхаєть ся.

— Здорові були! — гукає вона перша.

Я чекаю поки наближу ся до неї ще на кілька ступнїв і озиваюсь:

— Привіт вам, дїво-красо!

Їй вдивовижу мій жартівливий голос. Ох, я й сам не тямив, що казав. Вона несмїливо всміхаєть ся й дивить ся на мене.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:38 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ви ходили сьогодні на гори? — питає Едварда. — І як же ж ви змокли! У мене ось є хустка, коли хочете, візьміть її собі, вона менї не потрібна... Нї, ви мене не пізнаєте. І вона втоплює очі в землю й крутить головою.

— Хустка? — питаю я й розлютований, здивований зціплюю зуби. — А в мене ось є куртка, може маєте охоту взяти її? Менї вона не потрібна, я все одно хочу подарувати її кому-небудь, то можете любісїнько взяти її. Жінка якогось-там рибалки з охотою візьме її.

Я бачив, вона силкувала ся второпати, що я таке кажу; вона так нетерпляче слухала, що зробилась одразу якась така противна й навіть рота роззявила. Вона стоїть з хусткою в руках, з отою білою шовковою хустиною, — вона скинула її з шиї. Я й собі здераю з себе куртку.

— На Бога, одягнїть її знов! — аж скрикнула вона. І до чого ви се все робите? Невже ви такі на мене лихі? Ой Господи, та одягнїть же ви її, а то геть-чисто змокнете.

Я одяг ся в куртку.

— Куди се ви? — приголомшеним голосом спитав ся.

— Так собі... нїкуди... Я не розумію, як ви так скинули з себе куртку..

— Де ви дїли сьогодні барона? — питав я далї. — Під таку негоду ґраф, звичайно, не може бути на морі...

— Гляне, я отсе мала вам сказати...

Я перебив її:

— Насмілюсь просити вас, перекажіть ґерцогови мою до його шанобу.

Ми дивимось одне на одного. Я б ладен був без кінця-краю перебивати її, як тільки вона скаже слово. Кінець-кінцем, мука глянула з її лиця на мене, я одвернув ся й кажу:

— Коли на те пішло, то кажу вам од щирого серця — пустїть ви того принця на волю, йомфру Едвардо. Який з його чоловік вам буде? Запевняю вас, отсе все останнїми днями він ходить і міркує, чи женити ся йому з вами, чи нї, а се вам зневага.

— Годї, годї вже про се, правда ж? Гляне, я про вас думала, ви так само могли б скидати свою куртку, щоб і зза ради якоїсь иншої змокнути до рубчика. Я прийшла до вас...

Я знизав плечима й сказав:

— Замісць того я пропоную вам доктора. Що в нїм поганого? Мужчина саме в порі, розумна голова. Подумайте про се.

— Та послухайте мене хоч хвилинку...

— Мій собака Езоп дожидає мене в хатї. — Я скинув шапку, вклонив ся їй і знов сказав: — Привіт вам, дїво-красо.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З тим я й пішов собі.

Вона стала кричати: Ні, не рви мого серця на шматки. Я прийшла до тебе сьогодні, виглядала тебе тут і всміхала ся, як ти прийшов. Учора я мало не здуріла, бо все одне в мене на думці було; світлиця ходором ходила мені перед очима, і я все думала та й думала про тебе. Сьогодні я сидїла в себе в хатї, хтось увійшов; я навіть не глянула, бо знала, хто то такий. Вчора я гріб аж півфердінґа, — сказав він. — І ви не зморили ся? — спитала я. — Ой, де ж там дуже зморив ся; і менї на руках пузирі поробились — сказав він менї на те, і дуже се його обходило. Трохи згодом він промовив: — Сеї ночи я чув, як хтось шептав ся під моїм вікном; то ваша покоївка мала інтімну розмову з кимсь з ваших прикащиків. — А так вони мають повінчати ся, — зауважила я. — Так, але ж се було о третїй годинї! — Ну, то що ж з того? — спитала я й озвала ся трохи згодом: — Ніч належить їм. Тодї він пересунув на носї свої золоті окуляри й зауважив: — Але скажіть менї, хіба ж воно годить ся отакої пізньої ночи шептати ся?

Я все не зводила в гору очей, і так ми просидїли хвилин з десять. — Чи не принести вам хустку на плечі? — питає він. — Ні, спасибі, — одказала я.

— Кому-то достанеть ся ваша маленька ручка? — Мовив він. — Я мовчала, мої думки лїтали десь в иншому місцї. Він поклав менї на колїна маленьку коробочку, я одчинила її, а там була шпилька і на шпильцї корона, а на тій короні я налїчила десять камінцїв... Гляне, ось та шпилька, маєш охоту подивитись? Вона ростоптана; ось глянь, як її ростоптано... Ну, то що ж менї з нею робити, — спитала я. — А ви зашпилїть її собі, — відповів він. Але я подала йому ту шпильку назад й сказала: — Дайте менї спокій, я більше думаю про иншу людину. — Хто ж то такий? — спитав він. — Такий собі охотник, — відказала я; він подарував менї на спомин тільки дві чудових піріни; та беріть же собі свою шпильку. Але він не схотїв брати її знов до себе. Я аж тодї глянула на його, очі в його такі були уїдливі. — Я не візьму її назад, робіть їй що собі хочете, роздавіть її, — сказав він. Я встала, поклала шпильку собі під каблук й наступила її. Се було сьогодні зранку... Чотирі години я все ходила й ждала; по обідї я пішла з дому. Він здибав мене на дорозї. Куди се ви? — Спитав він. — До Ґляна, — одповіла я, я попрошу, щоб він не забував мене... Од першої години я дожидала отут, я стояла під деревом і бачила, як ти прийшов; ти був, немов той Бог. Я любила всього тебе, твою бороду й плечі твої, все в тобі любила... Тобі терпець урвав ся, ти хочеш пiти собі, просто взяти й пiти собі, мене нема для тебе, ти й дивити ся на мене не хочеш...

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я все стояв. А як вона замовкла, пішов далї... Роспач одняв у мене останню силу, й я всміхав ся; серце менї як той камінь зробилось.

— А я й забув, — сказав я й знов спинив ся; — ви щось таке мали менї сказати?

Сей глум одбив їй охоту іще зо мною мати дїло.

— Я мала вам щось сказати? — Так, але я вже сказала; ви не чули? Нї, вже нїчого менї казати вам...

Голос їй страшенно тремтить, та менї про се байдуже.

XXIV.

Другого ранку я вихожу на двір, а Едварда стоїть під хатою.

За ніч я все зміркував і таки наважив ся. Годї, на віщо я даватиму ся в руки отсїй вередливій людинї, якійсь-там рибальчисї, неукови, щоб зводила мене з розуму; чи не занадто вже довго її найменнє сидїло менї на серцї й сушило його? Годї вже з мене! Я надумав ся навіть надійти до неї близенько на те тільки, щоб показати їй свою байдужість, насміяти ся з неї. І як же ж я чудесно насміяв ся з неї: після того, як вона говорила до мене кілька хвилин, я любісїнько зауважую: — Ото, я й забув, ви щось мали сказати менї... — А вона стояла край каменя. Вона страшенно була зворушена і хотїла вже бігти менї на зустріч, вона вже обняти мене налагодила ся, але не рушила з місця й заходила ся руки ламати. Я взяв ся за шапку й мовчки вклонив ся їй.

— Сьогоднї, Гляне, я хочу від вас одного тільки, — сказала вона з якоюсь такою незвичайною силою. А я й з місця не рушив, не хапаючись слухати те, що вона хоче казати. — Я чула, що ви були в ковалевій хатї. Се було якось увечері. Ева сама була дома.

Я страшенно здивував ся й відповів їй:

— Хто ж се вам наговорив такого?

— Я не шпигую, — аж скрикнула вона: — я довідала ся про се учора ввечері, менї тато сказав. Як учора ввечері вернула ся я додому і не було на менї й нитки сухої, то батько сказав:

— Ти сьогоднї насмілила ся глузувати з барона. — І зовсїм нї, — відказала я. — Де се ти була? — усе питав він мене. Я сказала: — У Гляна. Тодї батько й росказав менї отсе все.

Я силкую ся перемогти одчай і кажу:

— Ева навіть і сюди ходила.

— Вона й сюди ходила? До хати?

— Не раз. Я силував її входити до мене. Ми собі балакали.

— То вона й сюди ходила!

Мовчимо. — Не піддавай ся! — думаю я й кажу:

— Коли ви такі добрі до мене, що втручаєтесь до моїх дїл, то й я не маю охоти заднїх пасти. Я радив вам учора узяти собі доктора;

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чи ви зміркували ся? Як казати по правдї, то нїякого королевича вам не видати.

Очі їй займають ся гнївом.

— А знаєте, що може й видати менї його! — Мовила вона, зіритована. — А так, куди вам до доктора, його можна пускати до хати, бо він не бє чашок і склянок, він не займає моїх черевиків. Еге. Він знає, як поводити ся з людьми, а ви смішний — менї сором за вас, ви неможливий, розбіраєте?

Її слова дошкулили менї, я кивнув головою й одповів:

— Ваша правда, я таки зовсїм забув, як з людьми поводитись. Але будьте милосердні; ви мене не розумієте, я ввесь час живу в лїсї і се моя радість. Отут, де я живу самотою, нїкому не болить від того, що я такий вже, який бачите; але коли я маю дїло з иншими людьми, то мушу старати ся, щоб поводитись з ними як слїд. За два останнїх роки я так мало мав дїла з людьми.

— Що-хвилини доводить ся ждати від вас якоїсь безглуздої витївки, казала вона далї. — Кінець-кінцем, трудно стає мати з вами дїло.

Які ж се жорстокі слова були! Якийсь такий незвичайно-гіркий біль пронизував мене, хвиля її гнїву наче гнала мене пріч. Едварда ще не договорила свого, вона додала:

— Може, Ева схоче мати з вами дїло. Шкода тільки, що вона заміжня.

— Ева? Ви кажете, що Ева заміжня? — питаю я.

— Еге, заміжня.

— Хто ж її чоловік?

— Ви се добре знаєте. Евин чоловік — коваль.

— Невже ж вона не дочка ковалеви?

— Нї, вона йому жінка. Чи, може, ви думаєте, що я отсе брешу вам?

Я й думки такої не мав, а тільки се дуже вразило мене. Я все стояв і думав: Та невже ж Ева заміжня?

— А ви, знаєте, добру собі вибрали, — каже Едварда.

Ну, та сьому ж і краю не буде! Аж злість узяла мене, і я сказав:

— Та візьміть бо собі доктора, кажу я вам. Послухайте доброї поради; аже ж королевич ваш — се простїсїнько старий дурень. — І я набріхував на його вкрай роздратований, усякого лиха, прибільшив йому віку; сказав, що він мало не слїпий; я також заявив, що він ходить у застїжках з короною, аби тільки похвастатись своїм шляхетством.

А в-тім я не мав охоти добре познайомити ся з ним, — додав я. — Він нїчим не визначаєть ся, нїчого характерного нема в нїм, нїякого пуття з його нема!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Нї, єсть, єсть! — скрикує вона, і аж говорити не може: така розлютована. — З його пуття значно більше нїж собі, дикуне, думаєш. Але пожди, о-о, він з тобою побалакає, я попросю його, щоб побалакав. Ти думаєш, що я його не люблю, але ти побачиш, що не так воно є; я піду за його заміж, думатиму про його день-у-день, ніч-у-ніч. Памятай же, що я кажу: я люблю його. Нехай тільки Ева прийде, ха-ха, ой Господи, нехай тільки вона прийде, менї про се байдужісїнько. Так, менї треба тїкати пріч звідсїля... Вона пішла од хати вниз, стежкою пішла, пройшла кілька дрібненьких швидких ступнїв, оглянулась, усе ще біла на лицї як крейда, і простогнала: — Чуєш, щоб очі моїї тепер тебе не бачили нїколи!

XXV.

Листє пожовкло, бадилле картопляне дуже вигнало ся й стояло заліплене цвітом. Настала знов пора полювання, я стріляв білих куропаток, тетерок, зайцїв, одного разу вбив орла. Тиха височінь неба, холодні ночі, безлїч виразного гоміну й отих любих згуків у лїсї та в полї. Любо та мило випроставшись на розділлї, спав всесвіт...

— Я й слова не чув більше від д-їя Мака про тих пару гагарок, що вбив я їх, — сказав я докторови.

— Та подякуйте за се Едвардї, — відповів він. — Я знаю се, я чув, як вона повставала проти сього.

— Нема за що дякувати, — мовив я.

Бабине лїто, бабине лїто, стежки стелють ся, мов пояси оті, серед лїсу, що вже жовкне; що день, то зявляєть ся нова зірка, місяць блимає, неначе мара якась, з золота мара, оповита сріблом...

— Бог з тобою, Ево, та тиж заміжня?

— А хіба ти не знав?

— Нї, не знав.

Вона мовчки менї руку стиснула.

— Господь з тобою, моє дитя, що ж нам дїяти тепер?

— А що ти скажеш. Може, ти ще не їдеш свідсїля, то я буду щаслива, поки ти тут будеш.

— Нї, Ево.

— А так, так, поки ти тут!

Вона безпорадна втопила очі в далечінь і все душить менї руку.

— Нї, Ево, йди собі! На віки!

І ночі минають і днї настають; вже третій день, як ся розмова була. Ева йде шляхом з дровами. І якже ж багато дров несла отся дитина додому з лїсу, серед лїта!

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Поклади, Ево, на землю те, що несеш та дай менї глянути, чи такі ще самі в тебе очі блакитні.

Очі їй почервонїли.

— Та всміхни ся ж бо, Ево, знов усміхни ся. Не сила моя далї цуратисѣ тебе, я твій, я твій...

Вечір на дворі. Ева співає, я чую, як вона співає, і щось таке тепле ллєть ся менї крізь по тїлу.

— Ти отсе співаєш, Ево.

— Еге, бо я весела.

І через те, що вона менша за мене на зріст, вона трошки підстрибує, щоб достати до моєї шиї.

— Ти тиж, Ево, руки собі геть чисто подряпала? І Боже ж мій, нащо ти їх подряпала?

— Се так собі.

Вся вона якось так чудно сяє на виду.

— Ево, ти балакала з д-їєм Маком?

— Раз тільки.

— Щож він казав і ти що казала?

— Він став дуже вїдати ся на нас, він силує мого чоловіка день і ніч робити у вімбарі та й менї накидає всїлякої роботи. Він отсе загадав менї робити найтяжчу роботу.

— Через віщо ж він отаке коїть?

Ева втоплює очі в землю.

— Через віщо ж він отаке коїть, Ево?

— А через те, що ми з тобою любимо ся.

— А яким же способом він дізнав ся про се?

— Я йому сама росказала.

Мовчимо.

— Ой, колиб, Господи, він не був до тебе такий лютий, Ево.

— А се все мене не обходить. Анї трошки не обходить тепер!

І голос її так розлїг ся по лїсї, як ота пісня дзвінка.

А листє все жовкне та жовкне, береть ся вже на осінь, ще більше зірок зявило ся на небі, і місяць тепер вже скидаєть ся на срібну тїнь, що купаєть ся в злотї. І зовсїм не холодно, анї краплї, тільки в лїсї запанував тихенький холодок, а життє кипить. Кожне дерево стояло собі й думку гадало. Ягоди настигли.

І от настав двадцять другий день серпня, а вкупі з ним три ноги залїзних.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

XXVI.

Отсе перша ніч залїзна. О десятій годинї заходить сонце. Напівпрозора темрява стелеть ся по-над землею, зринає дві-три зірки, а за ними по двох годинах зявляєть ся місяця серп. Я тиняю ся по лїсї з своєю рушницею, з собакою, роскладаю вогнище, й світло від мого вогнища пробиваєть ся в глиб лїсу крізь сосни. Морозу нема нїякого.

Отсе перша ніч залїзна, кажу я собі. Й несамовита радість жагуча якось так незвичайно трясе мене всього, як тільки згадаю, де я й коли я...

Гей ви, люде, звірі й птаство, я пю до вас за отсю ніч у самотинї, за ніч у лїсї, в лїсї! Пю за темряву, за шепіт бога в гущавинї он там; за лагідні й невигадливі згуки, що чую я отут в мовчаннї; за лист зелений й за лист пожовклий! Пю за гомін життя, що я вчуваю; за собаку, що, прихає собі в траві, нюхаючи землю! Несамовито радий пю я за дикого кота, що випростав ся всїм тїлом, чатує й от-от скочить на горобця у темряві, у тетряві! Пю я за смирну тишу царства землї, за зорі й за пів-місяць, авже ж за їх, і за його!..

Я встаю й прислухаю ся. Нїхто не чув, що я казав. Я знову сїв.

Хвала Богови за ніч-самотну, за гори, за темряву й за гомін моря, що гуде менї в серцї! Хвала Богови за життє, за диханнє, за щастє жити вночі, я дякую за се від щирого серця! Слухай на схід й на захід слухай, нї, тільки послухай! Се Бог одвічний! Отся тиша, що шепче менї в ухо, — кипляча кров великої природи, Бог, що пронизує усесвіт і мене. Очі мої бачать блискучу нитку павутиння від світла мого вогнища, мої вуха чують, як пливе морем човен, як нордляндське сяйво плазує небом вгору на півночі. Присягаю ся своєю невмирущою душею, о, який же я вдячний і за те навіть, що се я тут сижу!..

Тихо стало. Шишка соснова падає гучно на землю. Упала шишка! думаю я. Місяць — високо, вогонь жевріє на дровах, що вже скоро догорять, і от-от потухне. І аж глупої ночи я дибаю до дому.

І друга залїзна ніч; така сама тиша й лагідна година. Моя душа думками багатіє. Я машинально надхожу до дерева, насуваю шапку на самісінький лоб і сперaю ся спиною на се дерево, заложивши за голову руки. Я пильно дивлю ся й думаю; полумя мого вогнища аж дивити ся не дає, а я того не почуваю. Я стою отак деревом таки довгеньки й дивлю ся на вогонь; ноги менї починають гнути ся, бо зморили ся; вкрай знесилений сїдаю я на землю. І аж тепер я збагнув, що се я зробив. І до чого ото так було пильно та довго дивити ся на вогонь?

Езоп підняв голову й придивляєть ся, йому чути чиюсь ходу, зявляєть ся Ева.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Отсе ввечері якась така незвичайна журба та смуток напосїли ся на мене, — кажу я.

А вона так жалїє мене, що й сказати нїчого не вміє.

— Менї отсе тройко до любови, — кажу я далї. — Люблю я сон, бо снило ся менї одного разу коханнє, люблю тебе та ще отсей клаптик землї люблю.

— А щож найлутше любиш?

— Сон.

І знов мовчимо. Езоп упізнав Еву, схилив голову на бік і дивить ся на неї. Я шепочу:

— Я бачив сьогодня дївчину на дорозї, вона йшла обнявши ся з своїм коханим. Дївчина показала на мене очима й на привелику силу вдержала ся, щоб не зареготати ся, як йшов я повз неї.

— Чого ж вона сміяла ся?

— А яж не знаю. Вона сміяла ся, звичайно, з мене. На віщо ти питаєш?

— Ти впізнав її?

— Еге. Я вклонив ся їй.

— А вона тебе впізнала?

— Нї... Але чого ти випитуєш отсе все в мене? Се ти недобре робиш. Все одно я не скажу тобі, хто така та дївчина.

Мовчимо.

Я знов шепочу:

— Чого вона сміяла ся? Вона дурисвітка; але чого ж вона сміяла ся? Боже ж мій, щож такого я їй зробив?

Ева одповідає:

— Се недобре вона зробила, що сміяла ся з тебе...

— Та нї ж бо, нїчого такого лихого вона сим не зробила! — аж скрикую я. — Чого ти нападаєш ся на неї, вона нїчого лихого не зробила, вона мала рацію сміяти ся з мене. Мовчи, хай тобі чорт, і дай менї дихати, чуєш!

І Ева перелякана знишкла; я дивлю ся на неї і зараз же каю ся, що наговорив їй таких образливих слів, я стаю перед нею навколїшки й руки заламую.

— Йди додому, Ево. Я тебе люблю над усе на свїтї; як же б то я любив сон? Та то я так собі пожартував, я тебе люблю. А тепер іди додому, я прийду до тебе завтра; не забувай, що я твій, егеж бо, не забувай сього. На добра нїч!

І Ева йде додому.

Третя залїзна нїч, нїч страшенно напружена. Хоч би тобі крапелиночки того морозу! Замісто морозу непорушна теплїнь після сонця,

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

що гріло вдень; ніч була така, як оте жарке болото, хоч задуши ся. Я росклав собі вогнище...

— Часом, Ево, маєш якусь утїху від того, що скубуть тебе. От до якої ненормальности може дожитись людина. Тебе тягнуть за коси вниз, у долину, і догори, на гору; і як хто спитає тебе, що се воно тут робить ся, — ти на те одмовиш рада-радісїнька: Мене тягнуть за коси! І коли ще до того питатимуть: Чи не порятувати тебе, чи не визволити? то ти одкажеш: Нї. І коли спитають: Та чиж витерпиш ти се? — то ти їм на те скажеш так: Авжеж витерплю, бо люблю я руку що тягне мене за коси... Чи тиж тямиш, Ево, що воно таке надїятись?

— Еге, здаєть ся менї.

— Ото маєш собі, Ево, надїя — се щось дивне, се щось таке на диво чудне. Йдеш собі отак уранцї дорогою і сподїваєш ся здибатись на сїй дорозї з людиною, що дорога тобі. І щож, ти здибала ся з сею людиною? Нї. Чому ж нї? А тому, що людина та занята дїлом і обертаєть ся десь зовсїм в иншому місцї... Я здибав у горах слїпого дїда, лопаря. У пятьдесят вісїм років він уже зовсїм ослїп, а тепер йому перейшло за сїмдесят. Йому здавало ся, нїби що далї, то він бачить усе краще й краще, нїби от-от він видужає, — так здавало ся йому; як що не буде нїякої перешкоди, то через кілька років він знов могтиме бачити сонце. Волоссє йому ще чорне, але очі зовсїм побілїли. Коли ми разом сидїли в його землянцї й смалили люльку, він оповідав про все, що бачив на своєму віку, поки не ослїп. Він був кремезний та дужий хоч і не бачив світу божого; перемогти його не можна було і надії в його нїхто б не одняв. Коли менї вже треба було йти додому, він і собі пішов зо мною з хати та заходив ся показувати сюди й туди. Там — південь, а там он — північ. Отсе тобі йти спершу отуди, а як зійдеш з гори трохи вниз, візьмеш отуди вбік, казав він. Цїлком справедливо, одповів я. І от лопарь зрадїв і сам засміяв ся й сказав: от бачиш, а я сього не знав, як було менї сорок, пятьдесят років; то, виходить, тепер я бачу краще, як тодї; очі мої поправляють ся та й поправляють ся. І от він зігнув ся й знов поліз до землянки, сієї навісної землянки, що стала йому житлом на сьому світї. І знов він умостив ся біля огнища, тїшучи себе тією надією, що се років кілька — і він могтиме бачити сяйво сонця... Ево, надїя — то на диво чудна річ. От я, приміром, усе блукаю тепер, силкуючись викинути з думки ту людину, з якою менї не пощастило побачитись сьогоднї вранцї на шляху.

— Як ти комедно говориш!

— Тепер от третя залїзна ніч. Я ручу ся тобі, Ево, що буду завтра зовсїм иншим. Залиши тільки мене зараз самого. Я тобі кажу, що ти не впізнаєш мене завтра, як я прийду, я сміятиму ся й цїлува-

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тиму тебе, красо моя. Подумай собі, менї тільки сю ніч перебути, а там з мене будуть люди, от ще кілька годин — і я не той стану. На добра ніч, Ево.

— Добра ніч.

Я примостив ся ближче до свого вогнища й дивлю ся на полумя. Шишка ялини падає з гілки, разом з нею падає на землю ще пара сухих сучків. Яка глибока ніч. Я заплющую очі.

За годину мої почування вже вибивають певний ритм, я братаю ся в єдиному акордї з великою тишою, в єдиному акордї. Дивлюсь я на пів місяця, він стоїть на небі, немов би ота біла луска, і менї здаєть ся, що я його люблю; я чую, що я червонїю. Ось він той місяць! кажу я тихо й з жагою, ось він той місяць! І серце менї тремтить йому на зустріч, солодко тремтить. Так трівае кілька хвилин. Легенький подих; якийсь незвичайний вітер долїтає до мене, дивний рух у повітрі, що воно таке? Я озираюсь навколо й нїкого не бачу. Вітер кличе мене, і душа моя слухняно хилить ся на той заклик, менї здаєть ся, що вихоплено мене з звичайної колїї моїх думок, притиснено до якихось невідомих грудей, очі менї вохкі роблять ся, я тремтю, — Бог став десь близенько й дивить ся на мене. Так трівае знов кілька хвилин. Я обернув ся, і вже того дивного руху в повітрі нема, і вже я бачу щось-таке наче б то мару якусь, що стоїть до мене спиною й нишком йде лїсом...

Якийсь час я борюсь з тим важким, що опанував мною. я вкрай знесилив ся сїєю борнею, смертельна втома напала на мене, й я засинаю...

А коли вже я прокинув ся, ночи не було. Ох, я довго блукав засмутчений, била мене пропасниця і я ввесь час бояв ся, що от-от нападе на мене та або та слабість. Раз-по-раз здавало ся менї, що все навкруги поперекидало ся, я дивив ся на все гарячими очима, і тяжкий смуток опанував мною.

Тепер усе те минуло ся.

XXVII.

Осїнь. Лїто минуло, воно зникло так швидко, як і зявило ся; ох, і як же ж воно швидко промайнуло. І настали тепер холодні днї, я хожу з рушницею, хожу по рибу й співаю в лїсї пісень. І бувають днї, оповиті густим туманом, що насуваєть ся на землю з моря і все огортає млою. Одного з таких днїв ось що стало ся менї. Блукаючи я збив ся з дороги, опинив ся десь аж у церковному лїсї і вийшов до докторової хати. Там були гостї, панночки, з якими менї доводило ся бачити ся ранїйше, молодь ласа на танцї, справедливі незагнуздані лошаки.

Підкотив екипаж та й спинив ся край саду, під тином; в екипажі

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сидїла Едварда. Вона дуже здивувала ся, як углядїла мене. Прощавайте! — сказав я, а всї мовчали. Але доктор не пустив мене. Едвардї спершу якось нїяково було через мене й вона втопила була очі в землю, коли я забалакав; але далї вона оговтала ся й вдала ся навіть до мене з якимись там двома-трьома запитаннями. Вона була страшенно блїда; сивий, холодний туман стелив ся їй по виду. Вона не злазила з екипажа.

— Я за дїлом, — мовила вона й засміялась. — Я отже просто з церкви, де нїкого з вас не могла побачити; менї сказали, що ви всї тут. Кілька годин їздила я, щоб знайти вас. У нас завтра ввечері збе-руть ся гостї з тієї нагоди, що барон на тім тижнї виїздить. Менї доручено запросити всїх вас. Будемо й танцювати. Завтра ввечері.

Усї кланяли ся й дякували.

Менї вона сказала зокрема:

— Будь ласка й виж приходьте. Бо я вже знаю, що ви, чого доброго, пришлете листа, просючи пробачення. Такого вона нїкому не казала — тільки менї. Трохи згодом Едварда поїхала собі.

Менї так до серця припали одної її несподївані приятельські запросини, що я на хвилинку став у кутку й радів. Далї я попрощав ся з доктором та з його гостями й подав ся до дому. Яка вона прихильна до мене, яка ж прихильна! Чим я віддячу їй за се? Руки менї ослабли приємний мороз побіг по кістках. Боже ж мій, от я йду й, знесилений вкрай, не встою на ногах — такий радий, думав я, і не можу нїчого з руками вдїяти, а на очах виступають менї сльози, бо нема менї нї від кого поради; що менї робити?.. Аж глупої ночи прибив ся я додому. Я пішов побіля пристані й спитав якогось рибалку, чи не прибуде почтовий параход узавтра до вечера. Е, нї, почтовий параход мусить прибути аж там якось на тому тижнї. Я подав ся швидче до халупи своєї й заходив ся оглядати свою найкращу одежу. Я її чистив і до пуття доводив, по декуди на їй дірки були, і я вмивав ся слїзьми та латав оту одежу.

Упоравшись з отсим, я ліг спати. Одну тільки мить мав я спокій, бо де не взяла ся та думка навісна, я схопив ся й, зпантеличений, став посеред хати. Усе се знов самі за себе хитрощі, шепчу я. Мене б не покликали в гостї, як би я ненароком не опинив ся там тодї, коли кликали инших; але се ще не все, вона занадто ясно натякнула менї, щоб не приходив, а прислав листа, вибачаючись...

Цїлу ніч я не спав і, коли вже розвиднилось, я подав ся в лїс, ловлючи дріжаки невиспаний, аж тїпаючись од холоду. Хе, тепер у Сірилундї ждуть гостей! Ну й нехай собі! Я туди не піду і нїяких ли-

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стів не пошлю. Д-ій Мак з біса хитрий, тепер от він справляє сей бенькет на честь баронови; але мене там не буде, розбіраєте ви се, чи ні?..

Густий туман залїг в долині й на горах, вохким приморозком узяла ся одежа на мені й від того стала вона важкою, вид мені намерз ся й зробив ся мокрий. Тільки коли не коли налїтав вітер й здвигав з місця туман, що спав навколо, примушував його піднїмати ся вгору й униз спускати ся, піднїмати ся й спускати ся.

Вже вечоріло, смеркало, туман усе чисто оповивав і я не міг угадувати по сонцю. Часами я думав вертати ся додому; та нїкуди мені було хапати ся, я простісїнько збив ся з дороги й опинив ся в незнайомому мені куткови лїсу. Кінець кінцем, я становлю рушницю під деревом й міркую собі, дивлячись на компас. Я точно встановляю, кудою мені йти, і знов подаю ся в дорогу. Була тодї так година восьма, девята.

І ось що стало ся.

Отак за півгодини або що чую я крізь туман музику, ще кілька хвилин, і я впізнаю, де се я опинив ся: як раз під найбільшим домом у Сірилундї. Чи то компас так невірно показав дорогу й привів мене туди саме, куди я не хотїв йти? Знайомий голос кличе мене, се доктор кличе. Трохи згодом ведуть мене до хати.

Ага, се дуло рушниці, напевно, так уплинуло на компас, що він невірно показував мені дорогу. Таке саме трапилось менї ще раз згодом, сього року. Що воно за знак?

XXVIII.

Цїлїсїнький вечір менї з думки не йшло, що таки не слїд було йти сюди в гости. Що я прийшов, те мало хто й помітив, бо кожне знало себе, Едварда ледве-ледве й поздоровкала ся зо мною. Я заходив ся без кінця-краю піти, бо бачив, що тут я зайвай, але піти звідтїля — не пішов таки.

Д-ій Мак увесь час усміхав ся, аж сяв від задоволення, убрав ся у фрак і через те був дуже показний. Він вештав ся всюди, по всїх хатах сновигав, і там, і там заявляв ся по-між півсотнею своїх гостей, часом йшов у якийсь танок, жартував та сміяв ся. По очах його було видко, що се вже дурно він такий.

Гамір музики й говірка розлягали ся по всїх хатах. Гостей набрало ся на пять світлиць та ще на велику залю, де танцювали. Як я прийшов, то вже вечеряли. Наймички заклопотані гоняли то сюди, то туди з шклянками та з вином, з блескучими мідними чайниками з кавою, зо всїлякими фруктами, сиґарами, люльками, пиріжками. Всього було доволї. В люстрах по всїх світлицях горіла сила товстих свічок, пороблених

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

навмисне перед сим бенькетом; окрім того позасвічувані були нові парафинові лямпи.

Ева помагала в кухні, я одним оком запримітив її.

Усю увагу привертав до себе барон, хоч і поводив ся він тихенько й скромно, ані трошки не пишаючись. І на йому був фрак, але поли йому немилосердно помяшкорили ся в дорозі. Він усе балакав до Едварди, не спускав її з очей, пив до неї й звав її „фрекен“, так само як і дочок пробстових та дочок окружного лїкаря. Менї ввесь час він був противний, я навіть глянути не міг на його так, щоб ту ж мить не одвернути ся з сумною й нерозумною гримасою. А як він сам балакав до мене, я одповідав йому коротко і знов прикусював губи.

Де-що я пригадую собі про той вечір. Я стояв і балакав з молодою дівчиною, білявою, і от узяв та й росказав їй щось таке, що вона заходила ся сміяти ся. І не таке вже незвичайне я їй росказав, але, мабуть, на підпитку воно в мене оповідало ся значно цїкавійше нїж я зараз можу пригадати се як не як, а се вже вивітрило ся менї з голови. Але вийшло так, що, коли я обернув ся, то Едварда стояла в мене за плечима. Вона повела на мене приязними очима. Далї я побачив, як вона забрала від мене біляву панночку, щоб роспитати, що то такого я їй росказував. Я й сказати не вмію, який „менї“ милий отой Едвардин погляд, після того, як я цїлїсїнький вечір тиняв ся по хатах; одразу розвиднилось на душі, почав я з тих пір більше балакати та й зо мною вже більше розмовляли. От скільки я памятаю, не зробив я тодї нїчого нечемного...

Я стояв на сходах. З покоїв йшла Ева з чимсь-там у руках. Вона мене побачила, вишла на сходи й швиденько погладила менї руки своєю рукою, а далї вона всміхнула ся та й пішла собі. Ми й слова одне одному не сказали. А коли я був пішов слїдом за нею, Едварда стала на дверях і дивила ся на мене. Вона дивила ся менї просто в очі. А тим часом й слова не сказала. Я пішов до залї.

— Уявіть собі, лейтенантови Ґлянови нїчого робити, то він ходить до наймичок, отдуди на сходи; — з доброто дива вголос сказала Едварда. Вона стояла на дверях. Чимало гостей чуло, що вона казала. Вона сміяла ся, немов би жартувала, а тим часом страшенно сполотнїла.

Я на се й слова не сказав їй, я тільки промимрив:

— Се стало ся ненароком, вона тільки-тільки вийшла, як я зустрів її в прихожій...

Минуло кілька часу, може, з годину. Якась пані перекинула шклянку собі на сукню. Як тільки Едварда вглядїла се, аж скрикнула:

— Що тут таке скеїло ся? Се вже, напевно, Ґлянова робота.

Тут я Богови душею був винен, бо стояв по другий бік залї, як

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

се лихо скоїлось. Відтодї я знов заходив ся пити без перестанку і здебільшого підперав двері, щоб далї бути від танцїв. Коло барона увесь час збірало ся жіноцтво; він шкодував, що все позапаковував свої колєкції і не може показати де-що з них: отой кущик куширу з Білого моря, глину з Корхольмів надзвичайно інтересні камяні формації зо дна моря. Цїкаве жіноцтво розглядало його заґстїжки на манжетах, оті корони з пятьома зубчиками, які також свідчили про його баронство. А доктор не мав нїякого успіху, навіть оте його дотепне проклятте! „смерть його бери!“ вже не робило нїякого вражіння. Але коли говорила Едварда, він раз-у-раз був напоготові, усе поправляв її мову чіпляв ся до неї за кожну дрібницю, зневажав її своєю спокійною перевагою.

Вона сказала!

— ... Аж поки менї не доведеть ся йти долиною смерти.

— Кудою йти?

— Долиною смерти. Хіба ж не так кажуть?

— Я чув, що кажуть річка смерти. Ви так мабуть, хотїли сказати.

Далї вона оповідала, що загадали стерегти щось-там-таке так, як стереже...

— Дракон, — проказав доктор.

— Еге. Як дракон стереже, — одповіла вона.

А доктор зауважив:

— Ви повинні віддячити менї за те, що я порятував вас. Я певен, що ви б сказали — Арґус... Барон повів до гори бровами й глянув на його крізь окуляри здивованними очима; а доктор не звернув на се нїякісїнької уваги. Яке йому дїло до барона!

Я все стою край дверей. У залї витанцьовують кадріль.

Менї пощастило завести балачку з парафіяльною вчителькою. Ми балакаємо про війну, про те, що робить ся в Криму, про події у Франції, про Наполєона, що став імператором, про його підмогу Туркам; учителька читала вліті ґазети й могла росказати менї чимало новин. Кінець-кінцем ми посїдали на канапі й гомонимо собі.

Едварда йде коло нас; стає перед нами. Коли се вона каже;

— Д-їй лейтенант хай пробачить менї, що я застукала його отам на сходах. Я вже нїколи в світї так не робитиму.

Вона й тепер сміяла ся і навіть не дивила ся на мене.

— Едвардо, годї вже, — мовив я.

Вона казала на мене „д-їй лейтенант“, се вже не на добре йшло ся та й по очах їй видко було, що вона лиха не мене. Я подумав про доктора й зневажливо знизав плечима, так наче се він сам зробив. Вона сказала:

— А чом же д-їй лейтенант не подасть ся до кухнї? Ева ж там. Моя така думка, що й вам годить ся там бути.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Після сього вона повела на мене очима, повними зненависти.

Я сказав:

— А чи ви не боїтесь часом, йомфру Едвардо, що вас не так як слїд зрозуміють?

— А-нї трошки. Як же се так? А в тім, се дїло можливе, та тільки, що ви хочете сказати?

— Ви часом говорите з-опалу. Ось зараз, приміром, менї здало ся, що ви зовсїм не в жарти посилали мене до кухнї, а се, розумієть ся, щось не те. Я ж дуже добре знаю, що в вас і думки не було зробитись нахабою.

Вона одходить од нас на кілька ступнїв. Я вже по їй бачив, що вона ввесь час хоче зрозуміти мої слова. Вона повертаєть ся, йде назад; вона каже важко дихаючи:

— Нї, тут нїякого непорозуміння не було, д-їю лейтенане, ви чули все як слїд, я таки посилала вас до кухнї.

— Ой нї, Едвардо! — аж скрикнула перелякана вчителька... І я знов завів балачку про війну й про те, що дієть ся в Криму; але думками я лїтав далеко від сього всього. Менї вже не здавало ся, нїби я пяний, а тільки почував я себе наче прибитим! земля хитала ся підо мною, і я знов втратив рівновагу, як се вже, на жаль, не раз трапляло ся менї. Я встаю з канапки й хочу йти собі. Доктор перепиняє мене.

— Я отсе зараз чув, як вас вихвалювали, — каже він.

— Вихвалювали? Хто ж то хвалив?

— Едварда. Вона й досї стоїть он-там у кутку і їсть вас палкими очима. Я нїколи сього не забуду, очі їй були таки справдї закохані, і вона вголос сказала, що ви її причарували.

— Се добре, — озвав ся я сміючись. Ох, та нї одної ж ясної думки не було менї в голові.

Я надійшов до барона, вклонив ся йому, неначе хотїв щось шепнути йому, а як таки добре наблизив ся до його, то взяв та й плюнув йому в самісїньке вухо. Він схопив ся з місця і, наче очмарілий, втопив у мене очі, знантеличений моїм учинком. Згодом я бачив, як він оповідав Едвардї, що стало ся і як вона засмутила ся. Вона згадала свого черевичка, що я його кинув у воду; чашки й шклянки, які я, на біду свою, побив; згадала всї инші провинности, що я вчинив їх, ламаючи „великопанський тон“; все отже, напевно, спало їй на думку. Мене сором узяв за себе, тепер менї вже край; куди я не обертав ся, звідусїль дивили ся на мене перелякані й здивовані очі, і вислизнув з Сірилунда, нї з ким не попрощав ся й нїкому не подякував.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XXIX.

Барон одїздить; чудесно! Я заражу рушницю, вилїзу на гори й зроблю салют йому й Едвардї. Я викручу глибоку дїру в скелї й геть-чисто рознесу гору, солютуючи йому й Едвардї". І величезний уламок скелї покотить ся горою вниз і з силою потоне в морі саме тодї, як йтиме по-біля того місця його пароход. Я знаю таке місце, долину на горі, де вже скочувалось колись каміннє й пробило собі дорогу аж до самого моря. А там аж в долинї єсть місце, де стоять човни.

— Пару свердлїв! — загадую я ковалеви.

Й коваяль виковує пару свердлїв...

Еві загадали їздити конякою д-їя Мака туди та сюди шляхом од млина до вімбаря. Вона мусїла робити чоловічу роботу, — возити мішки зерна й борошна. Я зустрів її. І яка ж вона хороша з отим своїм світлим лицем! Ой лишенько, як же ж нїжно пашить її усмішка! Що вечора я бачив ся з нею.

— Як глянути на тебе, Ево, то можна подумати, що нема тобі нїякого клопоту, серденько моє.

— Ти звеш мене серденьком своїм! Я проста жінка, але буду тобі вірною. Я буду тобі вірною, хоч би через се і вмерти довело ся. Д-їй Мак що не день, то ще дужче вїдаєть ся на мене, але менї байдуже; він аж казить ся, а я собі мовчу та й годї. Він ухопив мене за руку і аж почорнїв від сказу. За одним я тільки журю ся.

— За чим же так журиш ся?

— Д-їй Мак нахваляєть ся на тебе. Він менї каже: — А, се тобі лейтенант з думки не йде! — Я оказую: — Еге, я тепер лейтенантова.

— Тодї він каже: — Ось пожди тільки, хай я його випроважу звідтїля! — Се він учора таке казав.

— І нехай собі. Нехай собі нахваляєть ся... Ево, чи можна менї глянути на твої нїжки, чи вони усе такі маленькі? Заплющ очі і дай менї глянути!

І вона заплющивши очі, кидаєть ся менї на шию. Аж тремтить вона вся.

XXX.

Я сижу на горах та й вивірчую дїрку в скелї. А навкруги — як той кришталь, прозоре осїннє повітрє; як ударю свердлом, то луна розлягаєть ся рівно й мірно, наче в такт, а Езоп дивить ся на мене здивованими очима. Струмком бє часом задоволеннє менї в грудях; нїхто не відає, що я тут, по-між горами-пустелями.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Птаство вже вилетїло в теплї краї, щасливої дороги йому благополушного повороту! Сїрі та чорні синицї, та де-не-де гірські горобцї — сиротами позоставали ся по пустках, скалистих кручах та по кущах; цвірінь-цвірінь! І як же ж усе перемінило ся! Манїсїнька березка неначе кров червонїє на сїрому камені; чи чуєш? А над усим отсим лїтає чапля, стовбичить шиєю, простуючи до гір.

І от вже вечір на дворі, я ховаю свого свердла й долото під камінь і сїдаю спочити. Усе чисто куняє, місяць устає на півночі, гори стелять за собою велетнї-тїни. Тепер повний місяць і скидаєть ся він на острів, увесь огнем захоплений, скидаєть ся на щось загадкове, зроблене з латунї, а я хожу кругом неї й диву даю ся. Езоп підводить ся й не встоїть на місцї.

Чого тобі треба, Езопе? А менї остогид мій смуток, я забути його хочу, втопити його силкую ся. Я приказую тобі, Езопе, лежи й не воруши ся; я не хочу, нїяких турбот. Ева питає: Чи ти думаєш коли про мене? Я їй на те: Раз-у-раз про тебе. Ева знов питаєть ся: І тебе оте тїшить, що ти думаєш про мене? — А вже ж тїшить, по всяк-час тїшить. Тодї Ева каже: Он ти вже сивієш. А я їй одказую: А так, сивію. І Ева питає та й питає: Ти чогось журиш ся, через те й сивієш? І на се я відповідаю: Може бути. Далї Ева каже: Коли так, не я тільки тобі на думцї...

— Езопе, лежи собі нишком, я от краще роскажу тобі щось инше...

А Езоп став і щось уже нюхом чує з долини; він скавучить і смикає мене за одежу. Коли я таки встав і пішов слїдом за ним, він подав ся туди прожогом. Небом по-над лїсом стелеть ся полумя, я мерщій іду в той бік і небавем бачу огонь, величезне огнище я став і придивляюсь, йду ще кілька ступнів і бачу — моя хатина огнем горить.

XXXI.

Се вже робота д-їя Мака, отся пожежа, — я догадав ся відразу. Тепер нема в мене звірячих шкур і піря пташиного, немає опудала орла; усе погоріло. Що ж менї тепер робити? Я дві ночи спав на дворі, аби тільки не йти в Сірилунд та не просити там собі пристановиська, а тепер найняв я собі пустку-хатину рибальську коло пристанї і позатушковував у їй щілини сухим мохом. Я спав, підстеливши собі червоного яловцю, що наносив з гір. І от у мене знов є притулок.

Едварда прислала сказати менї, що вона чула, яке горе мене спіткало і дає менї, за дозволом батька, світлицю в Сірілундї. Едвардї до серця припало моє горе? Едварда милосердна? Я нїчого не переказав їй посланцем.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Хвалити Бога, я вже маю де притулитись, і се моя гордість була — і словом не озватись на Едвардині запросини. Я здибав ся з нею на дорозі, як ішла вона удвох з бароном; він держав її під руку, я дивив ся обом їм у вічі і для годить ся вклонив ся. Вона спинила ся й спитала?

— То ви не маєте охоти жити в нас, пане лейтенанте?

— Я вже причепурив собі нове житло, — відповів я й собі спинив ся.

Вона дивила ся на мене, груди їй дуже хвилювали ся.

— Та й у нас вам нїчого б лихого не зробили, — мовила вона.

На душі в мене прокинула ся вдячність; але я не мав сили сказати їй хоч що-небудь.

Барон навмисне відійшов у бік.

— Може ви тепер нїколи й бачити мене не маєте охоти? — питає вона.

— Спасибі вам, йомфру Едвардо, за те, що хотїли дати менї притулок, як згоріла моя хатина, — сказав я. — Се ви зробили дуже делїкатно, бо навряд, чи пристав на се ваш тато. — І я дякував їй скинувши шапку, за запросини.

— Ой горенько ж моє, та невже ви не хочете нїколи бачитись зо мною? — вимовила вона раптом.

Барон покликав її.

— Барон вас кличе, — зауважив я і знов, низенько кланяючись скинув шапку,

---

І я подав ся в гори до свого свердла. Тепер вже нїчого, нїчого менї журити ся. Я зустрів Еву. От бачиш аж крикнув я, д-їй Мак нїяк не може здихатись мене. Він спалив менї хату, а тепер я маю другу... В руках у неї був вихоть та відро з смолою. Ну, як ся маєш, Ево?

Д-їй Мак загадав покласти отам під скелею, біля пристанї човна й наказав, щоб Ева посмолила його. Він стежив за кожним ступнем її, вона мусила слухатись.

Але чом же отам як раз, а не де-инде? Чом не біля параходньої пристанї?

— Д-їй Мак так велїв..

Ево, Ево, серденько моє, з тебе зробили рабиню, а ти й не жалїєш ся нїкому на свою недолю. Ось зараз ти знов смієш ся, і життєм аж пашить у тій усмішцї твоїй, хоча й рабиня з тебе стала!

Коли я прийшов до свого свердла, то не знав, що й подумати. Я побачив, що хтось там був, я заходив ся обдивляти ся кругом по траві впізнав слїди довгих з гострими носками черевиків д-їя Мака.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Чого се він тут нишпорить та рознюхує? подумав я і подивив ся навкруги. Нїкого не видко було. Нїчого лихого я й на думцї не мав.

І я сїв, узяв ся вивірчувати дїру в скелї, не сподїваючись собі від того нїякого лиха.

XXXII.

Прибув поштовий параход, на йому привезено менї мундира; сей пароход мав забрати звідсїля барона зо всїма його коробками, навантаженими раковинами та всїляками кушірами. Тепер він брав з пристанї бочки з оселедцями та сушеною рибою а над вечір мав рушити звідсїля.

Я беру ся до рушницї й набиваю силу пороху в обидва дула. Зробивши се, я киваю сам до себе. Я йду на гори, набиваю порохом вивірчену дїру і знов киваю. Тепер усе вже напоготові. Я лїг і дожидаю.

Я ждав довго. Я ввесь час чув, як параход, підводючись і знов спускаючись, брязкотів ланцюгами. Вже смеркало. На сам кінець, параход засвистав, забрав усе, що мав узяти та й рушив од пристанї. Тепер менї ждати всього-на-всього кілька хвилин. Місяць ще не сходив, і я, наче божевільний, утопив очі у вечірню темряву.

Як тільки самий кінчик парохода висунув ся з-за острівка, я запалив ґнїт і мерщій пішов набік. Пройшло з хвилину. Коли счинив ся вибух, камяні уламки стовбом полетїли вгору, гора здрігнула ся і скеля гуркотить і котить ся вниз, з кручі. Околицею по горах йде луна. Я вхопив рушницю і випалив з одного дула; луна озиваєть ся кількадцять разів. Ще мить, і я стріляю з другого дула; повітре затремтїло від мого вітання, і луна вдарила на ґвалт ген-ген по світови широкому; так наче гори змовились і всї разом голосно гукнули, салютуючи кораблеви, що йшов од наших берегів. Трохи згодом у повітрі стає тихо, луни не чути вже по горах, і знов земля лежить-занїміла. Корабель зникає з надвечірній млї.

Мене усе трясе та й трясе якесь-таке незвичайне напруженнє, забіраю свої свердли й рушницю і потрохи спускаю ся вниз, згори, а колїна менї вгинають ся. Я пішов навпростець і очей не одривав од слїда з курявою, що лишив по собі мій вибух. Езоп увесь час йде й трясе головою та чхає, бо пахне горілим.

Коли вже я зійшов з-гори до пристанї човнїв, то побачив таке, від чого аж похолов увесь: лежав човен, геть-чисто розчавленнй уламком скелї, і Ева, Ева лежала поруч з човном, скалїчена, знївечена, розтрощена, з розбитим так, що й впізнати не можна було, боком та животом. Ева кінчилась одразу, там таки на місцї.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XXXIII.

Що ж ще писати? Багато днїв я й разу не випалив з рушницї, не мав що їсти, і не їв, а сидїв собі в своїй повітцї. Еву отвезли до церкви бідим човном д-їя Мака, я йшов берегом і зійшов ся з мертзим тїлом над могилою.

Ева померла. Ти памятаєш її маленьку дївчачу голівоньку з косами, наче в черницї? Вона приходила так собі тихенько, клала долї те, що несла, і всміхала ся. І чи ти бачив, як грало життє в тій усмішцї? Цить, Езопе, я пригадую собі дивну казку. Се було тому чотирі життя людини, за часів Ізелїни, коли слугою божим був Стамер.

Одну дївчину замкнули в баштї з міцними стїнами. Вона любила ся. За віщо? Спитай вітра в полї та зір на небі, спитай бога життя; бо нїхто инший того не знає. І він був їй другом, коханцем; а час ішов, і якось одного разу він побачив другу і не той став.

Як юнак, любив він дївчину. Він не раз звав її своїм благословеннєм й голубонькою своєю, і в неї були гарячі, тремтячі груди. Він сказав: Віддай менї своє серце! А вона так і зробила. Він сказав: Чи можна менї чого попросити в тебе, кохана моя? А вона відповіла йому, сама себе не тямлючи, можна. Вона все йому віддала, а він таки не віддячив їй.

Другу він любив, як той раб, як божевілець і як старець. За віщо? Спитай пилину при дорозї й листя, що падає на землю, спитай таємничого — бога життя; бо нїхто инший того не знає. Вона йому нїчого не давала, нї, нїчого вона йому не давала, а він таки віддячив їй. Вона сказала. Віддай менї свій спокій, віддай менї свій розум! І він журив ся за тим тільки, що не попросила вона в його життя.

І його дївчину замкнули в баштї...

Що ти там робиш, дївонько, ти сидиш та всміхаєш ся?

Я згадую те, що десять років, як минуло ся. Тодї я зустріла його.

То ти ще не забула його?

Я ще не забула його.

А час біжить.

Що ти там робиш, дївонько? Чого то ти сидиш собі та всміхаєш ся.

Я вишиваю на хусточцї його найменнє.

Чиє найменнє? Того, хто замкнув тебе сюди?

Еге, того, кого зустріла я двадцять років тому.

Ти ще не забула його?

Нї, я не забула його, як тодї колись...

А час біжить...

Що ти там робиш, невільнице?

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я старію ся і очі менї вже не дають шити, я шкрибу собі глину зо стїни. З глини я лїплю глечика, то маленький подарунок йому буде.

Про кого се ти кажеш?

Про свого коханого, що замкнув мене у баштї.

То ти всміхаєш ся через те, що він тебе замкнув отут?

Я думаю, що то він тепер скаже. Гляньте-но, скаже він, моя дївчина прислала менї глечичка, вона не забула мене за отсих тридцять років.

А час біжить...

Чого се ти, невільніце, сидиш, нїчого не робиш, а всміхаєш ся?

Я старію, старію, вже невидюща стала, я тільки думаю.

Про того, кого зустріла ти сорок років тому?

Про того, кого зустріла я, коли ще молода була. Може тому вже й сорок лїт.

То ти ще не знаєш, що він помер? Ти полотнїєш, старенька, ти не озиваєш ся, уста тобі побілїли, ти вже душу богови віддала.

Ось вона — отся чудна казка про дївчину в баштї. Пожди-но, Езопе, я щось-таке забув: одного разу вона почула знадвору голос свого коханого, і вона упала навколїшки й почервонїла. Тодї їй було сорок лїт.

Я ховаю тебе, Ево, і побожно цїлую пісок на твоїй могилї. Густа ясно-рожева згадка блимнула менї на серцї, як здумав про тебе; усим єством своїм тебе я благословляю, як тільки згадаю твою усмішку. Ти віддала все що мала, все що мала віддала, не вагаючись а-нї трошки віддала; бо ти була зачарованою дитиною самого життя. А та друга що як крамарка, навіть кожен свій погляд прикидає на аршин. Опанувала всїма моїми думками. Через віщо? Спитай дванадцяти місяцїв і кораблїв у морі, спитай таємничого бога серця.

XXXIV.

Хтось такий спитав:

— Ви вже не стріляєте? Езоп бігає на волї по лїсї, він ганяє за зайцем.

Я сказав:

— Ходїть та застрельте його для мене.

Минуло кілька днїв, мене одвідав д-їй Мак; очі йому позатягало, від почорнїв. Я собі подумав: чи воно правда, що я бачу людей наскрізь, чи не правда? Я й сам не знаю.

Д-їй Мак говорив про завалену кручу, про сю катастрофу. То була нещаслива пригода, сумний випадок, моя тут хата з краю.

Я сказав:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Коли комусь дуже кортїло розлучити мене з Евою то він сього доскочив. Господь його за се скарає.

Д-їй Мак неймовірно глянув на мене з-під лоба. Він щось-там промимрив, що похорон, мовляв, був пишний, бо нїчого на се не пожалїли.

Я сидїв і дивував ся, як він уміє викручуватись.

Він не хоче нїчого брати за човна, розтрощеною поваленою мною скелею.

— То се ви таки справдї, спитав я, не хочете нїчого брати за човна та за бадю смоли, за віхтї?...

— Нї, любий пане лейтенанте, — одповідає він: і як вам було не сором таке подумати! — І він знизав мене очима, повними зненависти.

Три тижнї не бачив ся я з Едвардою. Е нї, не так: якось я зустрів її в крамницї, куди прийшов купити собі хлїба, вона стояла за прилавком й передивляла ся всїлякі матерії. Опріч неї було там ще двоє прикащиків.

Я голосно привітав ся, і вона підвела голову, але не озвала ся на здоровканнє. Менї чогось спало на думку, що нїяково купувати хлїб при нїй я вдав ся до прикащиків і сказав дати менї шроту й пороху. Поки там вони одважили менї, я дивив ся на неї.

Сїренька надто вузенька сукня з пошарпаними петельками; плохенькі груди дуже піднїмали ся. Як же вона вилюднїла за лїто. Чоло задумане, отсї широко розсунуті брови шнурочком визначають ся їй на лицї, мов би загадок пара; кожен рух набрав ся більшої певности. Я глянув їй на руки; вигляд отих довгастих, тонких пальців так зворушив мене, що я аж здрігнув ся. А вона все поралась коло матерій.

Я стояв, і менї кортїло, щоб Езоп забіг за прилавок, просто до неї, і впізнав її; тодї б я зараз покликав його до себе, а її б перепросив; що б-то вона тодї сказала?

— Маєте! — мовив прикащик.

Я заплатив, забрав свої покупки й знов уклонив ся. Вона глянула, але й тепер не відповіла на уклін. Чудесно! думав я; може, вона вже баронова наречена. І я пішов до дому без хлїба.

Вийшовши з крамницї, я оглянув ся на вікно. Нїхто не дивив ся менї в слїд.

XXXV.

І ото якось уночі пішов снїг, і в моїй хатинї стало холодно. Там була піч, в якій я варив собі їсти, але дрова горіли дуже погано, і од

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стін страшенно холод йшов, хоч я й позатушковивав їх, як тільки можна було. Осінь минула ся, і днї покоротчали. Одначе перший снїг одразу станув на сонцї й земля знов гола стала, а ночі були холодні й вода брала ся кригою. І вся рослина, всї комахи повимерали.

Таємнича тиша стелила ся по людях, вони думали й мовчали, їх очі дожидали зіми. Нїякого гоміну не чути вже було з сушнї та й пристань стояла нишком, усе лагодило ся до зустрічі північного сяйва одвічної ночи, коли спить сонце на морі. Мляво, мляво розглядав ся випліск весел на якомусь-там човнї-сиротинї.

Підпливе дївчина човном.

— Де се ти була, моя люба?

— Нїде.

— Нїде? Слухай, я тебе знаю, я бачив ся з тобою одного разу вліті.

Вона прибила човен до берега, стала на землю і увязала човна.

— Ти була чередничкою, ти плела панчішку, я здибав тебе якось уночі.

Ледві помітно вона почервонїла і знїяковівши сміеть ся.

— Серденько моє, іди до мене в хату та дай менї на тебе надивитись. Тебе ж звуть Ґенрієта.

Але вона мовчки йде собі од мене. Осінь, зіма опанували її, серце їй вже спить.

Сонце вже сховало ся за морем.

XXXVI.

І от я перший раз убрав ся в свій мундир та й подав ся до Сірилунда. Серце менї дуже тіпало ся. Я пригадував усе, що стало ся з-самого першого дня, коли Едварда швиденько надійшла до мене й обняла мене привселюдно; а далї кілька місяців вона кидала ся мною, як чимсь непотрібним, то сюди то туди, тим-то й волоссє менї посивіло. Сам винен? А так, бо щастє моє одурило мене. Я собі думав: ото зрадіє вона, як я сьогоднї стану перед нею навколїшки й признаю ся, що робить ся менї на серцї! Вона попросить мене сїсти та загадає принести нам вина, і в ту саму мить, як піднесе вона шклянку до уст, щоб випити до мене, то мовить: Пане лейтенанте, спасибі вам за ті хвилини, що ми їх із вами вкупі перебули, я того нїколи в світї не забуду! А як я зрадїю й зажевріє в менї вугличок надії, вона вдасть, наче пє, й поставить шклянку і не приторкнувши ся навіть до неї. І вона не критиметь ся від мене, що тільки вдає, нїби-то не вино, — нї, навпаки, вона покаже менї се. Он вона яка.

Чудесно, от швидко вже сьому настане край!

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І ідучи згори дорогою, я все міркував: мундир засліпить їй очі, нашивки на йому новенькі та гарненькі, шабля бренітиме об підлогу.

Хвороблива радість заграла в мені, і я шептав сам до себе: нїхто того не знає, що то ще з сього всього буде! Я підвів голову й махнув рукою. Годі поневіряти ся, треба знати собі ціну! Мені однаково, що б там не стало ся, я не збірав ся міритись. Вибачите, що я не сватаю вас, красо моя...

Д-їй Мак зустрів мене на дворі; очі йому ще дужче позатягало, з виду він ще гірше почорнів.

— Одїздите? Так, так. Воно таки правда, що останнім часом було вам тут не дуже захистно; аже ж так? Згоріла ваша хатина.

І д-їй Мак усміхав ся.

Менї чогось здало ся, що передо мною стоїть найрозумнїйша на ввесь світ людина.

— Заходьте, пане лейтенанте, Едварда дома. То прощавайте, прощавайте. А тим часом, ми ж ще побачим ся на пристанї, як йтиме пароход. І він пішов собі, похнюпившись, щось-там міркуючи та висвистуючи.

Едварда сидїла в хатї, вона читала. Коли я ввійшов, вона спершу здивувала ся, що на менї мундир, дивила ся на мене скоса, немов той птах, і навіть почервонїла, аж рота роззявила.

— Я отсе прийшов попрощати ся, — вимовив я на сам кінець.

Вона рапточ підвелась і я бачив, що мої слова таки дошкулили їй.

— Ґляне, ви одїздите? Зараз?

— Як тільки прибуде пароход.

І вхопив її руку, обидві її руки, несамовита радість напала на мене, і я аж скрикнув: Едвардо! і очі в неї втопив.

І в ту ж мить вона зробилась холодна, холодна як крига та вперта. Усїм естеством своїм — вона менї ворог, вона випростала ся. А я стояв перед нею, як той старець, я пустив її руки і дав їй одійти. Я пригадую, що після сього я стояв і, нетямлючи себи, казав усе те саме: Едвардо! Едвардо! кільки разів те саме, а-нї трошки не думаючи, що я роблю, і коли вже вона спитала: Ну? То що ж ви маєте менї сказати? — я нїчого не міг їй сказати?

— Оттакої, ви вже їдете! — казала вона. Хто ж то приїде сюди на той рік?

— Хтось инший, — озвав ся я. — Аже ж хату знов поставлять.

Мовчимо. Вона знов узяла ся до своєї книжки.

— Шкода, що мого батька нема дома, — мовила вона. — Та я вклоню ся йому від вас.

На се я й слова не сказав. Я виступив наперед, узяв її за руку ще раз і мовив:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Еге, Едвардо, прощавайте.

— Прощавайте, — озвалась вона.

Я одчинив двері і вдав такого, наче вже йду собі. А вона вже сидїла з книжкою в руках й читала, таки справдї читала, перегортала сторінки.

А-нї трошки, а-нї трошки не зворушила її розлука зо мною.

Я кашлянув.

Вона обернула ся й сказала, здивовано:

— О, ви ще не пішли? А менї здало ся, що вас уже нема.

Господь її святий знає, але здивована вона була таки дуже, вона не зміркувала й прибільшила своє здивованнє, а в менї майнула така думка, що, може, вона любісінько бачила мене ввесь час позад себе.

— То я вже піду, — сказав я.

Коли се вона встає й надходить до мене.

— Я б дуже хотїла, щоб ви подарували менї щось-таке на спомин, як що справдї ви одїздите, — мовила вона. — Я все збірала ся попросити в вас одну річ; та се я, звичайно, занадто багато схотїла. Чи ви б не подарували менї Езопа?

Я не встиг зміркувати, але згодив ся.

— Коли так, то, може, ви прийдете з ним завтра, — сказала вона.

Я пішов.

Я глянув угору на вікно. Там нїкого не було.

Тепер усьому край...

Остання ніч у хатинї. Мене обсїли мрії, я лїчив години; як настав ранок, я зварив собі в-останнє обід. Днина була холодна.

На віщо вона просила, щоб я привів Езопа? Чи вона хоче побалакати зо мною, сказати щось менї в-останнє? А, та менї вже нїчого сподїватись. Та й як би вона поводила ся з Езопом. Езопе, Езопе мій, вона начне тебе катувати! Через мене вона буде бити тебе, може, часом і погладить, але конче битиме тебе, коли їй заманеть ся, і кінець-кінцем знївечить тебе.

Я покликав до себе Езопа, попестив його, полежав з ним голова-в-голову і взяв ся за рушницю. Він уже почав гавкати з радощів, бо думав, що се ми підемо на охоту.

Я знов пригорнув його до себе, полежав поруч з ним наставив рушницю Езопови до потилицї та й випалив.

Я найняв чоловіка, щоб однїс Едвардї неживого Езопа.

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

XXXVII.

Поштовий пароход рушав над вечір.

Я зійшов до пристані, багаж мій уже був там. Д-їй Мак стиснув менї руку й потїшив мене тим, що я їхатиму в гарну погоду, таку приємну погоду, що й він з охотою проїздив ся б під таку годину. Доктор прийшов пішки, з ним прийшла Едварда; я почував, як підгинають ся підо мною колїна.

— А ми можемо подивитись, як ви поїдете, — сказав доктор,

І я подякував.

Едварда дивила ся менї просто у вічі й сказала:

— Я повинна подякувати панови лейтенантови за його собаку. Він міцно зціпив губи, вони були йому білїсїнькі. Знов вона сказала на мене „пан лейтенант“.

— Коли рушає пароход? — спитав когось-там доктор.

— За півгодини.

Я нїчого не сказав.

Едварда не мала сили встояти на місцї: так занепокоєна була.

— А чи не пора нам, докторе, додому йти? — спитала ся вона. — Я вже своє дїло зробила.

— Ви виконали свій обовязок, — зауважив доктор.

Вона засміяла ся, засоромлена отими його навісними поправками, і одповіла:

— Авже ж, хіба я не те саме сказала?

— Нї, — одказав він коротко і серйозно.

Я подивив ся на його. Маленький чоловік стояв собі байдужний та самопевний з вигляду; він виробив собі плян і додержав його до самого краю. А як йому й тепер не щастить? Хоч і так воно є, а по йому сього не видко, обличчє йому разузаз спокійне.

Почало смеркати.

— Ну, прощавайте, — сказав я; спасибі вам за все добре.

Едварда мовчки глянула на мене. А отсе знов вона обернула ся й дивить ся на море, в той бік, де пароход.

Я сїв у човен. Едварда ще й досї стоїть на березї. Коли я прибув на пароход, доктор гукнув: Прощавайте! Я подивив ся на берег, і як раз у ту мить Едварда одвернула ся й швиденько простягла ся до дому, зоставивши далеко позад себе доктора. Отсе я її бачив в-останнє.

Хвиля смутку вдарила менї в серце...

Пароход рушив з місця; менї ще видко було вивіску д-їя Мака: Склад соли й порожних бочок; та швидко й вона зникла. Стояв на небі місяць і зорі, навкруги, і я бачив лїс і лїс без кінця-краю. Он

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

там млин, там, там стояла моя хатина, що отсе згоріла; високий, сивий камінь самотою стоїть на погорілому. Ізелїна, Ева...

Полярна ніч стелеть ся по-над горами й долинами.

XXXVIII.

Писав я отсе, бо нїчого було робити. Менї було радісно згадувати отсе лїто на півночі Норвеґії, коли я нераз лїчив години, а час таки летїв за вітром. Усе перемінило ся, днї вже не хотять бігти.

На мене ще часом находить хвилина радощів, та час вже стоїть як неживий, і я способу не доберу, як се йому можна отак не ворушитись. Я кинув воєнну службу і тепер вільний, як той принц, усе склало ся як найкраще, я бачусь з людьми, катаю ся в файтонах; часом я візьму заплющу одне око та й вожу по небі пальцем, я даю лоскоту місяцеви як раз під шийкою, і здаєть ся менї, що він смієть ся, аж заливаєть ся, так смієть ся, радїє, як той дурник, коли полоскотати йому під шийкою. Усе всміхаєть ся. Я пускаю корок з пляшки під стелю й скликаю веселих людей.

Що ж до Едварди, то в мене й думки про неї немає. А чом би менї й не забути її зовсїм за такий довгий час? Життє менї всміхаєть ся. І коли б отак хто спитав мене, чи я чим журу ся, — а-нї трошки не вагаючись скажу, — нї, я нїчим не журу ся...

Кòра лежить та й дивить ся на мене, часи цокають на коминку, у вікна одчинені летить до мене гамір городської метушнї. Торгають у двері і листонош подає менї листа. На листї корона. Я знаю, від кого сей лист, я відразу догадав ся, чи, може, се менї таке приверзло ся колись-там безсонної ночи. Але в листї й слова не написано, там лежить тільки два зелених пташиних пера.

Жах, як та крига холодний, ударив менї в кров, я аж похолов. Два зелених пера! кажу я сам оо себе. І нехай собі, нїчого не поробиш! Та чого я похолов? Усе отсе через отой проклятущій прóтяг з отсих вікон.

І я зачиняю вікна.

Ось вони сих дві пташиних пірин, міркую я далї; менї так здаєть ся, що я їх знаю, вони нагадують менї одну таку собі пустоту там далеко, на півночі Норвеґії, — дрібязкова згадка серед великої сили инших згадок; як було приємно знов побачити тих два пера. Коли се, здаєть ся менї, що бачу я лице і чую голос, і голос той каже: Будь ласка, пане лейтенанте, заберіть собі свої пташині пера! Свої пташині пера...

Коро, та лежи ти й не ворушись, чуєш ти, бо я тебе вбю, от тільки поворухнись менї! Година тепла, пече немилосердно; і що се

Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мені надало позачиняти вікна! Одчинити знов вікна, навстяж усї двері; гей, сюди, веселі люде, заходьте. Гей, слуго, а збігай-но туди, тут у мене есть одне дїльце...

І днї минають, та час стоїть як неживий...

Усе се я писав собі на втїху й розважав ся сам, як умів. Нїяких турбот не маю я, менї тільки страшенно кортить поїхати звідсїль, світза-очі, я й сам не знаю, та тільки далено, далеко, в Африку, або-що, в Індію; бо я син лїсів і самотини.

Переклав *Л. Пахаревський.*

М. БІЛЯШЕВСЬКИЙ.

Порівняння з сфери народнього мистецтва.

Перед нами широке поле народньої творчости. Беру з неї і зупиняю ся тільки на невеличкій частинї: маю тут на метї лише трохи торкнутись де-яких фактів, що мають зязок з формою річей, та їх орнаментом.

Не буду зазирати далеко в глибину — глибина тут велика, значно більша, нїж в духовній частинї творчости, що дає матеріал для фольклору і де тільки крихи з сїєї давнини стають йому на ужиток. Але для дїла мушу зауважити, що здобутки науки, яка працює над давниною, дають нам спромогу усе те, що колись було і що зявляєть ся перед нами як одно велике „минуле“, подїлити на більш-менш ясно обмежені верстви, які в сфері артистичних змагань і артистичної працї відрїжняють ся одна од другої, мають кожна свої спеціяльні ознаки.

Верстви сї, що до области їх росповсюждення — рїжні: одні займають більш-менш вузьку площу, інші — обіймають широкі простори — усе се залежно від обставин, які то сприяють, то стоять на перешкоді. Як приклад останнїх, можна пригадати так званий звірячий орнамент, або навіть стиль, що утворив ся ще перед Р. Х. десь в Середнїй Азії, перейшов потім на наші стени, розвинув ся, і в добу великого переселення, виробившись в так званий ґотський стиль, розійшов ся по цїлій Европі, сягаючи навіть Британії.

З другого боку, можна тут одмітити й рїжницю в протязї часу,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

через який панував той, або інший стиль — один зникав швидко, другий тримав ся довго, так напр. сей самий ґотський стиль зайшовши на Скандивавський півостров, заховав ся там навіть через усї середнї віки.

Але се було давно. Нам тепер лекше, коли ми туди дивимось, констатувати цільність, одноманітність в основі — ясно виходять на перший плян найбільш характерні риси подробиць зникають, не шкодять вражінню.

Значно труднїйш розібратись, простежити те, що ми мали недавно, та те, що жиє ще серед нас і що з протягом часу міняєть ся, на старій підставі вироблює нові форми. Розібратись, розуміють ся, можна, і ще не так далека від нас давнина в сфері артистичної творчости досить докладно вистудіована, подїлена на періоди, на ріжні школи.

Але до останнього, приблизно, часу майже виключно звертало на себе увагу, — і се цїлком нормальне — тільки справжнє, вище, мистецтво, що було наслїдком найвищих прояв культури тої або иншої доби і що було доступне, в чім кохали ся тільки висші верстви суспільства.

За сими верствами стояв народ, маса. Чим же жила вона в сьому напрямі, чим задовольняла сю потребу життя, — бо потреба завше була і без неї не можна собі представити нї одного народу, навіть що стоїть, або стояв на найнизшій ступенї культури?

При відповіди на се питанне треба перш усього мати на увазї ті соціяльні обставини, в яких жиє той або инший народ. Коли ми бачим, що народ дїлить ся на дві супротилежні частини, з котрих, як завше, меншу складають висші верстви, а решту — прості люде, і взаємні зязки між ними зовсїм незначні, тільки формальні, а житте йде окремо, ріжними дорогами, то розуміють ся і здобутки культури, а разом з сим й виша артистична творчість лишаєть ся на ужиток тільки першій,— народ же, в тисному значінню сього слова, позбавлений усього того, що дає виша культура, замкнений сам в собі, йде своєю дорогою, і в сїй сферї, сферї артизму, по свойому розуміє красу і вдовольняє свої змагання до неї.

Зміна соціяльних та економічних обставин, зміна відносин, мали вплив і на сю сторону життя: те що було в ужитку у висших верств суспільности, правда, тільки частина сього, і значно спізнюючись, доходить до народу, росходить ся в масї, і, змінивши свою форму, свої риси, зробивши їх більш звичайними, жорсткими, змішуєть ся з тим, що виробив сам народ, що було його самостійною творчостю.

Зміняли ся знов обставини — тут вже майже виключно економічні, зміняв ся характер промислу, а разом з сим й характер річей і їх орнамент: те, що подобалось колись і було ознакою артистичних змагань, зійшло з дороги, дало місце другому, може зовсїм не одповідаючому по-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

требам краси, але маючому велику силу росповсюдження завдяки законам переймання.

Дуже цїкаво простежити, що ж в дїйсности зробив для себе народ чи можна з того, над чім він працював кілька столїть, утворити що небудь цїльне, значне, відокремлене, щоб в загальному розвитку, в загальній історії мистецтва складало окрему верству?

Розумієть ся, вже à priori можна сказати, що у народа, як у ґрупи протилежній вищім верствам суспільности, ми повинні знайти і в сфері мистецтва щось своє, оріґінальне. Трохи труднїйш розібратись в питаннях: в які форми виливались у народа сї змагання до краси, як широко сї форми росходились, чи мали меж собою що небудь спільне, щоб давало підставу для другого питання—питання про істнуванне окремого народнього стилю. Далї насувають ся ще инші питання: коли такий стиль істнував, то як далеко він простягаєть ся в давнину, де його початок, звідкіль взяли ся ті основні, прості елємменти, що його складають? Цїкаво далї простежити, як сї елємменти приймали додатки, міняли ся залежно від часу і підлягаючи смаку того або иншого народу.

Як бачимо — цїлий рядок питань, на де-які з котрих можна вже й тепер хоч приближно дати одповідь, і для де-яких ще треба збірати матеріал, добірати факти, бо, як я вже згадав, праця над народнїм мистецтвом тільки недавно розпочала ся.

Таким чином, перш усього нам треба констатувати істнованнє сього народнього мистецтва. Се не завжди легко, бо треба зауважити, що зміни соціального та ще більше экономічного життя перш усього відчувають ся, перш усього накладають свою руку на матеріальну сторону народнього побуту і, в звязку з сим, на те, що служило красї його. Зміни йдуть тут значно швидче, нїж в сфері духовного життя народа. І коли ми наприклад в останнїй, навіть серед більш-менш інтелїґентної кляси стріваємо пережитки давньої давнини, часом маючої ще силу, часом же як відломки, без усякого значіння, — в сфері матеріальній, при раптовому русї ріжних відкрить та технічних поліпшень, давні призвичаєння, давнїй смак швидко ґублять ся, заступають ся иншими.

Для того треба взяти такий край, де соціальні та економічні зміни хоч почасти й посувають ся вперед, але загальний стан ще міцно чіпляєть ся за давнину, де ще людність подїлена на кілька верств, що живуть окремо і де, беручи з гори, хоч ми й бачимо меж ними мішанину, але найнизша — сїльська верства і до сього часу заховала в значній мірі свою відокремленість.

Сим краєм буде взагалї східна Европа. Я не буду широко розповідати про всїм відомі факти — хто трохи знає, наприклад, хоч наше

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сільське життє, хто коли небудь оглядав наші музеї — для того ясне істнованнє цілого ряду ріжних річей, що носять з боку форми й окраси свій оріґінальний характер, свою самобутність, як і цілий стрій сільського життя, для того ясне істнованнє окремої артистичної творчости, яка торкнулась усього, де тільки була змога і хіть.

Посуваючись на захід, за росийський кордон, ми зпочатку будем знаходитись майже в таких самих обставинах: уся Галичина, наприкл., ще міцно тримаєть ся старих звичаїв, що до убрання, форми і орнаменту ріжних річей — навіть міцнійш, ніж у нас. А як ми піднїмимось на гори, на Карпати — до Гуцулів, Бойків, Лемків, то там бачим ще цілком непорушену стару обставу життя, старі звичаї в промислах, в орнаментації — тут має вагу загальновідомий факт, що мешканці рівнин скорше піддають ся нівеляції, скорше міняють звичаї, ніж гірські жителї — верховинці.

Далї на захід образ міняєть ся — попереду поволї, а потім і дуже значно: з домового ужитку сільського мешканця зникають речи свого виробу, а разом з сим зникають і здобутки артистичної народньої творчости; на їх місце наповнюють хату і, нарештї, цілком її опановують речи фабричного виробу, попереду підроблені під селянський смак, як се можно примітити і у нас, де, наприкл., московськи фабриканти виробляють для України спеціяльні ситцї, потім — цілком свої, шаблонні, які з протягом часу, вже самі ведуть перед. І справдї, коли ви заглянете в хату якого небудь села, наприклад, в Середній Німеччинї, обстава її — цілком міська.

Наплив фабричної індустрії досить інтенсивно зачав виявляти ся лише на протязї девятнадцятого віку, але ще ранійш, в життя сіл Західної Европи війшли річи, які носили інший характер — речи - відгуки тих ріжних стилїв, що по ряду, один за другим, панували серед висших верств суспільности — у аристократії та богатшого міщанства, і, меж ними, найбільш поводження мав ренесанс в ріжних його модіфікаціях.

Але те, що зникло в Західній Европі з селянського побуту, старанно збіраєть ся і заховуєть ся по ріжних, так добре поставлених там музеях. І в кожному з них — в одних більш — як наприклад в Цюрихському та Бернському, в других — менш — але завше є ціла серія річей, що можна однести до розряду здобутків народньої, краще сказати — селянської творчости.

Таким чином, спостереженнє над тим, що ще в одних місцях жиє серед люду, в других вимерло, але колись жило, дають нам право констатувати істнованнє окремого народнього мистецтва, яке Німцї назвали Bauerkunst, а Французи звуть l'art populaire.

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як я вже зауважив, ми маєм тут діло переважно з формою, та з орнаментом ріжних річей домашнього побуту. Сї два елєменти підлягають змінам і часом скорійш міняєть ся форма, окраси ж затримують ся довше, часом — навпаки. Се нам треба мати на увазї при обговорюванню йдучого по черзї питання про спільність сих форм та окрас принаймнї в основі, в коренї. При тих обставинах, в якіх знаходять ся студіюваннє народнього мистецтва взагалї, ще досить трудно говорити про яку небудь загальну спільність — ще дуже мало зроблено в сьому напрямі навіть для поодиноких народів, аналїз тільки починаєть ся. Для того, прийдеть ся брати окремі промисли та їх вироби і робити порівнання меж ними. Мушу замітити, що мої порівнання мають більш випадковий характер: спеціяльного студіювання речи я не мав на метї. Але як і при такому станї можна буде вивести з сих спостережень що-небудь стале, тим більш можуть дати в сьому напрямі спеціальні докладні студії.

Я не маю спромоги торкатись тепер усїх промислів, де можна знайти анальоґії, — подивимось тільки на де-які.

Візьмем гончарство. Найзвичайнїйшій виріб — миски. І коли ми порівняємо що до форми нашу українську миску, наприклад, з швейцарскими, якіх цїла серія заховуєть ся в Бернському музеї, ми можем констатувати цїлковиту подібність. Три основні колїри, що трапляють ся на наших мисках і які залежать від колїрів глини — жовтий, рудий — та білий, служать фоном для орнамента і на швейцарських мисках; нарештї, орнамент, хоч і ріжнить ся, але тут ріжниця така, як наприкл. між орнаментом Канївського та Липовецького повітів — основа його і спосіб, яким покладаєть ся, — однаковісенькі. Ріжниця тільки та, що наші миски ще цїлком в ужитку у народа, а швейцарські належать до XVIII віку, — сучасні вже цїлком інакші і по формі і по орнаменту. Також однакові переважно по формі і иньші роди посуду — горщики, ринки, глечики — їх можна здибати в музеях Цюриха, Мюнхена та инших, але дата їх ще старійша, XIV — XVI віки. Стріваємо такий самий посуд навіть там, де панувала клясична культура і, наприклад, серед чудового збору керамічних виробів місцевого музея в Миланї, в Castello Sforza, серед всесвітньо знаної італїанської маїолїки, ми бачим цїлу ґрупу льомбардської сільскої посуди, що носить навіть спеціальне прозвище і яка дуже подібна до старої нашої.

Знаходимо анальоґії, коли почнемо рівняти й шкляні вироби. Я зверну тут увагу на шкло, на шкляний посуд, що має форму ріжних звірів, людей, барилець і т. і. Ще не так давно такий посуд був в ужитку серед наших селян, — в одному селї Полтавщинї менї трапилось знайти такого „медведика“ з якого ще й тепер, на великодні свята го-

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стей частували горілкою. Тіж самі форми той-же самий, взагалі простий орнамент ми бачим і на старих виробах венеціанського та нїмецького шкла.

Вже раніш, в своїй праці, присвяченій українському орнаменту на вишивках, п. Косачева зауважила подібність де-яких основних мотивів навіть в країнах, що лежать далеко за границями тієї области, про яку тут мова. Тим більш маємо однороднього матеріалу, коли трохи її обмежимо. Правда, найбільш такого що здатен до порівняння знаходимо в славянських землях — далї на захід він перемінив ся в інший і треба додати — не такий красний і стилевий. Коли ми пригадаємо собі, що хоч-би й у нас на Україні, через яких небудь 15 — 20 років міняєть ся орнамент вишивок і, наприклад, тепер ми саме знаходимо його в такому станї, що одшукати в ньому справжнї українські мотиви буває часом неможливо — так він перевів ся на нїщо, — то такі зміни в західнїй Европі не будуть для нас дивними. Зупиню ся ще трохи на українських вишивках. З порівняння їх з іншими можна вивести такий факт: українські вишивки загальним характером свого орнамента прилучають ся до західно-европейських мотивів, що переважно трактують ростині форми, тодї як великоросийські вишивкі, з мотивами примітивно - ґеометричними та звірячими, стоять ближче до фінських.

Не багато матеріалу для порівнань дає тканнє. Той швидкий технїчний поступ, що вже давно знайшов собі місце в сьому промислї, винищив ріжні тканини сїльського виробу майже зовсїм на заходї, — виходять вони з уживання тепер і у нас. Дуже мало можна натрапити підхожого матеріалу і по західно - европейських музеях. Але й тут лишили ся неначе оазіси, де маємо дуже подібні речі, переважно, розуміють ся, з боку орнаментації. Може се буде дуже сміливо, може тут грає ролю тільки випадкова подібність, хоч про випадковість в сфері орнамента взагалї треба говорити обережно, але, для першого прикладу, я мушу взяти дві, досить віддалені одна від другої области: се будуть Україна та Шотляндія. Як та, так і друга мають свої національні тканини, що служать до убрань — маю на увазї наші плахти, та всїм відомі шотляндські тканини. Рисунок орнамента у обох той-же самий — ґратчастий або кватирчастий; дуже подібні й колїри рисунка. Подібність сїх двох тканин остільки впадає в вічі, що не так давно один анґлїйський артист маляр збірав ся навіть зробити відчит на сю тему. Для обяснення факту, він шукав чого-сь, що-б вказувало на безпосередній вплив одних виробів на другі. Знайшов він вказівку, що в XVII-м віцї де-кілька Шотландців перебрали ся на житте в Польщу; вивід з сього — Шотландці навчили робити плахти Поляків, а од Поляків плахти перейшли й на Україну. Вивід розуміть ся, хибний, хоч-би, перш усього,

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

з того, що у самих Поляків плахти не були в ужитку, як нема їх там і тепер. Але факт подібности остаєть ся фактом. Ще один приклад. Ми знаємо, як були росповсюджені на Україні килими з їх ґеометричним орнаментом; виріб їх, хоч значно зменшив ся, але ще й досї істнує по де-яких місцях; вироблюють їх і в Галичині. В решті середньої Европи вже не трапляєть ся їх побачити, нема їх і в музеях — очевидячки не було їх і в давнину більш-менш близьку від нас. Але на півночи Европи — в Норвеґії ми маємо ще живий промисл, і килими, що там вироблюють мають однаковісенький орнамент і фарби з килимами, що тчуть ся хоч-би в Переяславському повіті.

Дуже цїкавий, але ще мало студіований розділ народнього орнамента складають ріжні форми різьби або мереження на дереві. Кожен народ, кожна епоха прилучили до них де-що своє. Але з великої маси зразків сього орнамента, що оздоблює і одвірки, і стіни хат, і стелю і ріжні хатнї та хазяйські речі, відокремлюєть ся цїла ґрупа, яку можна вважати справжнею народньою. З того що дає нам сей орнамент, ми зостановимось лише на одному мотиві, що має форму шести-промінної розетки і яку легко вичертити циркулем. І коли ми поставимо поруч наприклад круг від санок або од воза з Золотоношського повіту, церковні одвірки з Галичини, гуцульску рушницю, скриньку з Цюрихського музея — ми стріваємо одну і ту саму розетку, навіть в такій самій компановці. Ріжниця є що до часу: на возї з так мережним кругом їздять ще й досї, а. наприкл. скринька Цюрихського музея (їх там чимало) датуєть ся XIV — XV віком. Можна привести ще кілька анальоґій з сієї области, анальоґій і що до форми орнамента, і навіть до його розміщення, але здаєть ся, що доволї і наведенного вище.

Зложивши до купи усе те, що можна було найти спільного в области форми й орнамента ріжних річей, та промислів, яких я тільки злегка торкнув ся, ми маємо спромогу сказати, що констатована подібність не є подібністю тільки випадковою, але що тут ми маємо дїло з спільними для ріжних народів мотивами, які можна поставити в паралєль з мотивами, теж спільними, народньої словесности, і що порівняння, про які мова була вище, досить ретельно кажуть за істнуваннє загального для ріжних народів мистецтва.

Залишаючи поки що питаннє про походженнє його мотивів — для сього треба спеціальних праць, ставлю друге: з якого часу можна лїчити, що се народнє мистецтво прибрало свої основні форми, виробило свій окремий стиль? Зауваживши ще раз, що і в области мистецтва, як і в інших, йшов завше рух, що мав наслїдком зміни, ми все-ж таки бачили, що основні мотиви часто лишають ся, для того можна їх простежити досить далеко в глибину. Перш усього замічу, що чимало річей на-

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

роднього мистецтва, анальоґічних ще живим у нас, що заховують ся по закордонних музеях, датують ся XVI — XVII, а де-які навіть XIV — XV в.в. Більш можна сказати в сьому питанні, коли ми почнемо рівняти сучасні побутові речи українського народа хоч-би з тим матеріалом, що дають знахідки та розкопки з князівської доби. Колись ранійш, під свіжим вражінням розкопок, що я вів на Княжій Горі — знаному городищі біля Канева, я трохи торкнув ся сієї теми *) — анальоґій тут можна набрати цілу низку, і навіть вже з першого погляду можна констатувати в значній мірі однаковість в обставі життя простого люду тієї доби з обставинами хоч-би першої половини XIX в.: знаряддя до хліборобства, рибалства, бжільництва, струмент до ріжних майстерств, посуда, де-які з простійших покрас і т. і. — майже таке саме.

Таким чином, можна припустити, що у нас в сю добу народне мистецтво, що міцно зязане з цілим побутом народа, прийняло свій осібний характер, корні котрого лежать, розуміють ся, ще глибше. Маючи, далі, на увазі, що в сю епоху культурний рівень, в якому знаходив ся наш народ, навіть вищі верстви його, стояв нічим не нижче від західноевропейського, не буде помилкою прийняти і для західних країн сю добу — середні віки, як таку, коли склав ся, вилив ся в спеціальні форми й риси сей народній стиль.

Закінчуючи на сьому мій коротенький нарис, що мав метою переважно тільки підняти питання загального характеру, присвячені народньому мистецтву, я хочу в кількох словах зробити з нього отсі виводи:

1. З великого числа зразків загально-людської артистичної творчости можна виділити значну ґрупу, що носить окремий характер, являєть ся наслідком сільського життя і яку можна назвати ґрупою народнього мистецтва.

2. Порівнання серед окремих роздїлів, що складають сю ґрупу в ріжних, часом дуже віддаленних одна від другої країнах, дають можливість говорити про спільність головнійших рис та мотивів.

3. Область, де ми знаходимо се мистецтво то в формах, ще живих, маючих силу, то вже мертвих, віддавших своє місце другим, — обіймає досить велику площу, се-б-то — східню, середню, та північну частини Европи; дальші досліди можуть ще поширити сю область, так само, як і прилучити до сього й питанне про етнічний склад людности, у якої ми стріваємо се мистецтво.

4. Широкій площі росповсюдження одповідає й досить довгий час істнования народнього мистеътва: од середньовічя аж до наших днів, се-б-то на протязї приближно останніх десяти століть.

*) „Нѣсколько словъ о переживаніяхъ въ области внѣшней культуры", „Кіевск. Стар." 1892 г. апрѣль.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З білоруських поезій.

МАКСИМ Б—ВИЧ.

Над могилою.

Біля шляху в чистім полї
Могила стоїть,
Колом крутить заверюха
Гуляє, шумить.
На могилї в самотинї
Калина росте;
Її вітер обвіває,
Метелиця гне.
І кругом тої могили
Співає, гудить
Про того, хто в чистім полї
Похований спить...

Прийде весна!

Холодно. Вітер по полю гуляє,
Виє мов звір;
Снїг підриває; нудьгу наганяє,
Кепсько сих пір!
Серце ж співає: гей, не нуди ся!
Прийде весна!
Крикне: прокинь ся земля! Роз-
буди ся
З тяжкого сна.
Сонце прогляне; зазеленіє
Травка в гаю.
Крикне весна і, як вітром розвіє
Скруту мою...

ЯНКО КУПАЛА.

Спи, брате.

Весна... Сонце уже сходить,
Світить по землї;
Дух збудив ся у народї —
Встали, бач, пішли.

Є клопіт їм, є і поту,
Спать нема коли, —
Сунуть валом на роботу!
А ти, брате, спи...

Спи, на сльози та на горе
Байдуже махай,
Хоч налив би з їх ти море,
Та кажи: нехай!

Хай голову піднімають
Рано до зорі
Ті, що воленьку кохають —
А ти, брате, спи!

Вільха.

Шумить вільха і тужить
Над річкою сумною,
І сушать її ноги
Бурян із кропивою.
Над нею синє небо
Негодою лиш сїє —
То студять її зими,
То палять суховії.
Обламує і вітер
Гілля їй без сумлїння,
І річка підмиває
Розложисте корінє.
Утїха лиш — пташині
Пісні дзвінкі, сріблисті...
Жалобу туги носить,
Як скине з себе листє.
От так то днї проходять
Всї низкою страшною.
Шумить вільха і тужить
Над річкою сумною.

Переклав *М. Шаповал.*

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИКОЛА ЗАЛЇЗНЯК.

Популярна література Галицької України в 1908 р.

На українську популярно-просвітну літературу в Галичині, досі якось мало уваги звертало ся в нашій пресі. Тим часом як українська біжуча преса російської України не тільки пильно нотує появу кождої нової книжки, виданої в Росії в українській мові, але й дає більше менше докладну її оцінку, преса галицької України зовсім не робить свого відносно галицьких видань. Що найбільше „Діло“ від часу до часу подає в рубриці „нові книжки і виданя“ спис надісланих до редакції книжок, і їх зміст і лише в рідких випадках прилучає до того ще й свою оцінку.

Таке ненормальне становище особливо прикро відчуваєть ся, коли справа йде про книжки популярно-просвітного змісту, призначені для масового ширення серед нашого народу. Ся справа як через свою вагу, так і через ріжні спеціяльнїйші причини вимагає від нас як найбільшої уваги. Ми не говоримо вже про те, що на Україні російській, за винятком окремих одиниць, не мають ніякого поняття про українську популярно-просвітну літературу, що виходить в Галичині, хоч таке незнанне дуже прикре і шкідливе з багатьох причин, не говорячи вже про те, що через се галицька популярно-просвітна література, котра, на нашу думку, може й повинна широко йти й розповсюджувати ся на Україні, бодай на правобережжу, в дійсности туди майже не доходить. Правда, в „Раді“, наприклад, від часу до часу трапляють ся замітки про галицькі популярно-просвітні книжки і видання. Уміщено наприклад було в минулому році статю „Видавнича діяльність львівської „Просвіти“ за першу третину 1908 р.“, рецензію на друге число видавництва А. Крушельницького „Бібліотека для української молодіжи (В. Налковський — Про воду на суші і в морі), на український переклад славнозвісних „пригод“ Шерлока Голмса; в сім році подибуємо замітку про стрийського „Господаря і Промисловця“, рецензію на збірку статей під заголовком „Ідеали, теорія і прінціпи кооперації“ і згадку про „Руську письменність“ (том першій збірника творів П. Кулїша). Та вже сей перегляд показує, як несистематично і невпорядковано ведеть ся ся справа ознайомлення ширших кругів читачів і споживачів української літератури в Росії з галицьким популярно-просвітним видавничим рухом. І справді, коли було уміщено в „Раді“ статю про видавничу діяльність Львівської „Просвіти“ за одну третину року, то чого ж було їй далї не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

містити подібних оглядів, хоч се для редакції не представляло би ніяких трудностей, чому далі не познайомити докладнійше своїх читачів з видавничою діяльністю „Руського Товариства Педаґоґічного“, чому не обговорити повнійше й докладнійше досить богатої, цікавої й гарної літератури про економічні питання, що появили ся за останні роки в Галичині і т. д.

Та що вже нарікати на незнайомість російських Українців з галицькою популярно-просвітною літературою, коли фактично в самій Галичині ся справа стоїть зовсім не найліпше. Ми вже згадували, що біжуча галицька преса незвичайно мало уваги звертає на популярно-просвітний видавничий рух. Докладної і поважної оцінки поодиноких книжок або видань вона, можна сказати, зовсім не дає. Нема чого й говорити, що так само бракує й проб навіть дати якийсь докладнійший огляд сього руху за довгий протяг часу, проаналізувати його, показати його добрі й лихі сторони, показати, чого йому бракує і т. д. І коли на Україні росийській, не дивлячи ся на те, що там живійша видавнича діяльність налічує всього три роки, ми маємо вже такі проби помогти як найширшим кругам читачів вибрати добру книжку, як „Катальоґ книжок для народнього читання“, складений Видавничою Комісією київської „Просвіти“, то в Галичині й досі ще нічого подібного немає. Вправді в Видавничій комісії львівської „Просвіти“ се питанне кілька разів порушувало ся й обмірковувало ся, але на жаль з стадії „попереднього обговорювання“ справа поки що не вийшла. Подібна праця почала була робити ся в „Просвітнім Кружку“ (орґанізації львівського студенства), але поки що припинила ся, хоч треба сподівати ся, що „Просвітний Кружок“ таки виконає її.

Арґументи, які нам доводило ся чувати, що мовляв галицька преса занадто обтяжена біжучими справами й головно українсько-польською боротьбою і що можна обійти ся без докладних оглядів та оцінок популярно-просвітної літератури, бо велику її частину видають компетентні товариства („Просвіта“, „Товариство Педаґоґічне“), не витримують на нашу думку ніякої критики. Усі культурні народи з більше розвиненим видавничим рухом дуже велику увагу звертають на бібліоґрафію. Вони мають навіть спеціяльні й ріжнородні періодичні орґани, що мають на меті допомогати читачам орієнтувати ся в видавничому русі. При сьому скрізь особлива увага звертаєть ся на те, щоб саме найменше освіченим, але найширшим кругам людности дати допомогу в сій справі. І поки ми таких спеціяльних орґанів і видавництв не маємо, біжуча преса не може ухиляти ся від сього обовязку, хоч як би вона не була „перетяжена“ иншими обовязками. Що ж до другого арґументу про „компетентні товариства“, — він ще слабший, бо очевидно, що навіть при най-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ліпшій волі й добрих замірах трудно вести справу як слід, не чуючи голосів з суспільности, ведучи її без відповідної критики з сторони. Де нема критики, там завше буде односторонність або застій, або й ще гірші явища. А сі „гірші явища", як побачимо, через брак критики в біжучій пресї таки трапляють ся.

Виходячи з таких міркувань, ми й хочемо в сій статї дати огляд галицької популярно-просвітної літератури за минулий 1908 рік. Ми не претендуємо на повноту, але до огляду втягаємо й політичну літературу, наскільки вона призначена для ширення серед народу й являєть ся просвітною, беручи се поняттє в ширшому розумінню.

Почнемо з видань товариства „Просвіта" у Львові, бо се товариство саме й має на метї в своїй видавничій дїяльности просвіту як найширших верств українського народу в Галичинї, а передовсїм українського селянства. З сеї причини й книжки, видавані ним здебільшого мають популярно-просвітний характер. Опріч того дуже важно розглянути видання „Просвіти", призначені для народу, ще й через те, що сї видання, можна сміливо сказати, ширять ся серед народнїх мас найбільше, більше, нїж усякі иньші народні видання. Протягом багатьох років свого істнування галицька „Просвіта" увійшла в тїсний звязок з народнїми масами, виробила собі широкий круг читачів або принаймнї відбирачів. Так звані „членські"[1]) книжочки „Просвіти", що виходять що місяця, друкують ся тепер звичайно в 20.000 примірників; з них приблизно біля 15.000 розсилаєть ся членам. Відкинувши навіть усїх тих, що з рїжних причин[2]) одержаних книжок не прочитають, ми все ж бачимо, яке могутне знарядде для масового ширення книжки в народї уявляє з себе орґанїзація „Просвіти". На рік розсилає вона тепер членських книжочок коло 180.000 примірників або 360.000 друкованих аркушів[1]). Що ж до членської книжочки „Просвіти" за місяць сїчень, якою завше буває „Ілюстрований

[1]) Сї книжочки звуть ся „членськими" для того, що безплатно розсилають ся кожному членови „Просвіти"; їх виходить звичайно що місяця по одній, кожда двох аркушів друку. Книжки більші або менше цїкаві для загалу членів видає „Просвіта" в так званих „серіях" на продаж. Опріч того треба згадати ще „Економічно-господарську бібліотеку", котрої досї вийшло два числа, „Руську письменність" (вийшло досї 8 томів) і „Письмо з Просвіти" (рік видання третій).

[2]) Треба мати на увазї, що справа з розсилкою й поширенням членських книжочок „Просвіти" ще дуже багато лишає до бажання. Між иншим в сій важній справі цїкавий матеріял дає варта всякої уваги збірка статей А. Крушельницького: „Просвітний реферат (із ювилейного обходу філії „Простві ти" в Коломнї 21, XII, 1908 р.) Додаток: Стан філії „Просвіти в Коломиї з днем 21, XII, 1908 р. та Kolo T. S. L. (Товариство Школи Людової М. З) в Коломнї (в 1908 р.), що вийшла на початку біжучого року в Коломиї накладом редакції „Прапора", учительської часописи.

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

народній календар „Просвіти“, що налічує вже 32 роки істнування, то в минулому році він розійшов ся в кількости 20.000 примірників (видано його в 1908 році в великому форматї, більшім від формату „Вістника“; друк битий в дві кольонки; за винятком календаріюма, части інформаційної й призначеної для оголошень, він має біля 8 аркушів). Таким чином вже з самим календаром пустила „Просвіта“ в нарід 160.000 аркушів, заповнених писаннями популярно-просвітного змісту. В сім році наклад календаря правдоподібно буде збільшено до 30.000 примірників.

В 1907 році, опріче календаря, видала галицька „Просвіта“ одинадцять чисел або 8 членських книжочок. Що до змісту вони поділяють ся так: три книжочки (ч. 334, 337 і 338) збірних, що містять в собі разом і белєтристику, прозову і віршовану, і популярно-просвітні писання; одна ґеоґрафічна популярізація (ч. 335—6, переклад книжочки В. Лункевича під заголовком „Серед вічних снїгів і ледів“); одна історична повість (ч. 339—40, „Сагайдачний“, перерібка, яку зробив за Мордовцем д. Г. Хоткевич); одна нїби історична книжка (ч. 441, Франчук — „За рідний край“); одна книжка белєтристична (ч. 342 — 3, „Не піддавай ся біді!“, оповідання з сільського житя, яке написав д. А. Чайківський); нарештї остання книжка (ч. 344, „Сорок лїт дїяльности „Просвіти“, написав Михайло Лозинський), видана з нагоди сороклїтнього ювилею „Просвіти“, має переважно інформаційно-освідомлюючий характер [2]).

Пригляньмо ся близше до сих книжок. Що до перших трьох, збірного характера, на нашу думку, вони цілком зайві з того часу, як

---

[1]) Се приближні дані для біжучого 1909 року. Ось цифри кількости виданих книжок для двох останніх років: в 1907 році вийшло 10 книжочок в 126.000 прим., в 1908 році 9 кн. в 130.000. (Сї цифри взято з книжки М. Лозинського „Сорок лїт дїяльности „Просвіти“). Опріч того з „Звіту товариства „Просвіта“ з дїяльности за час від 1 січня 1906 до 31 грудня 1907 бачимо, що загальний рух книжок представляв ся в 2 роках так: розійшло ся з маґазину в 1906 і 1907 роках 299.500 прим.

[2]) Сю книжку ми рекомендуємо всім, хто хоче докладнїйше познайомити ся з історією й розвитком дїяльности галицької „Просвіти“. Особливо звертаємо на неї увагу читачів з російської України, де незнанне елементарнїйших фактів з житя галицької України досягає часом дивних розмірів. Маю тут на увазї між иньшим недавний приклад. В першім числї нового українського місячника „Українська Хата“ читаємо між иньшим в статї д. П. Б. „Закордонна Україна“. 40 лїтній ювилей львівської „Просвіти“ таке: „В 90-х роках „Просвіта“ стає твердо на ноги і з а с н о в у є к і л ь к а і н с т и т у ц і й (розбивка моя М. З.), котрі свідчать про зріст її сили, як матеріяльної так і моральної“. Які же се інституції засновує в 90-х роках львівська „Просвіта“? Автор „ничтоже сумняще ся“ дає таку відповідь: „так року 1895 засновано т-во взаїмного кредиту „Дністер“, яке ставить своєю метою подавати своїм членам матеріяльну запомогу. Таке ж т-во засновуеть ся в Пере-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Просвіта“ видає популярний місячник „Письмо з „Просвіти“. Докази на користь видавань таких збірників мішаного характеру підносили ся на анкетї в справі видавництв „Просвіти“ [1]), а недавнїми часами під час просвітно-економічного зїзду у Львові в просвітно-орґанїзаційній секції. В коротких словах на зїздї арґументація прихильників видавання збірників була така: одноцїльні членські книжочки за тяжкі для загалу українського селянства в Галичинї, вони надають ся лише для менше численної його частини, інтелїґентнїйших селян. Для сього треба видавати збірники мішаного характеру, де коротенькі оповідання й вірші містили ся б в суміш з популярно-просвітними писаннями, написаними теж коротко й як найприступнїйше. Як на приклад, посилали ся на одно з перших видань „Просвіти“, з 1869 р. збірку під заголовком „Зоря“, котра дуже сподобала ся селянам і розійшла ся протягом двох тижнїв в кількости 2.000 примірників. Як кажемо, сї арґументи, на нашу думку тепер без значіння; одно те, що від року 1869 розвиток загалу нашого селянства таки пішов наперед, друге й головне, се те, що „Письмо з „Просвіти“ з успіхом відповідає на всї домагання прихильників видавання збірних книжочок. До того ж нїчим иншим, як саме такими збірничками являють ся видавані від 1907 року „Просвітні Листки“.

мишлї — „Віра“. 1897 року у Львові засновуєть ся „Краєвий Союз Кредитовий“, котрий орґанїзує економічні спілки, дає членам гроші в кредіть і контролює їх дїяльність“... і т. д. і т. д. І все се мають бути інституції з а с н о в а н і, як дослівно каже автор, львівською „Просвітою“.

[1]) В „Звітї“ Львівської „Просвіти“ за 1907 рік знаходимо, що на загальних зборах товариства, що відбули ся в 1906 р., було порушено питанне про потребу зміни редаґування видань товариства. „Нововибраний Видїл, сповнюючи те бажане зборів, обговорив сам основно плян видавництв і орґанїзацію нової комісії. Та заки приступив до остатної постанови закликав задля сеї справи окрему анкету, на яку запрошено також найвизначнїйших людей з поза Видїлу. Анкета вела свої наради через два засїдання, щоби порішити: I. Які мають бути видання „Просвіти“ під зглядом змісту і форми? II. Як треба роздїлити, обдумати матеріял і примістити його в поодиноких катеґоріях видань „Просвіти“? III. Яка має бути орґанїзація видавничої комісії?“ Остаточно було ухвалено таку проґраму (подаємо тільки ту частину її, де говорить ся про членські книжочки): „З огляду на ріжнородні ступнї духовного розвитку читачів мають бути видання „Просвіти“ подїлені на д в і г о л о в н і к а т е ґ о р і ї: Одні мають бути розсилані даром загалу членів, а приспособлені для найменше просвічених селян, — а другі на розпродаж — призначені еля більше просвічених кругів нашого люду, освоєних вже з популярними книжками і часописями. К н и ж о ч к и, п р и з н а ч е н і д л я з а г а л у ч л е н і в „ П р о с в і т и“ мають бути менші що до обему, але цїкавійші і популярнїйші що до змісту. Повинні вони мати форму читанок або збірників, так щоби кождий читач знайшов в них для себе щось цїкавого. Тим способом було б розвязане питанне про те, як приладити книжки до ріжного стану духового розвою членів „Просвіти“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Звернім ся тепер до змісту виданих трьох збірок. Зміст першої збірки такий: К. Франчук — Як воювали запорожці; Б. Лепкий — Вона не з тих (оповіданнє); Яр. Веселовський — Гибіль дикарів; М. Пилипович — Давня пригода (оповіданнє). На нашу думку, з усіх уміщених тут річий тільки дві безумовно на місці. Коротенький етноґрафічного змісту виклад Ярослава Веселовського про причини, від яких гинуть дикуни і їх суспільний лад і гарне оповіданнє відомого українського письменника М. Пилиповича (М. Левицького) з часів переслїдування християн. Популярізація К. Франчука „Як воювали запорожці“ — про способи війни на суходолї й на морі, яких уживали запорожські козаки в своїй боротьбі проти Поляків, Татар та Турків, — з успіхом могла й мусїла би бути замінена популярізацією на якусь иньшу, цїкавійшу й відповіднїйшу тему з української історії; в сїй збірці вона опинила ся, мабуть, „від біди“, як то кажуть, за браком чогось кращого. Що до оповідання Богдана Лепкого „Вона не з тих“ списаного, як каже автор, з оповідання сїльської жінки“, воно, на нашу думку, в збірці, призначеній головно для селян, цїлком зайве. Такі історії (в оповіданню виведено сїльську жінку, що через свою темноту стратила хату й ґрунт) явище звичайне між селянами, й вони самі оповідають їх між собою не згірше від автора. Таке оповіданнє, яке абсолютно нїчого нового й цїкавого не дає сїльському читачеви, й дає тільки копію того, що він чує що дня, може, як зрештою се й досвід показує, його тільки знудити — по що, мовляв, ще й по книгах писати про такі звичайні річи, яких і так чоловік в житю надивить ся до несхочу.

Цїла збірка друга чомусь замість просвітного характеру має зовсїм не до речи якийсь релїґійно-містичний характер. Насамперед, оповіданнє Юрія Кміта „Пятдесятлїтне подруже“ написане на біблїйну тему про Іоакима та Анну з описом усяких чуд та видінь, після котрих „пятдесятлїтне подруже“ таки діждало ся дїтей. Іоаким сорок днїв перебуває в пустинї, нарештї в снї до нього приходить ангел і каже йому, що він матиме потомство. Описано далї муки його жінки, Анни, що не знала, куди дїв ся чоловік і врештї теж мала видїннє з бажаною обіцянкою. Гарна, міниста постать нїжно промовила до неї:

— Невісто, невісто! Вислухав Бог молитву твою: верне твій муж — зачнеш і породиш і прославлен буде овоч лона твойого по всьому світу.

Не знала, що се такого чинить ся? Хотїла говорити, одначе проміниста поява майнула з перед очий.

Будить ся, дивні радощі пробігають по душі. Нараз чує голос Юдити:

— Ходїть до хати — вернули господар!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Стрінули ся по важкій розлуці. Старечі лиця спалахнули румянцем, заблистїли їх очи. Поринули в солодких обіймах. Розсипали ся проміння пізнього, осїннього сонця. Воно споглядало пильно й дивувало ся настроєви старців. Молодий огонь сповнив їх єства. Поплили швидкі струї зворушень. Пронесла ся сердечна розмова.

Сей кінець дає понятє про тон цїлого оповідання. Цікаво нам знати тільки, що спільного воно має з „просвітою“? Здаєть ся, маємо в Галичинї досить видавництв церковного характера й сьому оповданню місце було би найлїпше в виданнях видавництва св. ап. Павла або видавництва Василиян, а нї в якому разї не в членських книжках товариства „Просвіти“. Так само нездало вибрані й вірші — „Самсон“ К. Устияновича й „Стародавня леґенда про ченця, що живе аж триста лїт“ В. Александрова.

Нарештї остання збірка має такий зміст: 1) Золото, за Сущинським подав Г. Х. (про те, як добувають золото на Уралї та в Сібіру), 2) Вовкулака, оповіданнє Маміна-Сибіряка, 3) Грошi, зладив Г. Х. (досить гарно написаний популярний виклад з полїтичної економії про те, що таке грошi і які вони бувають), 4) Бог на землї, Г. Джуяна, 5) Дещо про векслї, д-ра Костя Левицького (приступно розповіджено, що таке вексель, чого треба стерегти ся при векселях, як довжник обовязаний платити вексель, чим вексель догідний). З усїх трьох збірок ся остання найлїпша*).

До добрих книжок мусимо віднести переклад книжки Лункевича „Серед вічних снїгів і ледів“, М. Лозинського. „Сорок лїт дїяльности „Просвіти“ й перерібку Г. Хоткевича „Сагайдачний“.

Розглянемо оповіданнє з селянського житя д. А. Чайковського „Не піддавай ся бідї!“

Ми цїлком годимо ся з постановою анкети в справі видавництв „Просвіти“, що „при доборі белєтристичних творів треба б звертати увагу на їх ідейність (розбивка тут і далї скрізь не наша. М. З.) в такому розумінню, щоби давати народови лише такі твори, що розбужують у нього національну і горожанську сві-

*) Практика показала хибність аргументації прихильників видавання в членських книжках читанок, і тепер сей спосіб залишено. Зауважемо ще, що та сама практика вказує на хибність ще одної постанови, прийнятої на анкетї в справі видавництв. Тодї між иньших ухвалено, що членські книжочки мають бути менші що до обему (за норму принято два аркуші на місяць). Тим часом в дїйсности ми бачимо, що дуже часто книжочки виходять за два місяцї разом, зате в подвійному й навіть більшому обемі. Отже коли фактично книжки все виходять поза визначені для них межі, на нашу думку, лїпше трохи поширити буджет членських книжочок і призначити на них не 22 аркуші річно (я виключаю „календарь“), а принаймнї хоч на один аркуш місячно більше.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

домість і гідність, розвивають у нього етичні і гуманні почування і побуджують життєву енергію". Що до книжочки д. А. Чайківського, вона занадто тенденційна. Автор в белєтристичній формі доводить корисність просвіти й пропаґує пріпціпи: працюй, щади, не пий. Що й казати пріпціпи гарні, шкода тільки, що виконанпє дуже вже „топорне". До того ж позволяємо собі звернути увагу й на кінець оповідання, котрий видавнича комісія „Просвіти" повинна була би конче переробити бо від нього тхне таким філїстерством, що людині аж дух забиває бо він нїчогісїнько спільного немає з пріпціпами, про які була мова в висше наведенїй постанові анкети в видавничих справах. Герой оповідання Панас, котрого представлено, як зразок усяких можливих людських чесност та гарних прикмет, нарештї дійшов до кульмінаційної точки своєї дїяльности на користь селян: на лїцитації жидівського ґрунту, до якої він таки й довів, ґрунт перейшов, знову завдяки йому, до рук громади.

„Панас начеб сїв на сто коней, пігнав до начальника (суду, Українця, який допомогав Панасови в його дїяльности М. З.).

— Громада купила!

— Дай Боже щасливо... тепер Панасе мінї з вами слово поговорити — сїдайте! Ви не звичайний чоловік, таких хлопів подай Господи, як найбільше, а тодї наша народна справа стояла би не так... Та чому ви, Панасе, не женитесь?

— Ще не було як...

— А вже вибралисте?

— Ще не мав часу...

— Отже позвольте мінї вас посватати. Моя жінка приймила до себе дівчину сироту з хлопського роду. Вона в мене вже 8 лїт, і під рукою моєї жени виробила ся на добру господиню. Та вона не така бідна, хоч і служить. У неї два морґи поля і 1600 кор. в депозитї і вона як раз для вас. Кого будь я би за вас не сватав, повірте мінї.

Зайдїть но нинї до мене!

Панас зайшов до дому начальника. Зараз і змовили ся.

Весїлє назначили на осїнь!"

Коротко й ясно. Жінка сторговано, мов худобу на ринку, коли не гірше. Мораль виходить така — працюй, щади, трезви ся — доскочиш щастя: матимеш жінку та не аби яку, а з ґрунтом і грошима! Можна висловити тільки жаль та здивованнє, що се пішло до друку.

Трудно сказати, який характер має книжочка д. І. Франчука „За рідний край". На пэрший погляд се ніби збірка оповідань з історії, правда підібраних однобічно і тенденційно. У передмові до своєї книжки автор зазначає, що „доки стоятиме світ, не перестануть знаходити

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся люди, котрі віддадуть все за рідний край"... „От власне тут, в сій книжці хочемо ми показати примірами від найдавнїйших часів аж до нинї, які то жертви люди приносили і приносять для добра свого рідного краю". Та, на нашу думку, автор цїлком нещасливо виконав своє завданнє. Спочатку оповіджено про приклади особистої саможертви за рідний край, які дає нам історія, далї наведено приклади боротьби цїлих народів за свою незалежність; та все се зроблено холодно і сухо. Живого змісту, живого духу в книжці зовсїм немає. Мало бо виставити голий прінціп боротьби за рідний край, треба ще показати, який конкретний зміст мала ся боротьба, треба показати, за що добре своє проти чого лихого чужого бороли ся народи. Натомість в книжці д. Франчука ми маємо зовсїм нецїкаве представленнє бійок та війн, і через се книжка тратить усяку вартість — порожні слова та бездушні ілюстрації на тему „боротьби за рідний край"; сумнїваємо ся, щоб така книжка могла кого заохотити до дїяльности на користь рідної країни, загріти до боротьби за нього.

Скажемо тепер кілька слів про „Ілюстрований народний календар „Просвіти" на рік 1909. Виданий в кількости 20,000 примірників великого формату й дуже тїсного друку, він весь розійшов ся, й се може служити до певної міри доброю рекомендацією для нього. І дїйсно, загалом беручи, календар зладжено добре й він не має особливо великих хиб. Одною з хиб являєть ся те, що другу часть, лїтературну, не подїлено на дрібнїйші розділи, а натомість перемішано популярно-наукові статї з віршами й оповіданнями. Через се ся частина календара фактично виглядає, як альманах який, і сей брак пляну відбив ся й на змістї календаря. Коли б було заведено подїл на розділи, скажім, сїльсько-господарський, просвітний, белєтристичний і т. д., тоді ясно було би, що добір статей в календарі треба би зробити иньший: дещо викинути зовсїм, натомість особливо додати статей сїльсько-господарського і взагалї економічного змісту, а в відділї просвітнім — українсьої історії й про наше шкільництво та його потреби. Але, повторяємо, не дивлячи ся на сї хиби, календар проте не тратить своєї вартости.

З книжок економічно-господарського змісту видала „Просвіта" тільки дві: „Плеканє овочевих дерев і овочевих корчів, а заразом збір, переховане та спожитковане овочів". Написали А. Куровські і В. Табо. Переложив за дозволом авторів з польського видання о. Іосиф Кошель, та „Виріб цементових дахівок" М. Тюна. Сї дві книжці становлять друге і третє число „Господарської бібліотеки Товариства „Просвіта" у Львові". Перша з них субвенціонована краєвим виділом і видана дуже гарно; має 117 малюнків у текстї. В сій книжці подані найважнїйші відомости про садівництво. В перших трьох розділах подані відомости

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

про житє деревин і їх розмножуваннє, про щепленнє і веденнє овочевої шкілки. Дальші розділи мають практичний характер і дають поради, як закладати сад і доглядати за ним. Нарештї в останніх чотирьох роздїлах іде мова про збір, переховуваннє і спожиткованнє овочів на сушеннє і на виріб яблочника та овочевих вин. Що до другої книжки можем сказати тільки, що книжка написана приступно, а тема вибрана добра, бо на основі нового соймового закону скрізь по селах в Галичині до десяти літ усї соломяні дахи мусять бути замінені дахівкою й такий порадник, котрий допомагає селянам в виробленню дахівки являєть ся дуже на часї. Треба тільки пожалувати, що видавнича дїяльність „Просвіти“ в минулому роцї в сім напрямі була слаба. Видаваннє книжок для народу економічного і господарського змісту у нас саме тепер на часї, і як показує досвід, такі книжки цїлком добре, як на наші обставини, розходять ся. Усильна дїяльність саме в сьому напрямі потрібна тим більше, що праця на сьому полї у нас починаєть ся тільки в останнім часї, отже треба багато надолужувати.

Нарештї скажемо ще кілька слів про „Просвітні листки“. Се невеличкі збірнички звичайно в 16 стор. друку, мішаного характеру. Тут містять ся передруки кращих річей з „Письма з просвіти“. Се дає можливість назначити на них досить низьку цїну (книжка в 16 стор. середньої вісїмки з малюнками коштує 6 сот.), хоч на нашу думку їх „Просвіта“ могла би продавати і за чотири, коли не за два сотики випуск. Кождий випуск „Просвітних листків“ становить окрему цїлість. Таким чином вони як найбільше надають ся до масового ширення, хоч на жаль, поки що на них не звернено тої уваги, на яку вони безперечно заслуговують, і продаж їх іде досить пиняво. В 1908 роцї видала „Просвіта“ двадцять три числа „Просвітних листків“, усього 10 книжочок. Що до змісту, се дуже гарні збірники, яким нїчого не можна закинути. Перший „Просвітний Листок“ за р. 1908 (ч. 12) присвячений О. Федьковичу й складаєть ся з коротенького житєпису поета та вибраних його творів, ч. 16 присвячене Маркіяну Шашкевичу, ч. 19 — Миколї Устияновичу; опріч того треба зазначити такі вартні випуски, як випуск ч. 17 — 18 — „Порадник лїкарський в найважнїйших недугах“ зладжений д-ром Е. Озаркевичом; ч. 20 — Порадник податковий“; ч. 21 — „Військові приписи“; ч. 22 — „О праві зборів“ і статю д. І. Кузьми „Про новий закон будівельний та про огнетревале покриваннє дахів“ в ч. 14 — 15.

З популярно-просвітних видавництв мусимо зазначити тепер „Дешеву бібліотеку“, видавану в 1908 роцї накладом і заходами української академічної (унїверситетської) молоди у Львові — „Просвітного кружка“. Сеї бібліотеки видано три числа: „Веселі вершї“ Руданського, „Історич-

Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ні пісні українського народа", впорядковані Мирославом Сїчинським і збірка „Пан Потоцький", оповідання про Каньовського і иньшу польську шляхту. „Веселі верші" — книжка в 16 стор. звичайної вісїмки — була друкована в 5,000 примірників, і весь наклад розійшов ся протягом одного місяця, не дивлячи ся на свою цїну (8 сот.). „Історичних пісень" друковано було вже 15,000 примірників і цїну на них призначено було справдї невелику (8 сот. за 32 стор.); усього розійшло ся сеї книжки біля 13,000. Нарештї „Пана Потоцького" друковано 30,000 примірників і пущено вже між нарід яких 20,000 пр. Як бачимо з сих цифр, книжки ширили ся справдї інтензивно. Що до їх змісту, мусимо зазначити, що „Веселі верші" Руданського на нашу думку, були вибрані досить нещасливо. Вибрано самі такі вірші, де осміюєть ся Жидів, або Поляків, або Циган. На користь видання такої книжки міг промовляти хиба той сумнівної вартости арґумент, що вона пішла в такі верстви , куди не доходить звичайно українське друковане слово, й могла заохотити їх до української книжки взагалї. Більше оправданим являєть ся виданнє оповідань про Каньовського та иньшу польську шляхту, хоч оповідання 2 — 8 й не дуже надають ся до такої збірки. Найкращою книжкою з „Дешевої бібліотеки" являєть ся число друге — „Історичні пісні. українського народу", впорядковані Мирославом Сїчинським. Як сказано в передмові сї пісні „се частина давнього і найкращого духового майна українського народа... Бє від них велика любов до нашої Вітчини, до нашої тяжкої та величної бувальщини, до волї. І є в них кровю обкіпілий протест проти татарської неволї, польської кормиги, московського гнету та лукавства. Тепер призабули ся ті пісні між нашим народом, забули ся і преславні змагання дїдів наших... Пускаємо знову давні пісні між народ. Нехай наші люди читають їх, нехай згадують давну славу, — нехай підіймуть на ново боротьбу за Україну!" Виданнє і поширенне „Історичних пісень українського народа" треба вважати найкращим дїлом „Просвітного кружка".

Зазначимо ще видавництво редакції ґазети „Народнє Слово". Се переважно белєтристика й то така, брак якої у нас і досї прикро відчуваєть ся й примушує читачів звертати ся до польської книжки. Говорю про лєтку, але цїкаву белєтристику. До корисних видань сього рода треба зарахувати переклад д. Держоруки з Марка Твена — „Князь і жебрак" та „Пригоди Гука". Менше щасливо вибраний переклад французької повісти Гюі д'Авелєна „Цариця і весталька" з часів переслїдування християн за Нерона. Ся річ написана занадто вже шабльоново й не дає нїякого понятя про римське житє тих часів. Що до перекладу двох річей з Конан Дойля — „Острів божевільних" та „Кровавий шлях", з сього приводу читаємо в передньому слові до першого

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

оповідання: „тому що пригоди Шерльок Гольмса читають ся з незвичайно великим заінтересованнем і розходять ся у нас в польських перекладах в тисячках примірників, зважили ся ми подати українській публиці дещо з тих славних пригод в нашій рідній мові. Досить придивити ся по львівських книгарнях, трафіках, по залїзничих кіосках, а зможемо собі виробити понятє, який великий попит мають Дойлеві оповідання. Ми мали вже нагоду познакомити наших читачів з одним оповіданнєм Дойля „Острів божевільних“; се оповіданнє сподобало ся загально. На літературний додаток отже вибрали ми отсе одну з найкращих повістей з тої области „Кровавий шлях“. Хоч ми пересвідчені, що надто великої вартости літературної пригоди Шерльок-Гольмса не мають, та друкуємо їх в тій цїли, щоб не давати українській публиці нагоди кормити ся польськими перекладами та й своїм грошем збогачувати русиноїдну польську пресу.

Як бачимо з сеї цїкавої й дуже характеристичної передмови, доброю стороною котрої треба уважати її щирість, редакція отверто каже, що видаючи переклади пригод Шерльока-Гольмса вона зовсїм не має на думцї нїяких просвітних цїлей, лише хоче вибити з рук української публїки польські переклади, ну, а при тім заробити трохи, бо на такого роду товар є великий попит. Опріче сих книжек видала ще редакція „Народного Слова“. окремою книжкою оповіданнє М. Горького „Приятелї“ в перекладї Гоздова-Трипольського.

Популярних книжок з історії України вийшло в минулому роцї три: „Наші герої“ д. Орлика, збірка „Із великих днїв“ (помічена 1907 роком, вона в продажу появила ся доперва в половинї 1908 р.). і „Семен Палїй, герой українського народу“. Про „Наших героїв“ ми говорили вже окремо в другій книжцї „Вістника“ за сей рік, і там докладно було показано, що ся книжка не тільки нїчого не варта, але просто шкідлива. Натомість зовсїм инакше представляєть ся зложена Я. В—ким книжка „Із великих днїв“. Збірка в 250-лїтє смерти Богдана Хмельницького. Опріч вірша О. Колесси „При камяному затонї“ (історична картина з 1848 року) та В. Пачовського „Поклін Богданови“ (в 250-лїтє Богданової смерти) уміщено тут гарно і знаннєм справи написану популярну-історичну розвідку д. І. К. „Богдан Хмельницький в Галичинї“. На початку стисло, але яскраво представлено становище українського селянства, міщанства та духовенства в Галичинї перед Хмельнищиною, показано далї, як відбили ся події Хмельнищини в Галичинї й оповіджено історію повстання тут нашого народу проти Поляків і його упадок; нарештї вияснено причини, через які се повстаннє упало й було придушене. Що до книжки „Семен Палїй, герой українського народу“, виданої накладом редакції „Народного Слова“, вона ма-

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ла би більшу вартість, як би було вияснено докладнїйше, в чому саме лежить заслуга Палїя для України. Цїлком зайвим й неможливим в популярній книжцї являєть ся уміщуваннє розмов, яких нїколи не було і не могло бути, як наприклад розмова Палїя по поворотї з Сибіру з царем Петром (ст. 15), в якій цар перепрошує Палїя за свою помилку, а Палїй прощає його й просить тільки, щоб він не плюндрував України, що цар йому й обіцяє. Ся розмова представлена, як реальний факт, бо продовжуючи далї оповіданнє автор каже: „але цар, як звичайно не дотримав слова". Так само на нашу думку, можна би було обійти ся і без переказування рїжних народних оповідань про Палїя, що доховали ся до нас, або принаймнї зробити се в меншому обємі й різкійше, нїж се робить автор, зазначити, що хоч сї оповідання й неправдиві, але свідчать про те, як глибоку й гарну память лишив по собі Палїй в споминах українського народу.

Зазначимо ще три популярних книжки загально-історичного змісту. Дві М. Залїзняка — „Король та народ" (оповіданнє про анґлїйську революцію 1649 року, про причини, які її викликали, й її наслїдки) та „Велика селянська війна 1525 р." (про повстаннє нїмецьких селян і про причини, через які се повстаннє скінчило ся нещасливо для селян). Третя — Микола Лєнав „Іван Жижка. Образки з гуситської війни", переклад з нїмецького Осипа Назарука. (Ся книжка становить 13—14 число Бібліотеки „Громадського Голосу"). До сього перекладу додав д. Назарук своє оповіданнє про гуситські війни, написане, що правда, трохи непопулярно й розкидано.

З популярно-просвітних книжок, що доторкають ся релїґійних справ, в минулому роцї вийшла тільки одна, але дуже гарна. Се переклад з чеського, зроблений М. Павликом книжки д-ра Теодора Бартошека — „Новітна суспільність і церква". По своєму викладу книжка, правда, вимагає трохи підготованого, більше розвиненого читача, але натомість справа обговорена докладно, річево й прозоро. На початку вияснено причини, що неминуче ведуть до розколу церкви з новітною суспільністю (1. Розколи в науцї, 2. розкол полїтичний, 3. росколи культурні і. т.). В другій частинї показано, як церква сама ставить ся до новітної суспільности (1. Відносини церкви до новітної культури. 2. Відносини попа до церкви). В третій частинї нарештї мова йде про „причини тимчасового компромісу повітної суспільности та церкви". Можна тільки побажати, щоб ся книжка була як найбільше поширена з огляду на свою велику культурно-просвітну вартість і з огляду на те дуже важне питаннє, яке вона гарно розглядає й розвязує.

Книжок для самоосвіти, призначених для учнїв середнїх шкіл, вийшло в минулому роцї тільки три. Се два числа „Бібліотеки для ук-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

раїнскої молодїжи", котра почала була виходити в Станїславові під редакцією А. Крушельницького, й одно число видання „Руського Товариства Педаґогичного. „Бібліотека для української молодїжи" задумувана була на більші розміри — мала виходити по шість книжок річно й межі їй зачеркнено широкі. „Ми поклали собі метою — читаємо в заяві від редакції — запалювати молоде поколїннє любовю до нашої бувальщини, цїкавити розвитком сучасної української літератури, знайомити із творами духа усього людства, о скільки вони конечні до житя людини. Не бавити, але давати підстави для пізнїйшого умового розвитку — отсе цїль і завдання нашої бібліотеки. А в першій мірі — се бібліотека для української молодїжи! Звісно, Україна з усїма проявами свого житя вибєть ся у нашій бібліотеці на перше місце!" Яко перше число „Бібліотеки" вийшли „Перли українського письменства. Вибір із прозових писань українських письменників", де уміщено пять оповідань галицьких письменників і чотири оповідання письменників з України російської. В другому числї видано зроблений А. Крушельницьким переклад: В. Налковський — Про воду на суші і в морі. (Із фізичної ґеоґрафії: Ґідросфера). Книжка ся написана досить приступно, коли мати на увазї читачів, для котрих вона призначена. Виложивши на початку сучасну ґіпотезу про початок землї й її розвиток, автор в першій частинї докладнїйше оповідає про воду на суші й її переміни (жерела, ріки, озера); в другій частинї мова йде про „воду в морі". На жаль дїяльність сього корисного видавництва припинила ся по виданню сих двох книжок, зіткнувши ся з суворою галицькою дїйсністю; з одного боку замале ще й досї число учнїв, для котрих головно призначували ся книжки, з другого боку — брак заінтересования до книжки, були причиною, що видавництво, не маючи готових ґрошей, мусїло впасти.

Громадська інституція, одним з найважнїйших завдань котрої саме й являєть ся видаваннє подібних книжок, маю на думцї „Товариство Педаґоґічне", занята иншими, вправдї також важними справами, проявила в минулому роцї в сїм напрямі дуже слабку дїяльність. Вона видала всього тільки одну книжку, призначену головно для учнів низших кляс ґімназій. Се гарно й цїкаво написані „Перекази старинного світа" д-ра Івана Демянчука, що містять у собі такі оповіданя: 1) Нїп і Семіраміда, 2) Піраміда Хеопса, 3) Дедаль і Ікар, 4) Мавзольос і Артемізія. Що до другої книжки, виданої в минулому роцї товариством — „Цїсар і король Франц-Йосиф І. 1848—1908. Картини з єго житя на спомин 60-лїтного володарства". Написав Олександр Барвінський ц. к. правительственний радник і професор, — можна тільки висловити глубокий жаль, що саме Товариство Педаґоґичне, котре має на увазї передовсїм просвітні завдання, видало сю книжку. Ми зовсїм не дивуємо ся, що така книжка була написана — нїяка суспільність

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не може складати ся з самих поступовців — мусять бути і чорні назадники. Але книжка вийшла під формою просвітної інституції... Неправда — не просвіта, а тим часом ціла книжка „правительственного радника“ Барвінського се одна велика, вопіюща неправда; одні факти замовчані, другі безсоромно перекручені, а загальна тенденція книжки — довести, що Українці в Галичині всї національні права, які мають, „завдячують наймилостивійшому свому Монарсї“. „Аж під охоронними крилами австрійського орла засяла для руського народу ясна зірниця красшої долї і волї“... „А вжеж кріпкі і несхитні підвалини до народного і просвітного розвитку Русинів в Австриї положив найміlостивійше володїючий нами від шостидесяти лїт Цїсар Франц-Йосиф I“. і т. д. без кінця. Рабським духом від початку до кінця перенята ціла книжка. Один з числених прикладів перекручування фактів — ось як наприклад поясняєть ся приверненнє конституції: „Некорисний вислїд війни (говорить ся про війну з Італїйцями 1859 р. М. З.) все ж таки мав для Австрії добрі наслїдки. Посеред народів Австрії проявило ся в тих нещасних для держави хвилях таке пожертвованнє і така преданність для Є. В. Цїсаря і єго достойного дому, що він задумав тепер сповнити своє бажаннє і поділити свою власть з вірними ему народами (Розбивка моя. М. З.). Не буду наводити дальших прикладів і полємізувати — розумному досить, як то кажуть, скажу тільки, що книжки не можна назвати инакше, як отверто й яскраво чорносотенною. Сумно, що Товариство Педаґоґічне таку книжку видало й буде ширити,[1]) та ще сумнїйше, що українська суспільність на сей його негідний вчинок не реаґувала. Українська поступова преса своїм звичаєм таку „дрібницю“ промовчала, а запит до видїлу товариства з приводу сеї книжки, піднесений на загальних зборах Товариства, лишив ся гласом вопіющого в пустинї.

З книжок полїтично-просвітного змісту можемо зазначити дві: „Украинцѣ и москвофілы або якъ росла наша наша народна свѣдомѣсть и сила и хто ѣй помагав, а кто шкодив. Написав для освѣдомленя своихъ братôвъ зъ-пôдъ сѣльскої стрѣхи хлопській сынъ“ та „Наша школа в ярмі. Кілька слів о ляцькій довбнї на руські школи“. Поява обох сих книжок дуже на часї. Перша призначена спеціяльно для тих темних жертв москофільства, котрі в своїм заслїпленню відкидають з гори всяку українську книжку, писану не етимольоґією, а фонетикою. Написана дуже приступно й гарно, ся книжочка представляє розвиток національної свідомости українського народу в Галичині, починаючи від перших проявів його національного пробудження на лїтературнім полї

[1]) Зазначимо, що її рішенем Ради шкільної краевої „одобрено на нагороди для молодїжи народних шкіл і до шкільних бібліотек“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й кінчаючи останніми часами. Вияснивши причини повстання москвофільства, автор в одній частині своєї праці річево показує „як працювали й працюють для нашого народу Українці“ на полі політичнім, просвітнім і економічнім, а далі в такому самому порядку розглядає, „що зробили москвофіли“. Вже одно таке порівнанне як найкраще, бо фактами, доводить марність москвофільства. Опріч сього в третій частині показує автор, що в українськім народнім таборі стає весь наш нарід, і що москвофіли являють ся ворогами українського народу, бо зрадивши його раз, зраджують і далі, тримаючи разом з Поляками.

Книжка „Наша школа в ярмі“ написана в різко аґітаційнім тоні й має на меті викликати бойкот польської мови в народних школах по українських громадах; але мусимо признати, що аґітаційний тон зовсім не перешкоджає тому, що в книжці добре й річево вияснено нахабне господарованнє Поляків в справі народної просвіти українського народу їх гніт над українською школою й ту незмірну шкоду й кривду для українського народу, яку спричинює ся „ляцька довбня на українські школи“. Тому ми й зачислили сю книжку до популярно-просвітних. Але зазначимо одну дуже прикру річ. В виданнях партії поступової, що має на меті справжнє освідомлюванне народних мас, не можна арґументувати тим, що, мовляв, робіть так, а так, бо треба щоб „цїсар довідав ся“... Ся арґументація, хоч і може мати велику вагу в очах темної маси, являєть ся по сути своїй демаґоґічною, бо замість освідомлювати широкі народні верстви й руйнувати серед них традиційну віру в поміч „свише“, сю віру використовує для своїх цїлей, спираєть ся на неї й таким чином підтримує її. А тим часом саме таку арґументацію й знаходимо на сторинці 10 книжки: „Як би так в громадах зачали дїти робити страйки і перестали відповідати по ляцьки, настав би великий переворот. Як би пішла одна громада за другою настав би крик на цілий край. Д овідав би ся і цїсар, що Ляхи топчуть його право, а заводять своє (Розбивка моя. М. З.). Також і тон книжки і спосіб висловів мусів би бути більше повздержливий; се анї популярному викладу книжки, анї її впливу зовсїм не зашкодило би.

Ми розглянули українську полярно-просвітну літературу в Галичині за минулий рік. Невеликий, як бачимо, наш доробок на сьому полї; багато дечого, навіть при теперішньому станї річей, могло би бути зроблене лїпше. Коли наша статя хоч трохи зверне увагу живійших елементів нашої суспільности на сю галузь нашої літератури, спонукає її енерґійнїйше взяти ся до праці на сїм полї, ми вважатимемо виконаним своє завданнє.

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Острів Пінґвінів [1].

Пані Цере.

Пані Кляранс, вдова високого урядника республіки, любила приймати у себе: що четверга збирала вона приятелів скромного стану, з якими було приємно поговорити. Дамам, що до неї вчащали, — ріжного віку і стану, — завжди бракувало грошей і всі вони багато страждали. Там можна було бачити княгиню з виглядом ворожки і ворожку з виглядом княгині. Пані Кляранс була ще досить гарна, щоб заховувати старі звязки, але не могла вже завязувати нових і задовольняла ся мирним поважанням. Вона мала дочку, дуже гарну, але без посагу, через те гості мали до неї страх, бо Пінґвіни, мов огню, бояли ся незаможніх панн. Евелїна Кляранс помічала їх стриманність, розуміла причину її і з погордою на лиці розливала їм чай. Вона мало показувала ся на прийоминах, розмовляла тільки з дамами або з зовсім молодими людьми; її коротка і скромна присутність не заважала товариству, бо вони думали, що вона або не розуміє нїчого, як молода дївчина, або, що маючи двадцять пять років, вона може все слухати.

Одного четверга в сальоні пані Кляранс говорили про любов; дами — гордо, обережно і таємничо, мужчини — нестримано й чванькувато; кожний цїкавив ся тільки тим, що він сам говорив. Всі говорили багато розумних річей; висловлювали блискучі афорізми і живі заперечення. Та коли професор Гадок почав говорити, то надокучив всім.

— Наші понятя про любов, як і про все, — сказав він, — полягають на давнїх звичаях, про які навіть память стерла ся. Що-ж до морали, то її приписи втеряли всяку рацію; найнекориснїйші обовязки, найшкодливійші і найжорстокійші обмеження найменьше заперечують ся через свою глибоку давність і таємничість походження; їх не досліджують, їх поважають і шанують, зламати їх не можна без суворого осудження. Вся мораль у відносинах між полами полягає на тім принціпі, що жінка, яка раз відала ся, належить мужчинї, що вона його власність, як його кінь і його зброя. Се перестало бути правдою, але звідти повстало таке безглуздє, як подружє, або контракт куплї-продажи жінки мужчинї з деякими обмеженнями що до права власности, які зявили ся наслїдком ступневого ослаблення прав власника.

[1] Докінченне. Див. кн. VII Лит.-Н. В.

Generated on 2015-07-21 17:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Вимаганнє, щоб дівчина приносила дівство в дар своїй дружині належить до тих часів, коли дівчата віддавали ся як раз на порі. Але смішно, щоб дівчина, йдучи заміж на двадцять пятім або тридцятім році, підлягала сьому обовязку. Ви скажете, що се дарунок, який полестить її чоловікови, як що вона його знайде нарештї; але ми бачимо що хвилї, як мужчини шукають кохання заміжних жінок і дуже вдоволені, беручи їх такими, які вони суть.

„І досї сей обовязок дівчат визначаєть ся в релїґійній морали давнїм віруваннєм, що Бог, сей наймогутнїйший з військових начальників — полїґаміст, і що він зберігає для себе всїх дівствениць, а другі можуть брати тільки те, що Він їм лишає. Се віруванне, слїди якого заховались в багатьох метафорах мистичної мови, тепер уже зникло у більшости культурних народів. Проте воно ще панує у вихованнї дівчат не тільки у наших вірних, але й у наших вільнодумних, які здебільшого не думають вільно через те, що вони зовсїм не думають.

„Мудрість — значить знанне. Про дівчину говорять, що вона мудра [1]), коли вона нїчого не знає. Її невідомість підтримують. Наслїдком їх піклувань найбільш розумні з них знають все, бо не можна втаїти від них нї їх власної природи, нї їх власного стану, нї їх почувань. Але знання їх лихі, перекручені. Ось чого досягає дбайливе вихованнє...

— Пане, — перервав його з похмурим виглядом Жозеф Бутурлє, головний скарбовий урядник в Альцї, — повірте, є невинні дівчата, зовсїм невинні, і се велике нещастє. Я знав трьох таких; вони вийшли заміж: се було щось страшне. Одна, коли її чоловік приблизив ся до неї, вискочила налякана з ліжка і закричала у вікно: „Рятуйте; пан збожеволїв! Другу знайдено ранком по її шлюбі на зеркальній шафі в одній сорочцї і вона не хотїла злїзти. Третя теж була здивована, але вона страждала не скаржучись. Тільки по кількох тижнях по свойому шлюбі вона шепнула на ухо своїй матери: „Між моїм чоловіком і мною дїють ся нечувані річи, річи, яких не можно собі уявити, і про які я навіть тобі не насмілю ся сказати“. Щоби не занапастити своєї душі, вона розказала все свому духовникови і від нього дізнала ся, з розчарованнєм може, що се річи самі звичайні.

— Я помітив, — сказав професор Гадок, — що взагалї Европейцї і Пінґвіни з окрема ранїйше, нїж полюбили спорт і автомобілї, нїчим не займались так як коханнєм. Сим вони надавали багато значіння тому, що має його мало.

— Значить, пане, — покликнула задихаючись пані Кремер, — коли женщина вся цїлком віддаєть ся, на вашу думку се не важно?

[1]) Французьке sage значить 1) мудре і 2) чемне.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Нї, панї, се може мати значіннє, — відповів професор Гадок, — тільки треба ще знати, що вона приносить віддаючись: чи прекрасний сад, чи грядку чортополоху і кульбабів. І потім чи не дуже вже надуживають сим словом „віддавати?“ В коханню, напр., женщина радше пропонує себе, анїж віддаєть ся. Ось прекрасна панї Пансе...

— Се моя мати! — сказав високий молодий бльондин.

— Я її безмежно поважаю, пане,—відказав професор Гадок; не турбуйтесь, я нїчого образливого для неї не скажу. Але дозвольте менї вам сказати, що взагалї з думками синів про своїх матерей не можна погодити ся: вони зовсїм забувають, що мати тому тільки і стає матїрю, що вона кохала, і що вона може ще кохати. А проте се так, і було б сумно, як би було инакше. Я помічав, що дочки не помиляють ся в здатности своїх матерей до кохання і в тім, що вони користують ся сею здатністю: вони суперницї і тому помічають.

Незносний професор ще довго говорив, додаючи незвичайности до нетактовностей, нахабности до нечемностей, нагромаджуючи неподібности, висловлюючи погорду до того, що поважали, і повагу до того, чим погорджували; та нїхто не слухав його.

Тим часом Евелїна Кляранс в своїй простій негарній світлицї, сумній і без кохання, що, як всї світлицї молодих дївчат, була холодна, мов почекальня, перечитувала справоздання клюбів і добродійних товариств, щоб познайомити ся з світським товариством. Певна, що її мати, замкнувшись в інтелїґентнім і незаможнїм товаристві, не зуміє знайти для неї звязків в світї, вона наважила ся сама відшукати відповідне становище; упертого йшла вона до своєї мети, без мрій і ілюзій, дивлячись на подруже, лише як на вхід до вищого товариства і як на дозвіл на все, також добре розуміючи всї випадковости, труднощі та риск в її плянї. Вона могла де-чим подобатись і була досить холодна, щоб дозволити собі все. Вона тільки не могла бути байдужою до всього, що мало аристократичний вигляд.

Лишившись у-двох з матїрю, вона сказала:

— Мамо, підемо завтра слухати отця Дуяра.

У отця Дуяра — в аристократичній церкві св. Маеля, збирало ся що пятницї в девятій годинї вечора добірне товариство Альки. Королевич і королївна Босено, віконт і віконтеса Олів, панї Біґур, панство де-ля-Трюмель не пропускали анї одної відправи; там можна було бачити весь цвіт аристократії, там блищали прекрасні жидівські баронеси, бо жидівські баронеси Альки були християнки.

Проповідь там, як і по иньших релїґійних захистках, мала на метї дати нагоду світському товариству подумати про спасеннє; до того мало ся на метї прикликати на всї сї шляхетні, славні фамілії благосло-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

веннє святої Орберози, що любить Пінґвінів. З дійсно-апостольською дбайливістю поважаний отець Дуяр простував до своєї мети: відновити святу Орберозу в її прерогативах заступниці Пінґвінії і присвятити їй на однім горбочку, що панує над містом, монументальну церкву. Блискучий успіх вінчав його зусилля і для виконання сього національного наміру він зібрав над сто тисяч прихильників і більше двадцяти мілїонів франків.

На хорах церкви святого Маеля, сяючи золотом і дорогоцїнними каміннями, вся в свічках і квітках стоїть нова рака святої Орберози.

Ось, що сказано в Історії чудес охоронницї Альки написаній абатом Плянтеном:

„Стара домовина знищена була підчас Террору і дорогоцїнні останки святої вкинуті в багатє, що полало на плащі Ґрев; але одна бідна, дуже побожна жінка, на йменнє Рукен, з небезпекою для життя, пішла в ночи і зібрала серед вугля обпалені кістки і попіл велебної святої; вона сховала їх в горщику від конфітури і коли відновив ся культ святої, віднесла до преподобного настоятеля церкви святого Маеля. Рукен побожно дожила віку, продаючи свічки і одержуючи гроші за стільці в каплицї святої Орберози".

І справдї, за отця Дуяра, в епоху занепаду віри, культ святої Орберози, що був підупав уже триста років тому через критику каноника Пренсето і мовчаннє богословів, відновив ся і прибрав більш пишноти і величности анїж коли небудь. Тепер теольоґи не заперечали нї одної йоти леґенди. Вони вважали зовсїм правдивими всї факти, зазначені абатом Сімплїцісімусом і признавали точно опираючись на авторитет свого ченця, що діявол в вигляді ченця занїс святу до ґроту і боров ся з нею, поки вона не перемогла його. Вони не рахувались анї з місцем, нї з часом, не робили нїяких досліджувань і стерегли ся віддавати знанню те, що віддав колись каноник Пренсето; вони дуже добре знали, до чого се веде.

Церква блищала вогнями й квітками. Оперний тенор співав відомий гимн святої Оберози „О, дїво раю, зійди серед ночи з гори і засяй серед нас, як місяць".

Панна Кляранс стояла поруч з матїрю, перед віконтом Клєна і довго стояла на вколїшках, бо молитовна поза личить невинним дївчатам і обрисовує форми.

Преподобний Дуяр вийшов на катедру. Се був могутнїй оратор; він умів порушувати, захоплювати, хвилювати. Жінки тільки скаржили ся, що він повстає проти гріхів в дуже суворих виразах, в дуже різких словах, від яких вони червонїли. Та вони любили його через те не меньше.

Він говорив в своїй промові про сему спокусу святої Оберози; її

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

спокушав дракон, на бій з яким вона вийшла. Але вона не піддалась йому і відібрала йому зброю.

Оратор без труду довів, що за помічю святої і чеснот, які вона нам надає, ми переможемо в свою чергу всіх драконів, що кидають ся на нас, щоб пожерти: дракона сумніву, дракона безбожности, дракона забутя релігійних обовязків. З сього він вивів, що відновленнє культу святої Орберози стане і соціяльним відновленнєм; він закінчив гарячим покликом „до щирих вірних“, аби „стали вони знарядєм божого милосердя, підпорою і джерелом товариства святої Орберози, постачаючи засоби, потрібні для його розвою і добрих наслїдків його роботи“.

По скінченню церемонії преподобний Дуяр пішов до ризниці, щоб дати вірним, які хотїли, докладнійші відомости про товариство святої Орберози, або взяти з них жертви.

Панна Кляранс мала щось сказати преподобному Дуярови; віконт Клєна також; юрба була величезна, стали в чергу. Так щасливо лучило ся, що віконт Клєна і панна Кляранс опинились поруч, трошки притиснуті один до одного. Евелїна звернула увагу на сього елеґантиого молодого чоловіка, майже так само як і батько його відомого в спортовім світї. Клєна помітив її; вона йому видала ся гарною і він уклонив ся їй, перепросив, і удав, що він десь був познайомив ся з нею і матїрю, але не памятає де. Вони удали теж, що вірять сьому.

Другого тижня він відвідав пані Кляранс, яка йому видавала ся зводнею — і се йому не було неприємно; побачив зновши Евелїну він зрозумів, що не помилив ся і вона була надзвичайно красна.

Віконт Клєна мав найкращий в Европі автомобіль. Протягом трьох місяцїв він що дня возив Евелїну і її мати горбочками й рівнинами, лїсами й полями; з ними він обїздив ріжні містечка і замки. Говорив Евелїнї все, що тільки можна було сказати, щоб подобатись їй. Вона не таїла ся, що любить його, що любитиме його завжди і тільки його. Біля нього вона завжди була схвильована і поважна, але необорна любов замінялась у неї, коли треба було, непереможним опором чесности, свідомої небезпеки, що їй грозила. При кінцї місяця, після того як він її вивозив горами і долинами і незчислимо багато разів гуляв з нею під час направлення автомобіля, він її знав уже, як керму свого автомобіля, але не инакше. Він придумував несподїванки, пригоди, раптом зупиняв ся в глибинї лїсу і перед нічними шиночками, та справа його не посувала ся наперед. Він казав собі, що се безглуздо й дивоглядно, садив її в автомобіль, робив з досади по сто двадцять в годину, готовий або викинути її в рів, або розбити ся з нею об дерево.

Одного дня прийшовши по неї, щоб їхати на прогулку, віконт Клєна знайшов її ще більш чарівною, аніж він думав і ще більш дратую-

Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чою; він налетїв на неї, як буря на очерет на березї ставу. З чарівною безпомічністю піддавала ся вона йому і разів двадцять мало-мало не була унесена, видерта, розтоптана грозою, і двадцять разів ухиляла ся, гнучка й зручна. Після стількох нападів можна було сказати, що тільки ледви помітний подих торкнув ся її принадної стеблинки; вона усміхала ся, готова схилити ся перед могутньою рукою. Тодї її нещасливий товариш, змішаний, розлючений, на три чверти ошалїлий побіг від неї, щоб не вбити її; помилившись дверима він трапляє в спальню, де пані Кляранс одягала капелюха перед зеркальною шафою; схоплює її, кидає на ліжко і оволодїває нею, ранійше нїж вона зважує, що з нею робить ся.

Того ж самого дня Евелїна довідала ся, що у віконта Клена немає нїчого, крім довгів, що він живе на гроші старої кокотки і росповсюджує нові марки фабриканта автомобілів. За обопільною згодою вони розлучили ся і Евелїна знов з незадоволеним лицем почала розливати чай гостям своєї матери.

В сальонї пані Кляранс говорили про коханнє і чарівні річи говорили про нього.

— Коханнє се жертва, — зітхнула пані Крамер.

— І я так думаю, — ствердив живо Бутурлє.

Але професор Гадок знов виявив нудну нахабність:

— Здаєть ся менї, — сказав він, — що Пінґвінки дуже запишались від того часу, як, дякуючи святому Маелю, вони стали живородними. Проте немає тут чим пишати ся: сю прикмету вони подїляють з коровами й свинями і навіть з помаранчовими й лїмонними деревами, бо зерна сих ростин розвивають ся в насіннику.

— Гордість Пінґвінок не такого давнього походження, — заперечив Бутурлє; — вона почалась з того дня, як святий апостол дав їм одїж і навіть після того пиха їх довго не виявляла ся — тільки з розвитком роскоши в убраннях і то тільки в маленькім куточку товариства. Підїть тільки на дві милї від Альки, в село підчас жнив і ви побачите, чи вивертають ся там жінки, чи пишають ся вони.

Того дня зявив ся в сальонї Іполїт Цере, депутат Альки і один з наймолодших членів Палати; казали, що він син шинкаря, сам же він був адвокат, добре говорив, визначав ся силою, високим зростом, поважним виглядом і вважав ся за здібного.

— Пане Цере, — сказала йому господиня дому, — ви заступаєте найкращу округу Альки.

— І яка прикрашаєть ся з кожним днем, панї.

— На жаль, там тепер неможливо ходити — сказав Бутурлє.

— Чому? — спитав Цере.

— Та через автомобілї!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Не кажіть про них зле, — сказав депутат; се наша велика національна індустрія.

— Знаю се, пане. Теперішні Пінґвіни нагадують менї колишніх Египтян. Египтяне, каже Тен за Клїментієм Александрійським, текст якого він, правда, перекрутив, — Египтяне обожали крокодилїв, що їх пожирали, і Пінґвіни обожають автомобілї, що їх роздавлюють. Нема нїякого сумнїву, будучність належить сьому метальовому звіреви. Більше не повернуть ся до фіякрів, як не повернулись до ділїжансів. Надходить кінець довгому катуванню коней. Автомобіль, якого несамовита жадність фабрикантів викинула як колесницю Джаґернаута на отуманені народи і який став для гультяїв і снобів предметом безглуздої і згубної роскоши, незабаром виконуватиме свою належну функцію; буде служити цїлому народови, стане покірливим і працьовитим дивоглядом. Але для того, щоб переставши шкодити, він став добродїйним, треба побудувати для нього шляхи відповідні його ходї, шоси, які б він не міг роздирати своїми невгамовними шинами, здіймаючи куряву, що отруює людські груди. Треба буде не пускати на сї нові шляхи екіпажів меньшої швидкости для иньших тварин, для перехожих побудувати пристановища та мостки; словом сотворити лад і гармонїю в будучих шляхах. Таке бажанне доброго громадянина.

Пані Кляранс знов звела розмову на оздоблюванне округа, репрезентантом якого був Цере; він висловлював своє захопленне з приводу ламання, прорізування улиць, будови, перебудови і всяких инших корисних робот.

— Будують нинї надзвичайно гарно, — сказав він; — всюди підніймають ся такі величні алеї. Чи бачили коли-небудь щось гарнїйше, анїж наші мости з пільонами і отелї з банями?

— Ви забуваєте про величезний палац, накритий необсяжним ковпаком, — з глухою досадою пробуркотїв Данізе, старий прихильник штуки. — Дивно менї, до якої гидоти може опустити ся сучасне місто. Алька американізуєть ся; всюди нищать те, що лишило ся вільного, оригінального, добірного, стрункого, людського, традиційного. Всюди нищать такі чарівні річи, як старі стїни, над якими схиляють ся віти; всюди вигоняють повітре і світло, затирають слїди природи, спомини, що ще остались трохи від батьків наших, трохи від нас, і будують доми страшні, дивоглядні, гидкі, покриті на віденський спосіб смішними банями, або збудовані в новім стилю, без різьби, без пластики, з бридкими виступами, сміховинними дахами, і всї сї дивогляди налазять на сусїдні дахи без усякого сорому. На фасадах видко цибулькуваті виступи, негарні в своїй млявости. І се зветь ся новим стилем. Я бачив нову штуку по инших країнах; там вона не така кепська; в ній є і добродушність і фантазія.

Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Се тільки у нас на жаль можна будувати найбридкійші в своїй новітности і ріжноманїтности будівлї; сумний привилей!

— Чи ж ви не боїтесь, — суворо запитав його Цере, — що така гірка критика відверне від нашої столиці чужоземців, які напливають сюди зо всїх кінців світу і лишають тут мілїярди?

— Заспокойте ся, — відповів Данізе. — Чужоземцї не для того приїздять, щоб милувати ся нашими будівлями; вони приїздять за для наших кокоток, кравцїв і наших шиночків.

— Маємо дуже погану звичку, — зітхнув Цере, — обмовляти самих себе.

Пані Кляранс, як добра господиня, рішила, що уже час повернути ся до кохання, і спитала Жюмеля, що він думає про одну книгу, в якій Леон Блюм нарікає на те...

— Що, — підхопив професор Гадок, — який то безглуздий звичай позбавляє дївчат вищого товариства віддавати ся коханню, що вони б з превеликою охотою робили, тодї як продажні жінки віддають ся йому занадто і без смаку. Се справдї дуже сумно; але даремно Леон Блюм так уболїває. Як що те лихо, про яке він говорить і є в нашім невеличкім буржуазнім товаристві, то можу запевнити його — всюди де-инде він побачив би більше втїшне видовище. Серед народу, серед численного населення міст і селищ дївчата не відмовляють ся від утїх кохання.

— Се неморально, пане, — сказала пані Кремер і почала вихвалювати невинність молодих дївчат в скромних і нїжних виразах. Се було щось чарівне!

Але слова професора Гадока про ту же саму річ, навпаки, було дуже неприємно слухати.

— Молодих дївчат товариства, — сказав він, — дуже охороняють. З другого боку мужчини не хочуть їх, через чесність, через боязнь страшної відповідальности і ще тому, що звести молоду дївчину не зробило б їм чести. Та ще й невідомо, що станеть ся, бо не можна бачити того, що сховано. Се неминуче потрібна умова істнування кожної суспільности. Молоді дївчата були б доступнїйші, анїж заміжні жінки, якби користувались такою увагою мужчин, і ось чому: у них більше ілюзій і цїкавість їх не задовольнена. Заміжнї женщини по більшости так неприємно починають своє подружнє житє, що не мають відваги повторяти зараз же все з другим. Я сам кілька разів натикав ся на сю перешкоду, коли бажав звести жінку.

Коли професор Гадок кінчав свою прикру промову, панна Евелїна Кляранс увійшла до сальону і почала розливати чай неуважно з недбалим виглядом, що надавав якусь орієнтальну принаду її красї.

Що до мене, — сказав Іполїт Цере, дивлячись на неї, — я обявляю себе лицарем молодих дївчат.

Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Дурний, — подумала Евелїна.

Іполїт Цере, що не мав знайомств поза своїм полїтичним світом виборцїв і обраних, — находив сальон пані Кляранс дуже добірним, господиню дому елеґантною, а дочку її дивно прекрасною; він учащав до них і залицяв ся і до одної й до другої. Пані Кляранс, яку тепер дуже зворушувала увага до неї, він був приємний. Евелїна не була до нього милостива, гордо і зневажливо поводила ся з ним; він бачив в сім аристократичну манеру і ще більше чарував ся нею.

Сей чоловік, маючи звязки, старав ся робити їм приємности і иноді мав успіх. Діставав їм білети на цїкаві засїдання й ложі до опери. Він дав нагоду панні Кляранс показувати ся в світї і також на однім сїльськім празднику, який, хоч його уряджав мінїстр, був справдї світський і забезпечив республїцї перший успіх в аристократичнім товаристві.

На сїм празнику Евелїна дуже визначала ся і звернула на себе увагу одного молодого дипльомата на йменнє Рожер Лямбілї, який подумав, що вона належить до легкого товариства і призначив їй rendez-vous в своїм помешканнї. Він їй показав ся гарним, вона думала, що він багатий, і вона пішла. Трохи змішана, майже схвильована, вона мало-мало не стала жертвою його сміливости і уникла свого занапащення тільки сміливо напавши на напастника. Се був найбільш божевільний вчинок її дївочого житя.

Познайомившись близше з мінїстрами та президентом Евелїна всюди виявляла свою аристократичність і побожність, і тим приєднала собі симпатії високих осіб антиклерикальної і демократичної республїки. Іполїт Цере бачучи, що вона має успіх і робить йому честь, став ще більше її любити і нарештї божевільно покохав її.

Від того часу вона стала стежити за ним з цїкавістю; вона хотїла бачити, чи побільшує ся його почутє. Він видавав ся їй не елеґантним, без тонкого такту, невихованим, але енерґічним, зручним, багатим і не дуже нудним. Вона ще й сміяла ся з нього, але про те він її цїкавив.

Одного разу вона захотїла випробувати його почутє.

Се було як раз підчас передвиборчої кампанії, і Цере, як кажуть, домагав ся поновлення свого мандату. У нього був конкурент, спочатку не дуже сильний, без ораторських здібностей, але людина багата — він що дня приєднував собі більше голосів. Іполїт Цере, хоч і не думав турбувати ся та бояти ся його, проте подвоїв свою дбайливість. Головним засобом його боротьби були публичні зібрання, де він нападав на суперника-кандідата всею силою своїх легенів. Його комітет уряджував великі збори з дебатами в суботу вечером і у недїлю рівно в третїй годинї по полудню. Одної недїлї, прийшовши відвідати пань Кляранс, він

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

знайшов Евелїну одну в сальонї. Побалакав з нею хвилин двадцять або двадцять пять; потім витягши годинника він побачив, що вже було чверть на третю. Молода дївчина стала дуже привітна, мила, схвильована, зворушена повна обіцянок. — Цере зворушений підняв ся.

— Ще хвильку! — сказала вона йому з притиском, солодким голосом, що примусив його знов опустити ся на стільця.

Вона йому показала ся такою принадною, безпомічною, цїкавою і безсилою. Він червонїв, блїд і знов підвів ся.

Тодї, щоб його затримати, вона глянула на нього своїми сїрими очима, стала зворушена, замішана, груди їй хвилювались, і вона мовчала. Переможений, змішаний, він упав до її ніг; потім, витягнувши ще раз свого годинника зірвав ся з місця і страшенно вилаяв ся.

— В...! пять хвилин по третій! Ледви чи встигну доїхати.

І відразу вискочив на сходи.

З того часу вона стала поводитись з ним з певним поважаннєм. Вона його не любила зовсїм, але хотїла, щоб він її любив. Була вона дуже здержлива з ним і не тільки тому, що він її не приваблював, бо в справах кохання дещо дїеть ся байдужно, для розривки, з інстинкту жінки, через звичку й традиції, щоб випробувати свою власть і потїшитись скутком сього. Причина її обережности була в тім, що вона вважала його людиною дуже нездержливою, що може набрати ся відваги через її фамілярність, а потім грубо докоряти їй, коли вона її не продовжить.

Він був, з професії своєї, антіклєрикал і вільнодумець, — і вона вважала потрібним виявляти перед ним свою побожність, показуватись перед ним з величезним молитовником в червоній сафяновій оправі, як Великодник королеви Марії Лещинської або дофіни Марії Тозефи; вона ще неустанно підсовувала йому під очи підписні листи, що з ними збирала жертви для забезпечення культу святої Орберози.

Евелїна так робила не тому, щоб його дрочити, і не з пустотливости, не з духу заперечення і не з снобізму, хоч і мала його трохи; вона зміцняла себе так, виявляла свій характер, звеличувала себе і щоб викликати відвагу у депутата, вона загорталась у релїґію, як Брунгільда, щоб привабити Сіґурда, оточувала себе полумєм. Її сміливість мала успіх. Вона йому здавалась ще чарівнїйшою. Клєрикалїзм в його очах був елеґантним.

Вибраний знов величезною більшістю, Цере увійшов в Палату, яка показувала себе більш лївою, більш проґресивною, аніж попередня і, здавало ся, більш прихильною до реформ. Помітивши відразу, що по за сею великою горливістю ховаєть ся боязнь переміни і щире бажанє нїчогісенько не робити, Цере пообіцяв собі тримати ся полїтики, що відпо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

відає сим бажанням. На початку сесії він сказав величезну промову, зручно та добре складену, проводячи ту думку, що всяку реформу треба довго підготовляти. Говорив він дуже палко, аж кипів, тримаючись того принціпу, що оратор повинен уміркованість проповідувати з великим запалом. Йому плескало ціле зібрання. На президентській трибуні його слухали пані Кляранс; Евелїна мимохіть здрігнула ся коли урочисто залунали оплески. На тій самій лаві прекрасна пані Пансе тремтїла від звуків сього мужнього голосу.

Зійшовши з трибуни Іполїт Цере зараз же, не гублячи часу, щоб змінити сорочку, в той час як навкруги ще розлягали ся оплески і промовці вимагали розповсюдження промови в місті, пішов привитати пань Кляранс на їх трибунї. Евелїнї здалось, що він покращав від успіху; схилившись, скромно, але трохи фатувато вислухував він комплїменти собі, обтираючи шию хустиною, а молода дівчина глянувши в бік пані Пансе, побачила, що вона з упоєннєм вдихає піт героя задихаючись, напівзакривши важкі повіки, схиливши голову, майже умлїваючи. Зараз же Евелїна нїжно всміхнула ся панови Цере.

Промова депутата Альки мала великий успіх. В полїтичних „сферах“ її вважали дуже зручною. „Нарештї ми чуємо чесні слова“, — писала велика уміркована ґазета. „Се ціла проґрама“, говорили в Палатї. Всї згоджувались, що се величезний талант.

Іполїт Цере вважав ся тепер проводирем радикалів, соціялїстив, антіклєрикалїв, які найменували його головою їх ґрупи, найбільш значної в Палатї. Йому призначено було портфель в будущій мінїстеріяльній комбінації.

По довгім ваганнї Евелїна Кляранс рішила одружити ся з Іполїтом Цере. На її смак сей великий чоловік був трохи вульґарний; нїщо не вказувало на те, що він досягне колись становища, в якім полїтика приноситиме йому великі суми грошей. Але їй минав вже двадцять семий і вона досить знала житє, вона розуміла, що не треба бути нї дуже вередливою, нї вибагливою.

Іполїт Цере став славний; Іполїт Цере став щасливий. Його не пізнавали; елєґантність його убрання й манер страшенно збільшила ся; він носив білі рукавички дуже добірні; тепер коли він став дуже вже світською людиною, Евелїна думала, чи не гірше се, анїж бути меньш світською. Пані Кляранс приязно віднесла ся до заручин дочки, спокійна за її будучину і була задоволена одержуючи що четверга квітки для свого сальону.

Питаннє про шлюб викликало багато затруднень. Евелїна була побожна і хотїла одержати благословленнє церкви. Іполїт Цере, толерантний, але вільнодумний, признавав тільки цівільний шлюб. З приводу сього були суперечки і навіть страшні сцени.

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Остання відбула ся в покої панни під час складання запрошень. Евелїна сказала, що як вона не перейде через церкву, то не буде себе вважати заміжньою. Казала, що зірве з ним, поїде з матірю за кордон, або замкнеть ся в монастирі. Потім вона представила ся нїжною, безсилою і благала; вона ридала. І все ридало в її дівочій світлиці: кропильниця, галузка букса над її білою постїлю, молитовники на маленькій етажерці, а на мармурі каміна біла з блакитним статуя святої Орберози, що сковує кападокийського дракона. Іполїт Цере був рознїжений, розмячений, побитий.

Прекрасна в стражданнї, з блескучими від слїз очима, обмотавши навкруги рук чотки мов би скута своєю вірою, вона раптом кинула ся до ніг Іполїта і обняла його колїна, знесилена, з розпатланим волосєм.

Він майже згодив ся і пробурмотїв:

— Церковний шлюб, шлюб в церкві ще можна було б пояснити, моїм виборцям, але мій комітет не так легко помирить ся з сим... Розуміють ся їм поясню... толєрантність, суспільні вимоги... Вони всї посилають своїх дочок до конфірмації. Що ж до мого портфеля, до чорта я думаю, моя дорога, що ми його потопимо в святій водї.

При сих словах вона встала великодушна, жертвенна, переможена в свою чергу.

— Друже мій, я більше не обстоюю.

— Тодї геть з церковним шлюбом! Се буде далеко-далеко краще!

— Так! Але покладїть ся на мене. Я так постараю ся зробити, щоб ми обоє були задоволені.

Вона пішла до преподобного отця Дуяра і розказала йому про свою справу. Вона й не сподївала ся, що так легко він згодить ся.

— Ваша дружина людина розумна, людина ладу й доброго розуму: він до нас прийде. Ви його освятите; не даремно ж йому Бог дає християнську дружину. Церква не завжде вимагає для освячення подружя пишности й блеску церемонїй. Тепер, коли її переслїдують, сутїнки підземель і катакомб більше личить її обрядам. Панно, прийдїть по виконанню цівільних формальностей сюди, в мою каплицю, в прогульковім убраннї, з паном Цере; я вас обвінчаю заховуючи цїлковиту таємничість. Від епископа я одержу потрібні дозволи і всї полегкости що до заповідів, сповіди і т. и.

Іполїт хоч і вважав сю комбінацію трохи небезпечною, згодив ся, в душі полещенний.

— Я піду в вестонї, — сказав він.

Він пішов в редінґотї, в більших рукавичках і блискучих черевиках, і ставав на вколїшки.

— Адже ж треба бути чемним. [1])

[1]) Дальше оповіданне, меньш інтересне, а досить довге,—пропускаємо.

Generated on 2015-07-21 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

БУДУЧІ ЧАСИ.

Історія без кінця [1]).

I.

Нїколи не вважали будинки досить високими; без кінця їх підвишували і будували від тридцяти до сорока поверхів, де містились бюра, маґазини, банкирські контори, правлїння товариств; і увесь час все глибше проривали в землї льохи й тунелї.

Пятнадцять мілїонів чоловіка працювало в ґіґантськім містї при світлї елєктричних лїхтарів, що горіли і у день і в ночи. Нїякий промінь світла не проникав крізь дим з фабричних димарів, що оточували місто; тілько иноді видно було червоний круг сонця без промінів, що плив по темному небозводу, заплетеному залїзними мостами, звідки падав дощ попілу і камяного уголля. Се було найбільш торговельне місто в світї і найбогатїйше. Орґанїзація його видавалась досконалою; в нїм не істнувало давнїх форм товариських — нї арістократичних, нї демократичних; все підлягало інтересам трестів. В такім оточеннї виробив ся так званий антропольоґами тип мілїярдера. Се були люде енерґічні й заразом кволі; вони могли утворювати ґрандіозні мисленні проєкти, працювати довго та уперто при бюрку, але на нервове роздразненнє почутливости хорували дїдично, і воно побільшувалось з лїтами.

Як всї правдиві арістократи, як патріції республїканського Риму, як льорди старої Анґлії — сї могутнї люде виявляли велику суворість звичаїв. Вони були аскетами багацтва: на зібраннях трестів зявляли ся виснажені облича з запалими щоками й очима, з зморщеним чолом. Тїлом сухійші, з більш жовтою шкірою облича, з більш сухими губами, поглядом більш розпаленим, анїж у давнїх еспанських ченців, мілїярдери віддавались з невичерпаним запалом дїяльности в банках й промисловости. Де які відмовляли собі в усякій радости, утїсї, спокою і провадили мізерне житє в кімнатах без повітря, без світла, маючи з меблїв тілько елєктричні ґрати; там вони вечеряли яйцями й молоком і спали на походних ліжках. Не маючи нїякого иньшого занятя крім натискання пальцем кнопок, сї містики, що збирали багацтва, знаків яких вони нїколи не бачили, — набували зайву для них можливість задовольняти бажання, яких нїколи не мали.

Культ багацтва мав своїх мучеників. Один з сих мілїярдерів, відомий Самуїл Бокс, волїв краще вмерти, анїж віддати хоч маленьку частинку своїх маєтків. Один з його робітників, що став жертвою неща-

[1]) Останнїй роздїл „Острова Пінґвінів“ — будучність Парижа; перекладаємо його цїлий.

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сливого випадку, бачучи, що йому відмовляють всякої запомоги, став обстоювати свої права перед судом; пригнїчений непереможними труднощами процесу він терпів жорстоку нужду; доведений нарештї до одчаю сей робітник за помічю хитрости й відваги наставив револьвер на свого патрона і грозив пробити йому голову, як що він йому не допоможе. Самуїл Бокс нїчого не дав, і був убитий з за прінціпу.

Прикладу слїдують, коли він іде з гори.

Ті, що мали трохи капіталу (звичайно їх було найбільше) переймали думки й звичаї мілїярдерів, щоб змішати ся з ними. Всї пристрасти які шкодили здобуванню або захованню багацтв вважались ганебними; не дарували нї мягкости, нї лїнивости, нї поривань до безкорисних досліджувань й особливо марнотратности; жалість була осуджена як небезпечна слабість. Тодї як всякий нахил до чулости викликав публичне осудженнє, навпаки пробачали грубе заспокоєннє нестриманих страстей: грубі пристрасти вважано меньше шкодливими звичаями, бо вони виявляли соціяльну енерґію. Суспільність міцно спиралась на сих двох великих публичних чеснотах: повага до багацтва й погорда до злиднів. Мягкі душі, що зворушувались ще людськими стражданнями, не маючи нїчого иньшого, укривались удаваннєм, і його не осуджувано, бо воно сприяло утриманню ладу й трівкости інституцій.

Отже поміж багатими всї були прихильні до суспільства, або удавали з себе таких; всї давали приклад, коли й не слїдували йому всї. Деякі глибоко почували всю суворість сього ладу; але підтримували його з гордости або з обовязку. Иньші потай або хитроумно пробували вирватись з нього на хвильку. Один з них, Едуард Мартен, президент зелїзного треста, переодягав ся жебраком, йшов випрохувати милостиню і зносив усї збитки від перехожих. Одного разу простягаючи на мостї руку за милостинею, він посварив ся з справжнїм жебраком і обхоплений шаленою заздрістю, задавив його.

Віддаючи всю свою інтелєктуальну енерґію комерційним справам, вони не шукали духових утїх. Театр, що колись процвітав у них, зійшов тепер на пантоміну й на комічні танцї. Пєси з жінками були занехаяні; втратив ся смак до прекрасних форм та блискучих туалетів; волїли скоки кльоунів і неґрську музику; захоплювались тільки бачучи на сценї дияманти на шиї фіґуранток й кусні золота, що урочисто переносились.

Дами багатої кляси мусїли, як і мужчини, провадити житє, достойне поважання. Згідно з тенденцією, властивою всїм цівілїзаціям, публична опінія зробила з них сімволи; вони повинні були своєю пишною суворістю виявляти всю велич і недоторканість своїх багацтв. Зміняли ся старі звички кохання, і місце колишнїх світських коханків заступили

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

здоровезні масажисти або льокаї. У всякім разї скандали трапляли ся рідко: подорожи за кордон покривали все і королівни трестів по старому лишались предметом загальної пошани.

Багатих була тільки невеличка купка, але співробітники їх з ріжних кляс людности вповнї їм скорялись і цілком були віддані їм. Вони дїлились на дві кляси: помічників і банкових служащих і фабричних робітників. Перші надзвичайно багато працювали і одержували величезну платню. Деяким з них трапляло ся засновувати власні підприємства; неперервне збільшеннє багацтв і постійний рух приватних маєтків навівали надїю освіченнїйшим і сміливійшим людям. Без сумнїву можна було знайти в величезній юрбі прикащиків, інженерів і конторщиків певне число невдоволених, розлючених; але се суспільство, таке могутнє, накладало навіть на своїх супротивників свою сувору дісціплїну. Самі анархисти, здавало ся, були працьовиті і слухали законів.

Що до робітників, які працювали по фабриках в передмістях, то їх фізичний та моральний занепад був глибокий; вони являли собою тип бідних зазначений антропольоґією. Хоч добре розвинені особливим родом праці мускули їх могли не зраджувати справжнього стану їх здоровля, але були в них певні признаки хоробливої безсильности. Низькі на зріст, з малою головою, вузькими грудями вони відріжнялись від заможніх кляс силою фізіольоґічних аномалій і особливо частою асіметрією голови до членів. Вони були призначені до повільного й цілковитого виродження, бо найсильнїйших з них держава брала до війська, де здоровлє їх не могло довго противостояти впливам дівчат і шинків, що оточали касарнї. Пролетарії ставали все більше та більше недоумними. Постійне ослабленнє їх інтелектуальних здібностей залежало не тільки від їх способа житя; воно було наслїдком і методичного добору, який вчиняли їх патрони.

Останнї боячись свідомих робітників, як більш здатних формулувати свої законні домагання, навчили ся всїми можливими засобами збувати ся їх та наймали переважно неосвіченних і дурних, що не могли боронити своїх прав, але досить розумні на те, щоб приладити ся до своєї роботи яку добрі машини робили надзвичайно легкою.

Так пролетарі навіть і спробувати не вміли полїпшити свою долю. Ледви вдало ся їм за помічю страйків підтримати уставлену вже зарібну платню. Та вже й сей засіб почав бути непевним. Крізіс в продукції, неминучий в капіталїстичнім ладї, викликав таке безробіттє, що скоро тільки був страйк в кількох галузях промисловости, безробітні ставали на місце страйкарів. До того, сї бідаки жили в такій безпросвітній апатії, що нїщо їх не веселило, нїщо не доводило до одчаю. Се були для соціяльного ладу знаряддя, потрібні й добре приладжені.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Взагалї сей соціяльний лад здавав ся найбільш трівким зо всїх, що вже істнували, принаймнї у людей, — бо у божілок і муравлїв він без порівнання трівкійший; нїщо не могло віщувати зруйнованнн режіму, заснованого на найсильнїйших людських почутях: на гордощах і на зажерливости. Та уважні спостерегачі відкривали багато трівожних ознак. Найпевнїйшими, хоч меньш очевидними були прояви економічні: перепродукція все росла й тягнула за собою довге й жорстоке безробітє, в якім капіталїсти бачили, правда, нагоду зламати робітничу силу, виставляючи проти робітників безробітних. Ще більша небезпека виникала з фізіольйґічного стану майже цїлої людности. „Здоровлє бідних таке, яким воно може бути“, — казали гіґієнїсти; — але здоровлє багатих може бути й кращим“. Не важко було знайти причини сьому. Бракувало в містї киснея, потрібного для житя; дихали штучним повітрєм; трести їжі робили дуже сміливі химічні сінтези, фабрикували вина, мясо, молоко, овочі й штучну ярину. Ся пожива згубно впливана на шлунки й розум. Мілїярдери лисїли в вісїмнадцять років; деякі з них часами виявляли небезпечну недоумність; недужі, непокійні, вони платили величезні суми знахарам, і раптом в містї який небудь лазник витворював собі блискучу славу медика або теольоґа, зробившись терапевтом або пророком. Число божевільних неустанно росло, самовбийства збільшували ся в свїтї багатих і багато з них супроводили страшні й дивні обставини, що свідчили про нечувану розпусту розуму й чутя.

Ще й другий фатальний сімптом дуже непокоїв усїх. Катастрофи, що стали періодичними, реґулярними, зробились звичайними й займали в статистиці все більше й більше місця. Що дня вибухами машини, будинки летїли в повітрє; ваґони, наповнені крамом, падали на бульвари, руйнуючи цїлі будівлї, роздушуючи під собою сотнї перехожих; розриваючи землю нищили кілька поверхів з робітнями й верфями, в яких працювали численні робітничі компанії.

II.

В південно-західнїй части міста, на згірі, що зберегла свою давню назву „форт святого Михайла“, розстелював ся сквер, в якім старі дерева звішували над алеями свої виснажені віти. На північнім сподї инженери пейзажісти побудували каскади, ґрати, поток, озеро, острови. З сього боку відкривало ся все місто з своїми улицями, бульварами, площами, силою доків й своїми банями, воздушними путями, юрбами людей, обкутаних мовчаннем і немов би зачарованих у віддали. Сей сквер був найздоровійшим місцем столицї; дим не заволїкував тут неба і туди водили бавитись дїтей. В лїтку служащі сусїдних бюр та лябораторій спочивали там по снїданку — хвилинку, не нарушуючи самітної тиші.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Одного дня у червні, коло полудня, телеґрафістка Каролїна Месле прийшла й сїла на лаві в кінцї північної тераси. Щоб освіжити зори видом зелени, вона повернула ся спиною до міста. Чорнява, з карими очами, сильна й спокійна, Каролїна, здавалось, мала двадцять пять-двадцять вісїм років. Майже зараз поруч неї сїв служащий електричного тресту, Жорж Клєр. Білявий, тонкий та гнучкий він мав тонкі риси, як дівчина; він був не старший від неї, а видавав ся молодшим. Майже що дня зустрічаючись на сїм місцї, вони симпатизували один одному і радо розмовляли. Одначе в їх розмовах не було нїчого нїжного, сердечного, інтімного. Каролїна, яка в минулім часто жалувала сї свої легковірности, була б може виявила більше почутя; та Жорж Клєр був надзвичайно стриманий в своїх виразах і поводженнї; він не переставав давати розмові чисто науковий напрям, підтримуючи його увесь час на загальних ідеях обговорюючи про те різко й свобідно всї предмети

Охотнїйше усього говорили вони про орґанїзацію суспільности та про умовини працї.

— Багацтво, — казав він, — се один з способів, щоб жити щасливо; вони ж його зробили єдиною метою свого істнування.

І сей стан річей видавав ся їм обом дивоглядним.

Вони без кінця вертались до знайомих їм наукових питань. Сього дня вони розмовляли про поступ хемії.

— З тої хвилї, — казав Клєр, — як відкрили, що радій перетворюєть ся в гелїй, перестали вірити в незмінність простих тїл; так були відкинуті всї старі закони про прості відносини й про захованнє матерії.

— Проте, — сказала вона, — істнують хемічні закони.

Будучи жінкою вона хотїла вірити. Він заперечив зневажливо:

— Тепер, коли можливо собі забезпечити доволї радія, наука має незрівняні способи аналїзи; з сього часу добачають в тім, що називають простими тїлами, збір незвичайних багацтв, відкривають в матерії енерґію, що немов би росте в відворотнім відношенні до обему матерії.

Так розмовляли і кидали птахам хлїбні кришки; дїти бавились біля їх.

Переходячи від одної теми до другої вони розмовляли далї:

— Сей горбочок в четвертім віцї, — сказав Клєр, був заселений дикими кіньми. Минулого року, прокладаючи там водотягові рури знайдено шар кісток сих коней.

Вона хотїла знати, чи в ту далеку епоху була вже людина.

Він їй сказав що людина полювала на дикого коня ранійше. ніж спробувала освоїти його.

— Людина, — додав він, — була з початку ловцем, потім ставала чабаном, орачем, промисловцем... І сї ріжні культури слїдували

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

одна по одній протягом довгого часу, в яке не можу проникнути розум людський.

Витягнув свого годинника.

Каролїна спитала, чи не час повернутися до бюра.

Він відповів, що нї, що тепер ще тільки пів на першу.

Маленька дівчинка робила пиріжки з піску коло ніг їх лавки; хлопчик семи-восьми лїт пройшов повз них стрибаючи. В той час, як мати його шила на сусїдній лаві, він сам бавив ся в коня, що вирвав ся на волю і з силою ілюзії, своєрідної дїтям він представляв одночасово і коня, і його переслїдувача, і того, хто налякавшись утїкав від нього. Він бігав і хвилюючись кричав: зупиніть! Гу-гу! Сей кінь скажений; він закусив удила.

Каролїна спитала:

— Думаєте ви, що люди були щасливійше колись?

Товариш її відповів:

— Вони меньше страждали, коли були молодими. Вони були як отсей маленький хлопчик: вони грались; бавились у штуку, чесноти, в хиби, в героїзм, у вірування, у пристрасти; утворювали собі ілюзії, які їх розважали. Вони справляли шум, вони забавляли ся. Але тепер...

Перервав і знов глянув на свого годинника.

Хлопчик, що все бігав, націлюючись ногою у відро дівчинки, упав, простягнувшись у всю довжину на піску. Хвилинку лишав ся непорушним, потім підвів ся на долонях рук; чоло його розпухло, рот розширив ся і він раптом вибухнув голосними риданнями. Прибігла мати, але Каролїна уже підняла його з землї і обтирала очи й уста своєю хусткою. Дитина ще ридала; Клєр взяв її на руки:

— Ну, не плач, мій маленький! Розкажу тобі казочку.

„Закинув одного разу рибалка сїти у море і витягнув звідти маленький закритий мідяний горщик; своїм ножиком він відчинив його. Звідти пішов дим, що піднїмав ся до неба, і сей дим згустив ся і став велетнем, що чхнув так здорово, що весь світ розсипав ся на порох“...

Клєр зупинив ся, сухо засміяв ся і поривчато передав хлопчика матери. Потім знов витягнув годинника і спершись колїнами на лаву, лiктями на спинку дивив ся на місто.

В далечини вирисовувались сила будинків, що видавали ся звідсїля надзвичайно маленькими.

Каролїна теж повернула очи у той самий бік.

— Яка прекрасна погода! — сказала вона. — Сонце блищить і золотить дим край обрія. Найнеприємнїйше в цівілїзації бути позбавленим денного світла.

Він не відповідав; погляд його встромлений був у одну точку в містї.

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Після кілька-хвилевої мовчанки вони побачили на відстани трьох кильометрів, за річкою, в найбагатійшім кварталї грізний туман. Хвилину пізнійше почув ся сильний вибух, а до чистого неба піднімав ся стовп диму. І потроху повітре виповняло ся глухим гулом, що утворював ся лементом кількох тисяч людей. Крики лунали зовсім близько у сквері.

— Що полетїло в повітрє?

Змішаннє було велике; бо хоч катастрофи були часті, ніколи не бачили такого великого вибуху і кожний зрозумів страшну новину.

Пробували визначити місце нещастя, називали кварталї улиці, ріжні будівлї, клуби, театри, маґазини. Топоґрафічні відомости ставали точнійші і напевно визначалось:

— Се вилетїв в повітрє сталевий трест.

Клєр сховав годинника у кишеню.

Каролїна уважно подивила ся на нього; в очах її світилось здивованє.

Нарештї вона прошептала йому на ухо:

— Ви се знали? Ви сього чекали?.. Се ви, що...

Він відповів, зовсім спокійно:

— Се місто повинно загінути.

Вона ствердило з мягкою мрійністю.

— Я думаю так само.

І обидва спокійно вернулись до своєї працї.

III.

З сього дня почавши анархистичні замахи йшли один за один без перерви цїлий тиждень. Сила жертв було, і майже всї вони належили до бідних кляс. Сї злочинства викликали загальне осужденнє. Головним робом поміж слугами, кельнерами, дрібними служащими і поміж тими, кому трести давали можність істнувати, незадоволеннє було найбільше. В густо залюднених кварталах лунали голоси жінок, що вимагали нечуваної кари смертної динамитникам. (Їх називали сим старим іменем, що зовсїм їм не пристало, бо для сих невідомих хіміків динаміт був невинною матерією, здатною для знищення мурашнї, і за дитячу забавку вибух нітро-ґлїцеріну за помічю окисла, живого срібла). Справи раптом припинились й найменьш багаті перші відчули се. Вони висловлювали намір своїм судом покарати анархістів. Одначе фабрічні робітники були ворожі або байдужі до сих страшних вчинків. Їм грозило через припиненнє справ близьке безробітє або навіть льокаут, що обіймав всї робітнї; і коли федерація сіндікатів пропонувала страйк, як наймогутнійший спосіб вплинути на патронів і допомогти революціонерам всї,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

робітничі орґанїзації, крім позолотників, відмовили ся припинити працю.

Поліція поробила численні арешти. Війська, покликані зо всїх кінців національної конфедерації, берегли майно трестів, палати мілїярдерів, громадські заклади, банки й великі маґазіни. Два тижні минуло без жадного вибуху. Думали, що динамітники, невеличка жменька, очевидно, були всї забиті, арештовані або повтїкали. Певність повернула ся; передусїм вона вернула ся до найбідпїйших. Двістї або триста тисяч салдатів, розміщених в населенних крарталах, привернули там торговлю; лунали вигуки: „Най живе армія!“

Багаті, що не так швидко почали хвилювати ся, допомогали ся теж поволї. Але компанія, що грала на біржі на підвисшенє, розповсюджувала заспокоюючі новини і дужим зусилєм припинила знижку; справи полїпшились; ґазети, що мали великий тіраж, помогали заспокоєнню; з патріотичною красномовністю доводили вони недоторканість капіталу, що сміеть ся з пападів кількох боягузів; казали, що багацтво громадське росте, наперекір марним погрозам. Вони були зовсїм щирі і се було їм на користь. Забули про напади, заперечували їх. В неділю, на перегонах, трибуни оздобили ся жінками в перлах й діямантах. З радістю спостерегли, що капіталїсти не постращали. Мілїярдерів витали.

Другого дня південний двірець, нафтовий трест, величезна церква, видбувана коштом Томаса Морселє, полетїли в повітрє; тридцать домів горіло; почались пожежі в варстатах. Огнева сторожа виявляла дивну відважність й саможертву. З автоматичною точністю маневрувала вона своїми довгими, зїлїзними драбинами і вилазила на тридцятий поверх, видираючи нещасних з полумя. Салдати пильно привертали лад одержуючи за се подвійну порцію кави. Та нові нещастя побільшували паніку. Мілїони людей, що хотїли зараз же виїхати, вивозячи з собою свої гроші, товпились в величезних кредотових конторах, які видавали гроші протягом трьохднїв, а потім закрили свої каси під крики обурення. Юрба втїкачів, з баґажем, оточувала двірці і брала ваґони нападом. Багато хотїло укрити ся в льохах з запасами харчів, кинулось до крамниць і бакалїй, що охоронялись салдатами, озброєними баґнетами. Публична власть показала свою енерґію. Були зроблені нові арештування; розіслано тисячі наказів про арешти підозрілих осіб.

Протягом трьох тижнів потім не стало ся нї одного нещастя. Розійшлась чутка, що знайдено бомби в залї опери, в льохах міської думи і проти одної з кольон біржі. Та хутко виявилось, що се були коробки з консервами, подкладені якимись гидкими пустунами або божевільними. Один з обвинувачених на допитї заявив себе головним ініціятором вибухів, що коштували житя всїм його спільникам. Признання сї, опублї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ковани ґазетами, помогали заспокоєнню суспільности. Тільки перед кінцем слїдства судді переконались, що перед ними симулянт, зовсїм непричетний замахам.

Експерти, призначені суддями, не знаходили нї одного шматка, який би їм поміг відгадати машину, ужиту при зруйнованю. Догадувались, що в склад тої вибухової матерії входить ґаз з радія; припускали, що елєктричні токи, які йшли від елєментів спеціяльного типу, розходячись в повітрі, були причиною вибуху; найтямущі хіміки не могли сказати нїчого більш певного й річного. Одного дня нарештї два полїцийні аґенти проходячи перед отелем Мейєра знайшли на тротуарі, коло отвору, біле метальове яйце з капзлею на однім з кінців; обережно взяли вони його і з наказу їх начальника понесли до міської лябораторії. Ледві зібрали ся експерти, щоб розглянути його, як яйце вибухло, зруйнувавши амфітеатр і баню. Всї експерти загинули, з ними артілєрийський ґенерал Колен і славний професор Тіґр.

Капіталїстичного ладу не могла зруйнувати й ся нова катастрофа. Великі кредитові заклади відчинили свої каси знов, оголосивши, що будуть виплачувати по части золотом, по части державними паперами. Паперова й торговельна біржа не вважаючи на цїлковите зупиненнє куплі-продажі, постановила не спиняти своєї дїяльности.

Слїдство над першими обвинуваченими проходило вже до кінця. Може обвинуваченнє зібрані проти них, при инших умовинах, здались би за малими; але старанність суддїв й обуреннє суспільности доповнювали їх. В переддень, призначений для суду, будинок суду полетїв в повітрє; вісїмсот чоловіка загинуло там, поміж ними була велика кількість суддїв і адвокатів. Розлючена юрба вдерла ся до вязниці і лїнчувала вязнїв. Війська післати щоб зробити лад, зустрінутї були каміннєм й револьверними вистрілами; багатьох офіцерів позкидали з коней і потоптали ногами. Салдати почали стріляти; сила людей згинуло. Нарештї вдало ся зробити порядок. Другого дня полетїв банк.

Від того часу робились нечувані річи. Фабрічні робітники, що колись відмовились від страйку, юрбою йшли до міста й підпалювали будинки. Цїлі полки, з офіцерами на чолї, прилучались до них, проходили з ними містом й співали революційни гимни; вони йшли до вар-статів, брали там бочки з ґасом і лили його на палаючі будівлї. Вибухи не переставали. Одного ранку раптом дивоглядне дерево, привид пальми, три кільометра заввишки, піднялось на площі перед ґіґантським будинком телеґрафу, і будинок зник раптом.

Тодї як половина міста обхоплена була полумєм, в другій його половинї спокійно текло житє. Що ранку стукотїли білї бляшанки на візках молочарників. В пустиннїй вулицї старий робітник сидїв коло

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стїни і тримаючи пляшку між ніг, поволї жував кусні хлїба, намощені смальцем. Президенти трестів майже всї лишились на своїх місцях. Деякі з них з героїчною простотою виконували свій обовязок. Рафаель Бокс, син мілїярдера-мученика, вилетїв в повітре, коли засїдав як предсїдатель на загальнім засіданню цукрового тресту. Йому справили пишний похорон; процесія мусїла шість разів перелазити через руїни та переходити дошками через розриті бруки.

Звичайні помічники багатих, служащі банків, прикащики, маклери та аґенти заховували до них непохітну вірність. В терміни призначені на виплати, служащі зруйнованого банку йшли розритими шляхами в палаючі будинки і деякі загинули в огні.

Та не можна було довго мати ілюзію: невидомий ворог був господарем міста. Тепер замість тишї панував неперивно шум вибухів, ледви помітний, повний непереможного страху. Елєктричні проводи були познищені і місто вкинуто було на цїлу ніч в темряву, серед якої відбувались нечувано-дивоглядні злочинства. Тільки многолюдні квартали, що меньше потерпіли, ще боронились. Добровольцї тримали сторожу; вони стріляли злодіїв; на кожнім кроці можно було наступити на тїла, що лежали в калюжах крови з зігнутими колїнами, звязаними за спину руками, з хусткою на лицї й написом на животї.

Ставало неможливо розчищувати руїни й ховати мерцїв. Швидко сморід що йшов від трупів зробив ся незносним. Ширили ся епідемії, побільшували смертність й полишали недоумками тих, хто одужував. Голод забрав майже все, що лишало ся.

Сто сорок один день пізнїйше після першого замаху, коли прибуло шість армейських корпусів з артілєрією, в ночи в самім біднім кварталї міста, що єдиний тільки полишив ся оточений поясом огню й диму, Каролїна та Клєр стояли на даху високого дому й тримаючи один другого за руки дивили ся. Радісні пісні доносились з улицї, де ошалїла юрба танцювала.

— Завтра кінець, — сказав мужчина, — і се буде краще.

Молода жінка з розпатланим волосєм, з лицем осяяним відблиском пожежі, з побожною радістю дивилась на коло огню, що звужував ся навколо них: так буде краще, — в свою чергу сказала вона. І кинувшись в обійми нищителя, поцїлувала його несамовито.

IV.

Иньші міста федерації теж потерпіли від нападів і злочинств; потім знов настав лад. В інституціях запроваджено було реформи; великі зміни настали в звичаях; та країна не могла нїколи зовсїм очутити ся від утрати столицї й повернути колишний добробут. Торговля й індустрія підупали; цівілїзація покинула сї місця, які вона так довго уподобала

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

перед усїми иньшими. Вони стали неродючими й нездоровими; територія, що годувала стілько мілїонів людей, зробила ся пустинею. На горбочку форту святого Михайла дикі конї їли сочисту траву.

Днї текли як струї фонтану й віки капали мов вода з вістря сталактитів. Мисливцї уганяли за ведмедями по горбах, що вкривали забуте місто; чабани приводили сюди свої отари; хлїбороби рили землю плугом; садівники вирощували салату в загородах та щепили грушї. Вони не були багаті; не знали вони штуки; дикий виноград та кущі рож обвивали стїни їх хаток; козяча шкіра вкривала їх обпалені члени; жінки їх вбирали ся в вовну, яку самі пряли. Козарі лїпили з глини маленькі фіґурки людей та звірів або співали пісні про дївчину, що йде за своїм коханим, про кізок, що пасуться, тодї як ялинки шумлять і бренить вода. Господар лютував на жучків, що поїдали його фіґи; він придумував лапки, щоб захистити своїх курок від лиса з пушистим хвостом та наливав вина своїм сусїдям приказуючи: Пийте! Мухи не попсували мого винограду; коли вони зявил ся виноградники уже висохли.

Потім, протягом вікiв, селища, сповнені багацтвами, поля обтяжені хлїбом були пограбовані й спустошені варварами. В країнї кілька разів міняли ся господарі. Переможцї будували замки на горбах; культура розвивала ся; будувались млини, ковальнї, гарбарнї, ткальнї; кріз лїси й болота прокладали гостинцї; річки вкривали ся човнами. Селища перетворювали ся у великі села і зеднавшись утворювали місто, що обгорожувалось глибокими ровами та високими стїнами. Пізнїйше, ставши столицею великої держави місто почувало себе тїсно в сих вже безхосенних укріпленнях й обернуло їх в місця для прогулок.

Воно збогачувало ся й росло надмірно. Нїколи не вважали будинки досить високими; без кінця їх підвисшували й будували від тридцяти до сорокк поверхів, де містились бюра, маґазини, банкирські контори, правлїння товариств; і увесь час все глибше проривали в землї ґьохи й тунелї.

Пятнадцять мілїонів чоловіка працювало в ґіґантськім містї...

Переклала *Н. Романович.*

М. ГЕХТЕР.

Причинок до психольоґії 1906 року.

В історії росийської держави 1906-й рік заступає цїлком виключне місце. Се рік найвищого напруження революційної енерґії широких народнїх мас, рік великих надій і ще більших розчарувань, рік побід і

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

болючих поразок. Тому все, що може хоч трохи освітлити той чи инший куточок у народній психольоґії протягом сього переломового року, має особливий інтерес.

Як се не сумно, а треба признати, що „зелено вино“ відограє величезну ролю в життї росийської людности взагалї й нашого народу зокрема. Нї одна більш-менш видатна подія не обходить ся без горілки. Вживають її досить часто й в досить великих дозах і в звичайні часи, полимо всяких подій. Ясно отже, що виключний з погляду історичного 1906-й рік мусив і з боку вживання горілки ознаменуватись якимсь гострим ухиленнєм від норми. Могло статись одне з двух: або облагорожуючий вплив великих і світлих ідей та змагань того часу був настільки великим, що народ черпав нервову енерґію в собі самому, не звертаючись до підбадьорування алькоґолєм — або зруйнуванне віковічних соціально-полїтичних підвалин повинно було зруйнувати й підвалини моральні, від чого вживанне горілки мусїло зрости. До збільшеного кошту на горілку могло також причинитись велике напруженнє народньої енерґії, причім те напруженнє, не знаходячи собі підтримку в факторах позитивних, як, напр., у полїтичних чи соціяльних перемогах, мусїло шукати собі підпори в факторах неґативних, себ-то в споживанне горілки.

Відповідь на сї запитання знаходимо в новім виданнї. Управленіе продажи питей[1]). З жалем треба констатувати, що ся відповідь дуже сумна. В цілій росийській державі споживанне горілки в 1906 р. абсолютно й відносно переросло всї попередні роки, як се видно з отсих цифр:

Роки.	Випито. Всього (мил. відер).	Випито. На 1 душу (відер).	Роки.	Випито. Всього (мил. відер).	Випито. На 1 душу (відер).
1893	56,2	0,49	1900	69,6	0,52
1894	60,7	0,53	1901	65,8	0,49
1895	64,9	0,51	1902	67,9	0,47
1896	63,9	0,50	1903	72,6	0,52
1897	62,8	0,50	1904	72,2	0,51
1898	64,3	0,50	1905	76,0	0,53
1899	70,3	0,53	1906	84,5	0,62

Поґуберньскі данні малюють таку саму безвідрадну картину зросту народнього піяцтва в 1906 р. В більшости ґубернїй і областей европейської Росиї споживанне горілки протягом одного року зросло до ще нїколи не бувалих розмірів. Винятком являєть ся лище 3 ґубернії: Самарщина, Ломжинщина й Донщина, де споживанне горілки зменшилось на $0,_{01}$ — $0,_{06}$ відра. Се, розуміеть ся не може змінити загального характеру картини, бо одне те, що розміри зменшення занадто незначні,

[1]) Статистика по казенной продажѣ питей за 1906 годъ. Изд. Главнаго Управл. неокл. сборовъ и казенной продажи питей. Спб. 1909.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

а друге — район зменшення піятцва занадто незначний, та й сталось се там з причин випадкових.

Переходячи до вкраїнських ґубернїй, ми тута знаходимо ледві чи не сумнїйшу, нїж по всїй Росиї картину. В де-яких ґубернїях, як, напр., у Київщинї, Катеринославщинї, Кубани, Херсонщинї, Таврії й Харьківщинї пересїчна норма споживання горілки за 1906 р. далеко перегнала пересїчно-росийську норму, і без того досить високу (0,62 відра на 1 душу). Далї ми наводимо, зважаючи на їх велику інтересність, докладнї поґубернські дані про споживанне горілки (в 40°) на Вкраїнї за ввесь час істнування урядової горілчаної монополії.

Роки.	Полтавщина на 1 душу		Харківщ. на 1 душу		Чернигівщ. на 1 душу		Катериносл. на 1 душу		Кубань на 1 душу	
	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.
1897	0,36	2,53	—	—	0,32	2,26	0,68	4,74	—	—
1898	0,40	2,83	0,47	3,31	0,36	2,50	0,79	5,53	—	—
1899	0,45	3,13	0,55	3,85	0,41	2,85	0,87	6,12	—	—
1900	0,42	2,90	0,56	4,00	0,41	2,95	0,81	5,82	—	—
1901	0,39	2,96	0,53	4,11	0,40	3,08	0,70	5,34	—	—
1902	0,41	3,11	0,55	4,24	0,41	3,13	0,68	5,20	—	—
1903	0,46	3,55	0,60	4,61	0,44	3,35	0,76	5,85	0,69	5,30
1904	0,43	3,33	0,60	4,58	9,42	3,23	0,79	6,08	0,68	5,20
1905	0,46	3,70	0,63	5,09	0,43	3,44	0,88	7,03	0,72	5,79
1906	**0,52**	**4,48**	**0,69**	**5,53**	**0,50**	**3,99**	**0,93**	**7,50**	**0,80**	**6,37**

Роки	Волинь на 1 душу		Київщина на 1 душу		Поділлє на 1 душу		Таврія на 1 душу		Херсонщ. на 1 душу	
	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.	Випито відер	витрачено карб.
1897	0,38	2,64	0,53	3,68	0,46	3,20	0,60	4,23	0,64	4,50
1898	0,41	2,85	0,58	4,05	0,51	3,61	0,66	4,61	0,78	5,44
1899	0,44	3,10	0,65	4,54	0,56	3,94	0,62	4,38	0,70	4,94
1900	0,44	3,12	0,60	4,31	0,50	3,55	0,56	3,97	0,57	4,05
1901	0,41	3,11	0,55	4,24	0,45	3,43	0,49	3,80	0,58	4,44
1902	0,41	3,16	0,61	4,66	0,53	4,05	0,51	3,97	0,67	5,12
1903	0,43	3,33	0,65	5,01	0,57	4,35	0,60	4,65	0,71	5,45
1904	0,40	3,04	0,58	4,48	0,51	3,91	0,69	5,28	0,67	5,17
1905	0,39	3,16	0,63	5,04	0,52	4,07	0,65	5,27	0,64	5,16
1906	**0,46**	**3,71**	**0,72**	**5,81**	**0,61**	**4,92**	**0,66**	**5,33**	**0,76**	**6,12**

Досить близче придивитись до надрукованих грубим шріфтом цифр, щоб вжахнутись перед величезними розмірами, яких набрало споживанне горілки в українських ґубернїях у 1906 р. в порівнянні з цїлим попереднїм періодом. В одній тільки Херсонщинї кількість випитої на 1 душу горілки зменшилась на 0,02 відра проти 1898 р. (0,78 відра), але ж зате зросла сума затрачених на 1 душу грошей на 0,68 карб. проти того ж 1898 р. Загалом можна приняти, що пересїчно по всїх 10 ґубернїях і областях з перевагою вкраїнської людности в 1906 р.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

було на одну душу випито 0,66 відер горілки й витрачено 5,38 карб. Таким чином зріст народнього піяцтва на Вкраїні за сей рік досяг щонайменше 15—25 проц. у порівнянні з цілим попереднім періодом і з поодинокими роками з того періоду. Більше того, пересічно-українська норма споживання горілки переросла навіть пересічно-росийську норму за той самий 1906-й рік аж на 0,04 відра.

Впорядчики офіціяльного видання радять шукати причин такого ненормального зявища в виключних політичних обставинах даного року. З сим не можно не згодитись, але зате ніяк уже не можна згодитись з освітленнєм і розуміннєм політичних обставин 1906 р. в офіціяльній версії. Для того, щоб релєфнійше показати своєрідну безсторонність росийських офіціяльних видань у справі освітлення громадських зявищ, ми тут наводимо текстуально де-які афорізми „Стат. по каз. продажѣ питей".

„Визвольний рух, що охопив Росию, — читаємо на ст. 35, — викликав взагалї дуже піднесений настрій серед широких мас людности, яка сподївалась у найблизчій будучности найрадикальнійших змін у своїм матеріяльнім і правовім становищу. Тому було одкинуто всяку думку про будь-яку ощадність або економію. Се одна з головних причин великого зросту споживання горілки в данім роцї.

„Потреба в єднаннї для обмеркування настиглих потреб примушивала поодинокі ґрупи людности сходитись. Місцями таких сходок у містах здебільшого служили трактири, що відогравали ролю клубів; на селї такі сходки звичайно кінчались „распитієм" горілки.

В місцевостях, захоплених неврожаєм, видавались харчові позички, частина сих позичок під впливом зворушеного настрою селян, які сподівались негайного збільшення земельних наділів, зменшення податків і оплат, безперечно була реалїзована й вжита на покупку горілки.

„Зросту споживання горілки сприяло також збільшеннє зарібної платнї за сільсько-господарські роботи, що явилось результатом постійних страйків с.-г. робітників, при значнім зменшеннї цін за аренду поміщицьких земель, коли налякані аґрарними розрухами поміщики, кидаючи майже на призволяще свої землї, переселялись до міста.

„Зменшеннє з 1 сїчня 1906 р., на підставі царського манїфесту од 3 ноября 1905 р., викупних плат наполовину; ухиленнє взагалї від виплату будь-яких безпосередних податків, що почалась попереднього року й практикувалась ще в данім роцї; нарештї, поворот з Далекого Сходу до дому великого числа салдатів, що причинив ся до цілого ряду родинних свят, а також вів за собою збільшеннє числа весїль.

„У містах до зросту споживання горілки причинилось збільшеннє зарібної платнї на фабриках, заводах та ремесних майстернях; затим — зменшеннє робочого дня й заведеннє святочного спочинку в торговельно-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

промислових підприємствах. Виборка вкладок з зберігательних кас, яка почалась у 1905 році, тяглась і в 1906 р. — Ось загальні причини даного року, що вплинули на зріст споживання горілки", — кінчає „Статистика".

Нічого й казати, що таке освітленнє подій 1906 р. дійсности не відповідає й являєть ся тільки результатом нестриманої фантазії казенних учених. Досить зазначити такий факт. Офіціяльні статистики, як видно з вищенаведеного уривку, головну ролю в зростї споживання горілки в 1906 р. приписують селянству, причім за вуха притягують ся й сходки, й брак ощадности та економії, й харчові позички, й зріст зарібної платнї в сїльськім господарстві, й зменшеннє арендних цїн, і неплатіж податків і т. д., і т. д. Але цифри наведені в „Статистиці" безпосередно за сим актом обвинувачення проти селянства яскраво показують, що зріст споживання горілки в данім році став ся, головним чином, коштом міської, а не сїльскої людности. Ось кілька ілюстрацій.

В Полтавщинї споживаннє горілки в данім році зросло проти попереднього (1905) року: в містах на 0,13 відра й на 4,35 карб. на 1 душу, тодї як у повітах збільшеннє досягло тільки 0,05 ведра й 0,43 карб. на 1 душу. Пересїчно по ґубернії се дає збільшеннє в 0,06 відра й 0,78 карб. на 1 душу, але ж докладнїйший аналїз цифр показує, за чий кошт сталось се збільшеннє. Так саме, в Харківщинї споживаннє горілки зросло в містах на 0,33 відра й на 2,88 карб. на 1 душу, а в повітах — на 0,06 відра й на 0,11 карб. на 1 душу. В Чернигівщинї збільшеннє досягло 0,13 відра і 2,25 карб. у містах та 0,07 відра й 0,42 карб. у повітах. На Волини споживаннє горілки зросло на 0,15 відра й 1,18 карб. у містах і на 0,06 відра й 0,50 карб. у повітах. І така сама картина помічаєть ся по всїх ґубернїях: цифри зросту споживання горілки в сїльських місцевостях висловлюють ся одиницями й рідко десятками, цифри ж зросту піяцтва в містах висловлюють ся десятками й сотнями.

1906-й рік, як і взагалї ввесь недавнїй період т. зв. визвольного руху ще жде своїх безстороннїх і чесних дослїдувачів. Ми, сучасники, ще, очевидно, не досить далеко відійшли від „злоб дня", щоб мати змогу виконати се завданнє. Офіціялнї статистики, захоплені гарячкою лїквідації, поспішили ся освітлити один куточок картини — й потерпіли фіаско. Дїйсно позитивна сторона їх працї, се — зібраний ними сирий фактичний матеріал. Ним у свій час безперечно скористують ся ті, хто зможе й зуміє розібратись у нїм, не затемнюючи справи особистими антипатіями й сімпатіями,

Generated on 2015-07-21 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Реальна полїтика на галицькім ґрунтї.

Мати змогу вести полїтику реальну, в лїпшім значінню того слова се, розуміеть ся, ідеал кождого практичного полїтика. Практична полїтика не забава, не „штука для штуки“, вона ставить своїм завданнєм служити живому житю народа, здобуваючи йому нові підвалини для розвою його матеріяльних і духових сил, для поступу на дорозї добробуту, сили, щастя. Нїякий практичний полїтик не схоче робити з свого народа, з своєї суспільности мученика ідеї, розпинати його на хрестї якоїсь абстрактної теорії, жертвувати його живими, реальними інтересами для якоїсь доктрини (те що й зветь ся доктрінерством). Але з другого боку не досить мати охоту, але треба, як я що йно сказав — мати в самих обставинах з м о г у вести таку реальну полїтику в лїпшім значінню того слова, то значить здобувати дійсні, реальні вартости свому народови не окупаючи їх цїною народньої чести і гідности, або зрадою основним підставам народнього житя, не платячи за здобуток в одній сферї уступками тяжкими, есенціональними в иньших сферах народнїх інтересів.

Се не так легко, бо нинїшня полїтика, а спеціально полїтика парлямен·тарна давно стала формальним торгом на засадї do ut des. Навіть такі звичайні чинности парляментарні, які здають ся простими ф о р м а л ь н о с т я м и — ухвала буджету, контінґенту рекрутів, приймованнє правительственних фінансових предложень — вони в основі являють ся також дуже важними і далекосяглими компромісами. Партия чи національна ґрупа, яка голосує за буджетом, тим самим пишеть ся на правительственну систему; та що голосує за рекрутом — дає свою апробату на сучасний мілїтаристичний устрій зі всїми його вицвітами. Клюб чи ґрупа, яка підтримує правительство, повинна, очевидно, мати сильне переконаннє, що таке солїдаризованнє з сучасним режімом, з правительственною системою даного моменту оправдуеть ся есенціональними, реальними користями суспільними чи полїтичними. Бо як трудно оправдати полїтику утопічну, що гонить за далекими, нездїйснимими цїлями, жертвуючи для них живі есенціальні інтереси сучасности, так не можна похвалити й таку тактику легкодушного жертвування основними принціпами народнього житя, національної чи суспільної проґрами для обминення неприємного конфлїкту, для святої згоди з сильними світа, подавцями всяких благ даного моменту. Кепська фіґура полїтик-утопітс, рицар сумного образа, що заводить у хмари свою суспільність. Але ци-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нїк-реалїст, опортунїст, для якого не істнує взагалї нїяких дальших цілей, нїякої ідеольоґії, який цїнить тільки конкретне, що можна зараз розміняти на дзвінку монету посад, субсидій і всяких матеріальних benе, які можна зараз роздїлити між полїтичними приятелями і помічниками, показати і ткнути пальцем перед виборцями на найблизшім вічу? Перший, утопіст, вдаряє принаймнї в вищі струни суспільности, налягає на ті здібности її, якими кінець кінцем живе і поступає всяка суспільність — здібность жертвувати меньше важним для більше важного, приватним для загального, сучасним для будучого; цїною занедбання деяких користей, шансів, можливостей він гартує принаймнї суспільність для дальшого походу, для дальших, важнїйших здобутків. Другий грає як раз на матеріалїстичних, короткозоро-еґоістичних потягах її і деморалїзує, дразнячи сї „хрунївські“ потяги.

Так, вертаю ся до свого: Приємно вести реальну полїтику в лїпшім значінню того слова, свобідну від опортунїзму, то значить не поступаючи ся для певних моментальних користей нїчим з основних принципів своїх змагань, не роблячи уступок ворожим тенденціям противника, не жертвуючи дальшими перспективами для біжучих успіхів. Приємно підтримувати правительство і тїшити ся ласками подавців сього-світніх благ, маючи те переконанне, що се правительство не веде полїтики шкідної інтересам соціальним чи національним, що воно одушевлене справдї добрими замірами, а в кождім збочінню його можна буде напевно опамятати й завернути голосом суспільної опінії. Приємно інкасувати до національного інвентаря здобутки реальної полїтики, з тим переконанням, що се чистий зиск, не обтяжений нїякими небезпечними пасивами. Приємно, що й казати. Та не все бувають пригожі обставини для такої приємної полїтики, не всюди ґрунт родючий на її овочі.

Приходить ся мати до дїла з правительством настроєним неприхильно, ба навіть ворожим, котрого змагання і цїли, цїла система шкідлива, противна інтересам даної нації чи суспільности. Притиснути б його, се правительство — приперти до муру, користаючи з свого veto в справах буджетових, рекрутових, законодатних, — змусити його змінити свою полїтику, свою систему. Крикнути: „Нї сотика податку, нї одної голови рекрутської такому правительству!“ Піти в рішучу опозицію, не попускати нї в яких „державних конечностях“, поки не змінить ся система. Ба, а коли те правительство має своїх поплечників, прислужників своєї полїтики і на них може безпечно виїздити против опозиції даної ґрупи? Коли воно настільки „реалїстично“ настроєне, що нїчого не робить собі з яких небудь відкликів до справедливости, до святих обо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вязків супроти народу, суспільности, та брутально переходить над всякими виразами невдоволення і недовіря, певне того, що дві підстави свого панованя — гроші і військо — таки матиме, бо знайде в парляментї потрібну більшість для „державних конечностей?“ Тодї, розуміється ся, війна. Революційна атака, або затяжна облога — в гострійшій формі бойкоту, коли на то є відповідні засоби, або пасивна обструкція, коли на бойкот „не викапає“. [1]) Дати сьому ворожому правительству відчути свою відпорність на кождому місцї і в кождій хвилї, — тверду як зелїзо, невблаганно консеквентну як сталь. Аби воно почуло, що має против себе ворога у себе дома, ворога невблаганого, „з добрим умом і твердою памятю“, який не пробачить йому анї не попустить, не промине нїякої нагоди показати йому свою обиду, свою ворожнечу і недовірє, не „пожалує“ бідного правительства в нїяких трудних обставинах, не зїгнеть ся нї перед гнївом нї перед ласкою „корони“; не дасть себе спокусити нїякими обіцянками нї делїкатними авансами „високопоставлених особ“ та золотом шитих льокаїв, їх хвилевими знаками ласки і „щирого поважання“; не позволить себе спровокувати нї до яких освідчин своєї „культурної висшости“ чи „джентльменства“. Одним словом стане як твердий крїсловатий дуб, неподатний на нїякі делїкатні підходи і комплїменти, в стилю нашого непримиреного земляка з Вишнї й скаже його словами: „не надїйте ся нинї, не надїйте ся завтра, не надїйте ся по завтрію, в прийдущее время і во віки віків, аминь!“ І витріває на тім, твердо памятаючи, що кождому вільно пробачати свої образи, але не пробачати великодушно коштом свого народу тої шкоди, яка дїєть ся і не перестає дїяти ся тому народови. Покаже тим, що справдї не заслужив, аби над ним і його народом переходили до денного порядку і легковажили його домагання. І діпне таки свого ранїйше чи пізнїйше. Бо нїяке правительство, яке б цинїчне супроти своїх обовязків не було, яких вірних мамелюків не мало б в своїм роспорядженню, не знесе довго пожитя з невблаганним внутрішнїм ворогом у себе дома, в вічнім почуттю повного абсолютного відчуження від своїх підданих, в вічнім страху, що колись в рішучий момент нога його може пошпортатися на сїм совзькім місцї. Ранїйше чи пізнїйше воно почне серіозно шукати полагодження сеї ворожнечі та прийде до переконання, що „система“ мусить бути змінена для осягнення порозуміння. В конституційнім житю, де нїкого неможна вийняти з під закона зовсїм, не можна видати aquae et ignis interdictio нїякий суспільній чи національній ґрупі, — всяка хоч трохи значнїйша ґрупа витрівалою і консекветною рішучою опозицією ранїйше чи пізнїйше дібєть ся уваги і поважання для своїх постулятів.

[1]) Ґермін „обструкція“ уживаю тут і далї не в техвічнім, парляментарнім значінню, а в ширшім — пасивного противлення.

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І очевидно там де не можна добити ся від правительства чи правлящих сфер сповнення своїх оправданих домагань звичайною парляментарною дорогою, за ціну признавання „державних конечностей“, там де приходить ся стрінути ся з ворожою системою, а не простим непорозуміннєм, — там така рішуча обструкція „аж до скутку“ являєть ся одинокою дорогою до поправи відносин, инакше сказавши — единою дорогою реальної політики для даної ґрупи чи народности в данім моментї.

Але, — скажуть минї на се мої галицькі читачі, до котрих се пишу, — нащо викладати так докладно те що й без того звісне кождому? Всї знаємо, що правительственний режім, під яким живемо в Галичинї, глубоко і безнадійно неприхильний нашому національному житю; що наше политичне жите в руках нашого історичного ворога, і политика правительства супроти нас диктуєть ся польськими политиками, що не мають иньшої мети, як переробити нас на вірних слуг польської річипосполитої, або — задавити наше національне жите під гнетом польськости. Австрийські политики, супроти того, в відносинах до українського елємепту под'ляють ся на дві категорії — таких що не хочуть нїчого зробити для українства і таких що не можуть нїчого для його зробити: перші дивлять ся на українство крізь українофобську призму і свідомо віддають його на пасту Полякам; другі може і не вважають з австрийського становища таке жертвуваннє Полякам Українців за вказане і корисне, але знають, або довідують ся згодом, що польське veto загороджує дорогу всякій пробі змінити систему супроти Українців, всякий серіозній уступцї для них. І кінець кінцем всякі обіцянки австрийських правителїв кінчають ся порадою поговорити на тему українських потреб з польським колом. Так незмінно кінчають ся всякі „угоди“ і „умови“ австро-українські. Такою радою закінчив Каз. Бадені, розпочавши угоду в ролї австрийського намісника; такий був кінець трактатів з бар. Беком, що теж почав контрактом з українським клюбом, приобіцявши йому купу ріжних великих і малих грушок на вербі, а кінець кінцем відіслав до польського кола, заявивши свою готовість посередничити в переговорах з ним. Австрийське правительство твердо стало на тім, що без польського placet воно не може робити нїяких уступок Українцям. Ну, а польське placet сидить в зачарованому колї. Доки Українцї борикають ся з польським панованнєм, їм не можна нїчого попустити з польського стану панования, а як скапітулюють і простелять ся перед ним — то не буде пощо їм уступати, не буде чого закаламучувати новими здобутками спокійної аґонії — нехай лїпше тихо вмирають. І поки австрийське правительство не рішить ся трактувати Українців як ав-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стрийську народність, а не польських підданих, поки не відважить ся сповняти українських постулятів без огляду на волю Поляків — доти не може бути мови про якесь порозуміннє з австрийським правительством. Доти можуть бути тільки якісь маловажні зривки, що супроти ворожої загальної системи не мають нїякого значіння, депреціонують ся в нїй і не варті того, щоб за для них ослабляти свою опозиційну лїнїю та розвивати переконаннє в правлящих сферах, що українські представники можуть вдоволити ся будь якими дрібницями. Не дрібні концесії, а основна зміна системи — се стало окликом української суспільности Галичини. Ним стріла вона двадцять лїт тому назад Баденївську угоду, і відвернула ся від неї, невважаючи на те, що авторитетні й поважані нею політики взяли участь в сїй угоді. І в наведеній (в попереднїй статї) недавнїй директиві Народнього Комітета — начальної управи найбільшої і найвпливовійшої української партії, бачимо той сам постулят: добивати ся зміни системи і до того часу не йти на нїякі угоди з правительством за якісь „концесії".

Так міг би подумати або й сказати не оден читач, прочитавши сказане вище. І він був би правий остільки, що постулят консеквентного вимагання від правительства зміни системи, дорогою рішучої опозиції, або те, що зветься звичайно, не зовсїм точно, постулятом „принціпіальної політики [1]), справдї став в Галичинї від давна ходячою фразою. Але приглядаючи ся тому, якими дорогами йде та політика не в фразах, а на дїлї, приходить ся думати, що сей постулят висить на язиках, але слабо сповняєть ся, і очевидно з того — не дуже серіозно і висловлюєть ся або приймаєть ся. Перегляд галицької політики за два останні роки, зроблений мною в попереднїй статї [2]), думаю, показує аж занадто виразно, що політика ся була чим хочете, тільки не політикою консеквентної, рішучої опозиції правительству usque ad finem — аж до зміни нинїшньої неприязної українському народови системи. — Була одним довгим ланцюгом неконсеквенцій в відносинах до центрального і краєвого правительства, беручи її з сього становища—та і з усякого иньшого.

Се тяжкий, непростимий гріх галицької політики, що тяжить на нїй не від нині, а від цїлого останнього чверть—століття, то значить — на всїй галицькій українській (народовецькій) політицї. Вона досить рано оцїнила ситуацію зовсїм вірно, в тім дусї як се схарактеризовано

---

[1]) Не зовсїм точно, кажу, бо зміна системи се цїль, а принціпіальність характеризує загальний характер політики; щоб політика була принціпіальною, не досить, щоб цїль, як в данім разї, відповідала принціпам нашим, але щоб і осягала ся вона в згоді з сими принціпами, а не дорогою опортунїстичною, то значить жертвованнєм принціпів для осягненнія поставленої мети.

[2]) Кн. VIII, „На українські теми".

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вище: що треба домагати ся не дрібних концесій, а зміни системи, не дорогою принагідних дрібних торгів, а консекветним, витрівалим натиском, аж міродайні сфери рішать ся відступити від свого трактования Галицької Руси як приватного майна польського. Але вірно оцінивши ситуацію і зробивши з неї зовсім вірний льоґічний вивід, ся галицька полїтика ніколи не могла устояти ся на вибраній нею позиції. Все в рішучий момент спокушав її сатана „концесіями“; зачинало ся від системи, кінчило ся дрібними здобутками, і за них тратили ся роки витрівалости, абстіненції, пожертвования. Адже і Баденівська угода зачала ся з умови „про зміну системи“, а скінчила ся на „здобутках“ — одно асекураційне товариство, одна ґімназія, одна катедра унїверситетська. Точнїсенько як отсе з бар. Беком: зачало ся з системи, скінчило ся — не знаю, як кому здаєть ся, а по моєму — на самій концесії земельного банку.

І так воно все, в більших чи меньших розмірах. Розмахуєть ся наша полїтика на „рішучу опозицію“, розмахуєть ся; підіймає народню відпорність, підіймає, але в рішучий момент, коли вона справді стає правительству в чімсь ненаручною — завсїди знайдеть ся на українську копієчку чортова дірочка. Вищерить котрийсь „високопоставлений“ зуби до наших шановнїйших послів, помаже по губах; дасть „вінка“ корона; знайдеть ся якийсь „дїйсно прихильний нам мінїстр“, і пішло все прахом. Піде по краю пароль — тихо, не товпитесь, панам на запятки не наступіть, не сполоште „щасливої констеляції“, не утрудняйте становища „незвичайно прихильного мінїстра“, не дражніть корони. Присяде народ, прикра для правительства хвиля промине, „незвичайно прихильний“ мінїстр покажеть ся неприхильним, або переконаєть ся що „невважаючи на всї бажання він для Русинів без згоди польського кола нїчого не годен зробити“, коротше сказати — „хоче, а не може“. І остали ся наші шановнїйші посли з тим що на губах від мащення зістав ся приємний смак, а суспільности, посумувавши над змарнованим часом і зусиллями, приходить ся починати знову з того місця, де вона була перед роками. Преса починає „на остру нуту“, посли ударяють на правительство, народ починає помалу розмахувати ся знову, і т. д.

Сумно се, і Боже мій — як сумно! Раз помилка, другий раз помилка, але коли „двадцать лѣтъ на ефтомъ самомъ мѣстѣ“ перевертаєть ся наша полїтика — то се дає дуже несеріозне свідоцтво не тільки нашим полїтикам, а й цілій суспільности, цілому народови.

Суспільність, що правда, може звиняти ся своєю безрадністю: посли не приймають її директив, не раз таки не хочуть приймати нї їх, нї взагалї критики своєї полїтики, вважаючи критичну оцінку полїтики питанням особистим, кабінетовою справою для себе. Часто буває вперед

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

звісно, що дерективи „принціпіальної політики“ посли не бажають і не приймуть. Посольська репрезентація фактично буває вповні незалежною від суспільности, маючи тверді підстави в тім що являєть ся фактичним нашим національним правительством. Все се так (і про сї хиби нашого національного житя сподію ся поговорити в дальших статях). Але вини суспільности не можна таки не признати.

Коли посол знає, що його дїяльність в кождім разї буде акцептована, і похвалена; коли — як я сам був нераз тому свідком навіть за сї два останнї роки — партийний зїзд заявляєть ся за „принціпіальною“ політикою — за безоглядним поборюваннєм ворожої системи, а заразом приймає резолюцію якого небудь посольського підсусїдка, щоб зїзд „не вязав своїх послів“, а дав їм вільну руку „в тактиці“, „з огляду на можливі не передвиджені зміни ситуації“ — то трудно дивувати ся послам, що не беруть серіозно того, чого не бере серіозно сама суспільність, чи її репрезентація — партийний зїзд її „найбільшої й найвпливовійшої партийної орґанізації“. Носити на язику постулят принціпіальної політики і давати в тактиці „вільну руку“ — се значить деморалїзувати послів. І наша суспільність безперечно деморалїзує своїх послів— так як посли знов деморалїзують свою суспільність випадаючи з ролї від часу до часу, та при кождій сильнїйшій спокусї, заохочуючи суспільність розміняти принціпіальну політику на політику концесій, „малих дїл“.

Сидїв я на селї, де „дїдичить“ збанкрутований польський панок. Село гірське, його єдиний капітал — основний і оборотовий, се смерековий лїс. Обертати сим капіталом можна, запустивши лїс на 80 — 100 лїт і потім поділивши його на одповідне число районів, і вирубуючи по одному. Се єдиний раціональний спосіб експльоатованя сього капіталу, ужиткованя сих камінистих „ґреготів“. Але збанкрутований панок не може так господарити. Він не може засївати сих гір лїсом і чекати десятків лїт, йому треба зараз, хоч кількадесять банок, і він дає на зруб тоненькі як сїрники смеречки, не засїває лїсів, марнує ґрунт.

Коли я придивляв ся господарству отсього дїдовода, менї часто пригадувала ся наша галицька політика. Теж саме дїдоводство. Не можуть витрівати, вичекати. Знають на память, що одинока раціональна політика, се виреканнє дрібних здобутків на користь затяжної обструкції для осягненя основних змін в системі. Але будьте певні, що від часу до часу якийсь шановний політик все утне своє praeterea censeo: „ми нарід бідний, принціпи принціпами, а нам би паралєльку тим часом“... І злими очами буде їсти вас, коли почнете доводити, що не можна ж продавати національні постуляти за паралєльку чи катедру. „Де нам до людей, нам обносочки які небудь

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

при нашій бідї". Се за шкурою пищить; як не говорить ся для доброго тону, то відчуваєть ся що хвиля. Все політичне освідомленнє іде власне на викорінення отсеї дідівської малодушности. І розуміють ся, при всякім прояві такої малодушности не тяжко б було нашим провідникам малим накладом працї й часу витолкувати давно звісними, на память вивченими арґументами, що нїякі концесії не заступлять корінної зміни системи, що значіннє сих концесій зникаючо мале при нинїшнїй системі, яка невтралїзує їх позитивні сторони; а основна зміна системи може бути осягнена не дрібними торгами і угодами, а витрівалою, затяжною облогою, без перемир і складань зброї. Але щож! Від часу до часу, все заходить така ситуація, що самі провідники впадають в ту дідівську нуту і починають говорити на тему, що неможна сподївати ся відразу перелому, „треба здобувати собі бодай етапами якусь можність дальшого розвитку". Або патетично відкликують до соток листів, бажань і поручень, з якими звертають ся до послів їх виборцї, взагалї наша суспільність. „Той просить допильнувати його подання, той рекурсу, там неправне перенесеннє, там субвенція на якісь національні цїли. Приходить ся день у день ходити від шефа до шефа, треба підтримувати якісь людяні відносини. Домагаєте ся помочи в тих справах — мусите годити ся, що ми стараємо ся зближити ся до правительства, бути в контактї з ним, щоб ми могли нести сю поміч нашій бідній суспільности. Що могли б ми зробити, ставши на непримиримо-опозиційній позиції? що сказали б ви самі, як би почули від нас —„ми ведемо принціпіальну політику і не можемо нїчим вам служити?", і т. д.

Або глубокі іронїзовання в тім родї: „Домагаєте ся принціпіальної політики, зірвання з політикою здобутків, і заразом домагаєте ся, щоб посли виторговували такі непринціпіальні здобутки, як субвенцію на те або иньше товариство"...

Нїщо не дає такого testimonium paupertatis нашого політичного розвитку як отакі резонування людей, що підіймають ся бути політичними провідниками нашої суспільности, а можуть з такими арґументами звертати ся до неї! Глибоко деморалїзаційний вплив таких випадів сам по собі — але тепер перед усїм така недорічність:

Чи ті люде що звертають ся до посла з своїми особистими чи громадськими прошеннями й порученнями, справдї поручають послови спродати національну політику за ту субвенцію, чи полагодженнє справи, яку свому послови поручають? І чи п. посол такий безрадний, що не міг би дати відправи якомусь наївному петентови з під темної звізди, який би поручав його справу полагодити „цїною крови" українського народу, запродати ся задля користного полагодження його справи? Широко розповсюднений звичай (не тільки в Австрії), правдиви „звичаєве право" посольське вимагає, щоб посол крім загально-політичних справ не відмовляв по-

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мочи в ріжних конкретних, навіть персональних, не тільки громадських справах, в яких його виборці, чи взагалї члени суспільности звертають ся до його як до особи авторитетом громадського довіря уоруженої для заступництва інтересів своєї суспільности. Але чи вимагає се від нього, аби він, щоб бути помічним своїй суспільности, тримав ся правительственної політики? Коли виборці хочуть мати правительственного посла, то можуть собі такого вибрати; але щоб опозиційний посол, вибраний під знаком опозиції, вважав своїм обовязком вести правительственну політику, аби здобувати субвенції для краєвих товариств, чи бути добрим ходаком в ріжних порученнях, які дають йому „з краю?“ Якби так котрий посол з лївиці росийської думи мотивував свій перехід з опозиційної політики на правительственну тим, що йому в ролї правительственного посла наручнїйше буде ходити просити за невинно арештованих, або за ріжних засланих? Таж так міркуючи можна вивести, що й адвокат, аби мати успіх в суді, перед трибуналом і т. д., обовязково повинен бути „хрунем“, щоб мати на своїй сторонї прихильність судїв, яка певно „все богато значить“ у всяких справах. Але адвокати не вважають своїм обовязком хрупити ся, тому що вага кінець кінцем в здібностях адвоката, а не в тім що він dobrze widziany в судових сферах. І розумний, тактовий, пильний, впливовий посол з крайно-опозиційних партий мабуть має більше шансів „виходити“ субвенцію чи якусь иньшу справу, ніж якесь Stimmvieh з ультра-правительственної партиї.

„Непринціпіальні здобутки“, як показує сама їх назва, не можуть бути мотивом для уступок з „принціпіальної політики“; сеж повинно бути саме собою ясне. Крайно опозиційне становище клюбу не позбавляє нї його in corpore нї поодиноких послів змоги, не нарушуючи загального напряму своєї політики, вести буденну роботу, пильнуючи дрібнїйших справ чи то в повній палатї, чи то по комісіях, чи дорогою особистих інтервенцій у властей. І так можуть здобувати ся ті субвенції чи полагоджувати ся ті справи що поручають ся послам — без шкідного впливу на загальний напрям політики. Коли ж би зайшла навіть така ситуація, що посли з тактичних мотивів вважали б потрібним припинити сю буденну роботу для якого небудь сильнїйшого ефекту, то розуміють ся — суспільність дала б собі витолкувати і се, і інтересів загальної політики вирікла ся б такої помочи послів. Розуміють ся, дала б собі витолкувати припиненнє по цілій лінії, а не таке припиненнє на вибір: для тих кругів що разом з жаданнєм принціпіальної політики дають послам розгрішенне на всякі збочіння від принціпіальної політики, посли готові здобувати всякі „непринціпіальні здобутки“, а тих непримирених ворогів опортунїзму тіж посли матимуть відповідь, що „принціпіалїсти“ не можуть ждати від послів нїякої помочи коли поборюють політику концессій, —

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не тільки в своїх справах, але і в справах інституцій, які ведуть прихильники принціпіальної політики. На такім становищу з рештою не міг би стати ніякий посол, що шанує свою гідність народного заступника. Бо се б було рішуче надуживанне посольского мандату, політика не громадська, а котерійна, політичне гешефтярство. Се було б перенесеннє в суспільні відносини тих способів, якими правительство купує собі партизанів і деморалїзує суспільність. І супроти таких послів як і против такої деморалїзаційної тактики правительства, мусїла-б виступити, опозиція безоглядна і рішуча, для оборони національної політики від котерийних спекуляцій.

Се все повинно бути ясно, як азбука. Але не минає кількох років, щоб наші провідники не угрузли в сїй драговинї „непринціпіальних здобутків“ та не розгубили при тім всього, придбаного принціпіальною політикою попереднїх лїт. Пятнадцять лїт тому, як я що йно приїшов до Галичини, чув я мірковання тодїшнїх угодовців на тему здобутків етапами. „На можна так легковажити — „якась там паралєлька !.. Нам сього року паралєлька, і на другий рік паралелька, — то ми за к ілька років бозна як далеко будемо“...

На перевірку показувало ся, що сього року може й удало ся дістати паралєльку, заплативши за неї всїм моральним престіжом партиї, всїєю боєвою енергїєю суспільности. Але на другий рік вже не було нїчого, на третій рік — такаж сама пуста компромітація, і кілька лїт проходило в тім, що суспільність місила глину на однім місцї, не поступивши нїчого наперед в сферї своєї політики, і зіставши ся з тою єдиною паралєлькою (котра, в додатку, при нинїшнїй системі, під нинїшним режімом польської ради шкільної і всеї „украйовьоної“ адмінїстрації показувала ся теж не багато вартою). Житє тим часом ішло незмірно наперед, польський стан володїння незмірно скріпляв ся, використавши пильно те все що попущено йому було в періоді угодових чи компромісових відносин, „зближень“ чи „шукань modus vivendi“ чи як там хотїли його делїкатно назвати. І по кількох лїтах змарнованого часу, змарнованої енергїї і важних плюсів на користь противника починано на ново орґанізувати „опозиційний пастрій“ і рішучо „опозиційну політику“. Польська коляса валила собі чвалом; українська балагула ледво лїзла, застрягаючи на довгих попасах з безконечними переговорами про modus vivendi і відстаючи все більше й більше. Житє українське, правда йшло все таки наперед, але йшло не завдяки політичним здобуткам, а незалежно від політики, тим напруженнєм бойової енергїї громадянства, яку від часу до часу паралїзували і ослабляли політичні неконсеквенції, але не могли вповнї стримати інстинктового, елементарного руху.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І от по пятнадцяти лїтах, по стількох научках, при обставинах далеко гірших, де напруженнє зросло, де ілюзіям згідної полагоди не лишило ся вже н ї я к о г о місця, ще раз прийшло ся — з уст тих уже що колись собачили старих угодовців та ухваляли їм висловити „вирази нечуваної погорди“, — почути про умову з правительством, бути свідками, як українську полїтику запряжено ще раз до правительственного воза за ціну одного банка, одної ґімназії, двох катедр, і т. д., точнїсенько як в 1889 р. Знову почули ми про „незвичайно прихильного нам“ мінїстра президента; довідали ся, що цілий ряд мінїстрів були вже основно поінформовані про потреби української людности, тільки на жаль уступили в самий момент, коли були готові показати себе чимсь позитивним (австрийські мінїстри мають звичайно то до себе, що як раз тодї уступають, як доходять якогось понятя про українську справу). Побачили навіть „готового на все добре“ намісника, що трохи не цілий рік подавав добрі надії нашим полїтичним сферам, поки вони не переконали ся, що його система допікає ще гірше, ніж режім його попередника. Змарновано два роки найдорожчого часу, найбільших напружень енергії нашого народу на новий експеримент всяких modus vivendi, в напрямі „непринціпіальних здобутків“. Нарештї — воєнні фанфари, поклики „на віча!“, ляментації над „ударом нанесеним в саме серце українського народу“ — соймовим lex Sala, против котрого не зроблено нїчого серіозного свого часу (порівняти тактику соймового клюбу супроти нього хоч би з тактикою супроти закону про рентові оселї або в справі Станиславівської ґімназії)..

Знову все з початку і чи лише не до нового угодового експерименту, який змарнує знову все?

Ех, деб ми були, як би пятнадцять лїт від краху баденївської угоди були витриманли в консеквентній, рішучій опозиції, без сих заячих скоків, які лише виховували в противнім таборі переконанне, що українська опозиція тільки прелюдія до угодових переговорів, де можна збути українську полїтику чим будь і відіслати „з квітком!..“

І коли тмм скокам буде нарештї кінець?

26 (25) VIII.

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЕВГЕН ЛЕВИЦЬКИЙ.

Французькі сіндікалїсти.

Послїдний страйк почтової і телєґрафічної служби в Парижи звернув загальну увагу на французьких сіндікалїстів, які саме орґанїзували згаданий страйк та намагали ся надати йому вагу ґенерального страйку з відтїнком революційним. Як відомо, страйк почтарів не удав ся, саме через те, що не удало ся втягнути до акції всї сіндікати, зорґанїзовані в так званім „Ґенеральнім союзї працї“ (Confédération générale du Travail). Всеж таки рух сіндікалїстів викликав загальне занепокоєне в правлячих кругах і треба було великої енерґії та широких приготовлень, щоб до загального страйку не допустити. Тільки безсумнївному адмінїстраційному талантови бувшого президента міністрів, Клємансо́ треба приписати, що Париж тим разом, а може й усї промислові осередки французької републїки, остали вільні від судорогів революційних.

Історія руху французьких почтарів меньше нас тут інтересує, бо се справа одинична, і як така — другорядної ваги. За те інтересувати нас мусить факт, що рух сіндікалїстів обхопив всї майже сіндікати зорґанїзованих робітників у Франції і тим самим став наче символом боротьби в теперішню хвилю французького пролєтаріяту. А сей факт заслугує на тим більшу увагу, що в данім разї справа йде про Францію, отже про сю суспільність, яка все йшла в першім рядї, на самім чолї усїх суспільних та полїтичних движень новочасної Европи. Адже Франція має за собою велику революцію, яка дала трохи не цїлому европейському континентови правову конституційну державу — вона має на сторінках своєї історії послїдних часів записані такі події як звалене монархії та парижську комуну. Тому-то на Францію привикли споглядати всї, що вижидають нових кличів для цівілїзованого світа, тай хто знає, чи саме в руху французьких сіндікалїстів не криєть ся тота сила, яка має принести в будуччинї нові форми суспільного та полїтичного житя — новий соціяльний лад на розвалинах капіталїзму.

В отсїй короткій статї хочу поінформувати нашу читаючу громаду про рух французьких сіндікалїстів. Хочу показати, як виріс сей рух та як повставала його орґанїзаційна структура — а відтак: що нового принїс сей рух з собою, який його теоретичної підклад, його соціяльно-полїтична ідеольоґія. Бо мушу зазначити тут з гори, що рух сіндікалїстичний не обмежив ся в своїй дїяльности на саму справу орґанїзованя робітників, на питанє технїчно-орґанїзаційне, але сей рух має теж і свій окремий зовсїм своєрідний масо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

во-псіхольоґічний підклад і свою спеціяльну, ідеольоґічну фізіономію і тим як-раз є він важний та цїкавий для кождого, що слїдить за розвитком соціяльних рухів сучасної Европи.

Французький сіндікалїзм, як орґанїзація, виріс з чисто фахової робітничої орґанїзації, такої самої, яку має Анґлїя в своїх традиційних, загально відомих „Trade-unions-ах“ а Нїмеччина й Австрія в своїх „Gewerkschaft-ах“. У Франції приняли фахові робітничі союзи загальну назву сіндікатів, на спосіб сіндікатів хлїборобських, хоч одні і другі, кромі назви, не мають з собою нїчого спільного. Робітничі сіндікати (Syndicats ouvriers) у Франції потворили ся однак на двох відмінних орґанїзаційних основах — коли одні сіндікати творили ся тим способом, що обіймали виключно робітників одної спеціальности (фаху) без огляду на теріторію, то другі повставали так, що робітники всїляких факів одної місцевости лучили ся в оден спільний сіндікат творячи наче льокальну мішану орґанїзацію цїлого робітничого стану. Для перших вихідною точкою була оборона робітничих інтересів даної спеціяльности — для других було вихідною точкою творенє живих робітничих звязків усього робітничого стану, наче окремих робітничих комун в поодиноких місцевостях, задля пропаґанди робітничої солїдарности й спільного заступства. Перша катеґорія — отсих робітничих сіндікатів (syndicats ouvrier), друга — робітничих бірж, тзв. „bourses du travail“. І одні і другі злучили ся далї ще в загальні краєві союзи вищого порядку. На чолї першої катеґорії робітничих спілок станув „Всенародний союз робітничих сіндікатів“ (Fédération nationale des syndicats ouvriers), на чолї другої „Союз робітничих бірж“ — „Fédération des bourses du travail“.

„Всенародний союз робітничих сіндікатів“; „Союз робітничих бірж“ — отсе сї два пнї, на яких виросла сучасна одноцїльна орґанїзація: „Fédération générale du Travail“, чи-то по нашому „Загальний союз працї“. Про розвиток обох головних союзів, про їх довголїтні змаганя і спори не буду тут розказувати, бо се завело-б нас трохи за далеко. Зазначу тільки, що переважну ролю й вплив на формованє поглядів та на утворенє загального союза робітничих французьких сіндікатів мала саме друга катеґорія робітничих спілок — робітничих „бірж“, які витиснули знаменне пятно на цїлїм руху, звіснім нинї під назвою сіндікалїзму. Особливо-ж визначну ролю серед робітничих сіндікатів і загалом робітничої верстви стали відгравати робітничі біржі від пори, як злучили ся в р. 1892 в оден краєвий союз і від часу як на чолї сього союза станув секретар союза, чоловік незвичайної енерґії і інтелїґенції, Фернан Пелютіє (Pelloutier). Сама сполука обох катеґорій робітничих спілок довершила

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ся тільки-що в р. 1902 і має свою історію. Зразу оба головні союзи — сіндікатів та бірж — не хотїли навіть слухати про яке небудь зближенє та вели з собою завзяту боротьбу, яка стала звісна теж поза границями Франції, а яку викликували головно поодинокі соціялїстичні партії, з одного боку ґедисти і колективісти, а з другого алєманїсти і поссібілїсти. Одначе потреба солїдарности цілої робітничої верстви взяла таки в кінци верх над полїтичними партійними змаганями всїляких соціялїстичних ґруп, особливо від коли „Союз бірж“ видвигнув клич сполученя усїх зорґанїзованих робітників без огляду на полїтичні партії та партійну приналежність. Утиски з боку правительства, а з окрема нагінка на біржі була дальшим товчком до переведеня одноцїльної орґанїзації. В р. 1895 на конґресї в Лїможі повстає нова, з ряду третя робітнича орґанїзація „La confédération générale du Travail“, яка втискає ся між обі перші орґанїзації, сіндікатів та бірж, та стає вкінци сим спільним звеном, яке сполучує всї сіндікати і біржі в одну орґанїзаційну цїлість. В р. 1901 на конґресї в Ніцци виринає за почином „Союза бірж“ перша думка сполуки під фірмою „Загального Союза Працї“, а вироблений в тій цїли спеціяльний статут принимають два дальші конґреси в Алжирі (1902 і Лїонґ. Надзвичайний конґрес в Монпелїє, скликаний ще того-ж року ad hoc, мав вже тільки формальне значінє — він затвердив спільний статут і сполука обох великих галузий орґанїзаційних, сіндікатів та бірж, під фірмою „Загального Союза Працї“, став фактом довершеним.

Тепер єще пару слів про те, як виглядає отсей спільний „Загальний Союз Працї“ та які його головні статутарні постанови.

Орґанїзаційна одиниця „Союза Працї“ — сіндікат яко загальна форма робітничої орґанїзації. До сіндікату може належати кождий робітник, але також тільки робітник, без огляду на свою партийну приналежність, своє полїтичне віроісповіданє. Полїтики сіндікат не знає — він знає лише робітника як робітника, як продуцента. Відповідно до сього і цїль союза не боротьба полїтична, але боротьба економічна, боротьба кляси робітничої, загалу дїйсних продуцентів з клясою властителїв засобів продукційних, з клясою капіталїстів. Боротьба ся безпосередна; сіндікат не знає боротьби посередної через полїтику і парлямент — одно і друге лишає на боцї. Полїтика і парлямент затемнюють лише клясово-економічний характер боротьби і верству робітничу без потреби розєднюють та ослабляють. Все що є поза робітником як робітником має або значінє другорядне, або є прямо вимислом та орудєм в руках капіталу. Робітнича верства мусить бути тому орґанїзована тільки як верства робітнича, її боротьба мусить бути те-ж виключно соціяльна, проти верстви капіталїстів і проти всього, на чім та верства опирає ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сіндікати є двоякого рода, відповідно до первісного подвійного типу, льокальні або фахові. До перших належать всї робітники даної місцевости, до других всї робітники одної фахової категорії. Ціль перших головно пропаґанда та полїтично-соціяльне образоване робітничої верстви, ціль других спільна оборона усїх робітників Франції тої самої фахової категорії. Сіндікати вповнї автономні і від себе независимі, а їх союз чисто федеративний. На чолї союза стоїть звісний вже „Загальний Союз Працї“ (Confédération générale du Travail), який розпадає ся на дві секції: секцію для сіндікатів фахових і секцію для бірж. „Союз Працї“ не можна вважати центрально властю над спілковими орґанїзаціями — він дає тільки ідейну ініціятиву, веде загальну аґітацію та виконує функції виключно адмінїстраційні. Всї акції союза виходять з боку, від сіндікатів, тобто безпосередно від робітників.

Союз має свої спільні потреби, які покриває з податку. Податок є з прінціпу низький і виносить пересічно від кождого члена сіндікату оден франк в місяць. Часть сього податку іде на потреби дотичного сіндікату, часть на союз, на видатки центрального бюра. Коли англїйські і нїмецькі анальоґічні товариства пильнують, щоб доходи їх були оскілько змога великі, то сіндікати і їх союз стоять на противнім сьому становищу. Ціль орґанїзації — гуртувати робітників до перевороту дорогою соціяльної революції, а не копичене гроша та побиване верстви капіталїстів їх власним оружєм. На тім поли робітники не видержать конкуренції з капіталом і їх боротьба при помочи таких способів була-б по думцї сіндікалїстів безуспішна. Місце орґанїзаційного примусу та фінансової конкуренції мусять заняти клясові психольоґічні моменти — соціяльний розгін маси і одушевлене. Тому-то французькі сіндікати що-до фінансової сили стоять значно позаду своїх посестр в инших краях і тільки в останнім часї, коли сіндікати стали відкидати субвенції від комун та инших „буржуазних“ публичних інстітуцій, вкладку членську дещо підвисшено.

Яке число робітничих сіндікатів і кілько в тих сіндікатах є зорґанїзованих робітників, не можна на певно означити. По „Bulletin de'Office du Travail“ з надолиста 1907 р. було у Франції з днем 31 грудня 1906 р. загалом 12.971 сіндікатів з 1,958.511 членами. В тім числї були одначе також сіндікати, які не можна вважати за робітничі — сіндікати хлїборобські, мішані, а навіть і сіндікати роботодавців. Чисто робітничих сіндікатів буде не більш як половина; скількість робітників, зорґанїзованих в робітничих сіндікатах, обчисляють на 806.012, отже близько на оден мілїон голов. Точнїйшо статистика сіндікатів з 1905 року. По „Annuaire des Syndicats“ було з днем 1

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сїчня 1905 робітничих сіндікатів у Франції 158 з 681.863 членами, а бірж 114 з 377.561 — з того під орґанїзацією загального „Союза Працї“ 347.062 з секції сіндікатів, а 367.696 з секції бірж, тобто разом 714.758 робітників.

Для порівнаня варто подати цифри з анальоґічних товариств Нїмеччини і Анґлії. Вандервельд в своїй широко свого часу цитованій статї про страйк обчисляє скількість фахових робітничих товариств в Анґлії з кінцем 1906 р. на 1161 з 2.106,182 членами, а число робітників, зорґанїзованих в фахових товариствах в Нїмеччинї, в тім самім часї на 2,115.154 (з того 1,698.709 в Gewerkschaft-ах). Тепер число сіндікатів, зєдинених в „Загальнім Союзї Працї“, значно вище, бо особливо два послїдні роки мали бути для сіндікалїстичної орґанїзації у Франції вельми корисні, але дотичних дат не маємо на жаль під рукою. Для загального зорєнтованя і сї дати повинні-б вистарчати. А хоч орґанїзація сіндікатів під проводом „Союза Працї“ стоїть дещо позаду в прирівнаню до числа анальоґічних орґанїзацій в Анґлії та Нїмеччинї, то що-до своєї дїяльности на поли боротьби „працї з капіталом“, і що-до успіхів сеї дїяльности французькі сіндікалїсти стоять трохи чи не вище, чим орґанїзатори такої-ж боротьби в Анґлії та Нїмеччинї. А показує се найкрасше боротьба страйкова, в якій „Загальний Союз Працї“ може повеличати ся безперечно знаменними успіхами. Так у Франції було зорґанїзованих в рр. 1899-1905 робітничих страйків 5.099 з 1,295.518 страйкуючими, з чого невдалих страйків було всього-на-всього 1,888, тобто 37,02%. В тім самім часї було в Нїмеччинї страйків вправдї аж 11,067 з 1,220.060 страйкуючими, але неудавших ся страйків було аж 4.826 тобто 43.6%; в Анґлії 3,551 з всього 719.012 страйкуючими, в тім програних страйків 1,116, тобто 31.73%. Як бачимо з того зіставленя, практичні Анґлїйцї уряджують мало страйків, але добре їх орґанїзують, і тому цифра виграних страйків є у них найвисша — зате Нїмцї і Французи живійше і частїйше висилають свою робітничу армію до боротьби, але Французи можуть що-до результатів своєї пропаґанди повеличати ся далеко красшими успіхами чим Нїмцї, де число програних страйків доходить майже до половини.

Ось так ми приглянули ся здебільше орґанїзації французьких робітничих сіндікатів, а тепер перейдемо до їх псіхольоґічного підкладу та соціяльної ідеольоґії.

Моментом псіхольоґічним, який головно причинив ся до повстання і уформованя французького сіндікалїзму як нової соціяльно-полїтичної доктрини, була без сумніву зневіра до полїтики, веденої соціялїстичними партіями. Франція була першою, в якій про-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

водирі соціялїзму свою полїтичну боротьбу довели аж до останьої консеквекції, до активної участи в правительстві дорогою боротьби парляментарної. Довершив ся сей похід до „жерела власти“ під покришкою оборони республїки проти її внїшних ворогів, а йшов під кличем: здобути власть, щоб сю власть використати в інтересї соціялїзму та робітничого пролєтаріяту. Вступленє Мільрана, першого соціялїста до мінїстерства, викликало зразу серед робітничих мас велике й загальне одушевленє, але се „захопленє власти“ принїс швидко сильне розчарованнє. Мільран хотїв безперечно зробити добру службу робітничій верстві, але чим мусїла обмежити ся його мінїстерська дїяльність, на який шлях повернула, бо повернути мусїла, його „соціялїстична“ полїтика? В брошурі, яку Мільран видав в обороні своєї дїяльности, каже він меньше-більше ось-що: „Річию соціялїстичного дїяча в моїм положеню було не змінити все доразу, за одним замахом, але йти крок за кроком, етап за етапом, здобувати пролєтаріятови трохи не що днини красші обставини його істнованя“. Та що ж се — поспитаємо тут — як не полїтика аао пільних уступок, як не програма соціяльної реформи за якою промовляють теж і буржуазні полїтики? І живійші та безглядиїйші поміж теоретиками соціялїзму похопились швидко та настрашили ся тої зміни фронту, того крутого повороту з шляху клясової безглядної боротьби та дорогу — як їм здавало ся — соціяльного мирення і опортунїзму. Всї предоложеня правительства Вальдека-Руссо, про наданє сіндікатам права виступати як особи правні з можністю набуваня недвижимостей, про творенє робітничих домів спільним коштом держави, робітників і роботодавців, про орґанїзацію робітничих палат мирових і т. д. і т. д., — всї отсї соціяльні реформи приняли соціялїстичні проводирі з недовірєм, як дарунок Данайців з боку буржуазної держави, що мав лише на цїли затемнити антаґонїзм між працею і капіталом та помирити клясу робітничу з істнуючим ладом. Демократична республїка, що простягала ось-так руку до пролєтаріяту, показала ся раптом ворогом і великою небезпекою для соціяльного визволу робітничої маси, більшим ворогом і більшою небезпекою, як держава строго буржуазна, оперта виключно на інтересї капіталїзму. І на історії соціялїстичного табору у Франції, на внутрішних змінах, які сей табор перебув, ми бачимо меньш-більш такі самі появи, які виступили і по инших краях, де партія соціялїстична — загально кажучи — дохопила ся полїтичної власти й пішла дорогою парляментаризму. Всюди полїтика парляментарна соціялїстів відобрала робітничому рухови його клясовий темперамент й розгін, соціялїстичні партії з шляху „революційности“ пішли на дорогу спокійної працї та суспільних реформ. Сіндікалїстичний рух у Франції являєть ся отже як реакція проти сеї небезпеки, як відсунене

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

робітничої верстви від усіх тих впливів, що можуть, по думці теоретиків сього руху, відвести пролєтаріят від дійсности соціяльної борстьби за своє оконечне визволенє.

До повстання французького сіндікалїзму — крім сього загального псіхольоґічного настрою, причинили ся ще *два дальші моменти*: розлад між численними соціялїстичними фракціями і аґітація анархістів, а властиво теоретиків анархізму. Боротьба соціялістичних ґруп, яких Франція має трохи не цілий десяток, мусїла без сумнїву чимало вплинути на настрій робітничої маси, неприхильний для всякої „полїтики", а зростови сеї нехоти мусїла теж в значній мірі помогти аґітація тих пропаґаторів анархізму, що взагалї ворожо настроєні для держави і усїх її полїтичних, в тім числї також парляментарних інституткій. Та над сим не будемо тут ширше розводити ся, бо се завело-б нас за далеко — зазначимо лише, що головний творець французького сіндікалїзму, Фернон Пелютіє, був сам прихильником теорії анархістичної і вплив анархістичної науки на деякі основні погляди, скристалїзовані в сіндікалїзмі, так очевидний, що не можна його заперечити. Всеж таки між анархізмом і сіндікалїзмом є прінціпіяльні ріжниці, про які скажемо еще дещо окремо при кінці сеї статї.

А тепер поставимо найважнїйше питанє: *на чім полягає теорія сіндікалїзму як спеціфічного соціяльного руху?*

Засада сіндікалїзму — боротьба *клясова*, зовсїм так, як голосить її теорія Маркса і Енґельса в своїй найпримітивнїйшій, найпростійшій формі. Новий лад, лад соціялїстичнїй, принести може тільки робітничий пролєтаріят, в боротьбі з капіталїстами. Але з того засадничого становища витягають сіндікалїсти *для тактики сеї боротьби* дуже важні консеквенції. Боротьба мусить бути по їх теорії передовсїм *соціяльна, економічна*, та мусить іти *безпосередно* між обома верствами. Все, що істнує поза відносинами робітника як робітника до капіталїста, має лише або другорядне значінне, або є прямо тільки знарядом в руках капіталїстичної верстви. До таких знарядів належить в першій лїнії *держава*, з якою треба бороти ся всїми можливими способами. Все, що держава робітникам дає або хоче дати, *належить відкинути*; робітників треба держати *осторонь* від всяких звязків з державним житем, бо се тільки затемнює антаґонїзм соціяльний, ломить лїнїю боротьби між працею, чи то робітниками, і капіталом. Разом з державою треба відкинути також всяку державну полїтику, в тім числї і *парляментарну*. Парлямент може служити тільки для виказуваня зросту робітничого руку, але не для яких небудь фактичних, законодатних, чи иньших, успіхів. Робітничу верству треба вкінци дер-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жати також осторонь від всяких полїтичних партий, в тім числї і соціялїстичних. Робітник має бути орґанїзований тільки як робітник, як продуцент, без огляду на своє соціяльно-полїтичне „вірую“ — боротьба полїтична розєднює, вводить лише роздор між робітничу армію, яка з огляду на своє призначенє мусить остати одноцїльною. Всякі культурні, релїґійні та національні погляди треба рівно ж відкинути, а що найменьше лишити їх на боцї. „Моральний світогляд мого народу — кличе Ґрїфель, секретар „Союза Працї“ — менї чужий; як робітник не маю я нїчого з „вітчини“, маю лише працю, яку мушу продати, аби забезпечити собі істнованє. Отже се, що творить понятє вітчини, для мене не істнує; я не патріот!“ Ось-так далеко сягає у сіндікалїстів неґація всього поза економічним відносиннєм робітника до капіталїста, аби тільки рух соціяльний робітничої маси удержати оскілько дасть ся в його брутальній, цїлим незатемненій чистотї!!

Ізольованю, фактичному й моральному, робітничої маси відповідає також праця та аґітація у нутрі сіндікатів. Прінціпом сіндікалїстів є витворити з робітників „державу в державі“, аби робітнича верства була здатна в рішаючий момент, після революції, перевести орґанїзацію усеї суспільности на нових основах. В орґанїзації сіндікатів лежить ембріон, зародок будучого соціялїстичного ладу. В орґанїзації нема отже примусу, нема нїчого, що було-б наслїдуванєм тих порядків, суспільних чи державних, які витворив із себе або для себе капіталїзм. Основою орґанїзації є федерація, свобідна спілка робітничих союзів, — мїсце примусу, який веде до панованя і державности, займає там особисте пересвідченє та „пановане“ інтелєктуальної переваги. Члени орґанїзації се робітники виключно як робітники, як дїйсні продуценти, вишколені й виобразовані соціяльно та фахово так, що по революції введенє нового ладу ввійде само із себе, наче автоматично Орґанїзація „Союза Працї“ розширить ся лише на решту суспільности і доповнить ся захватом продукційних засобів, які находять ся тепер в руках капіталїстів.

На чім полягає боротьба сіндікатів? Боротьба має бути, як знаємо вже, виключно економічна, соціяльна, і то безпосередно між робітником як продуцектом і його визискувачем капіталїстом. Така боротьба та взаімний антаґонїзм обох кляс проявляють ся найчастїйше і найсильнїйше в страйку. Страйк є отже головним, в сути річи одиноким оружєм боротьби, пропаґованим сіндікалїстами. Сіндікалїстам не залежить при тім на страйках ад hoc, орґанїзованих для виєднання красших умов працї одного заводу, бо такі страйки мають лише хвилеве значінє, як паліятиви без дальшої мети. Цїль орґанїзації зосередоточуєть ся в революції соціяльній задля „виекспропріованя експро-

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пріяроторів“ і тому сіндікалїсти являють ся є приклонниками головно, чи з принципу, лише страйків ґенеральних, з напрямом революційним.

Страйк се пропаґанда клясового завзяття, средство до елєктризуваня маси, школа для образованя робітничої армії на час рішаючої боротьби. Як полководець уряджує маневри, щоб армія була справна до бою, так сіндікалїсти пропаґують страйк, щоб робітнича верства була відповідно вишколена для будочої соціяльної революції. Ось-що читаємо в тій мірі в популярній брошурі про страйк, яку видало центральне бюро „Союза Працї“ для поученя робітників: „Ціль ґенерального страйку — довести продукційний ацарат в цїлости до застановленя, так аби робітники мали можність забрати фабрики, машини землю і т. и. в своє посїданє. Як що робітники бажають собі визволу із теперешних порядків, то мусять вони поводити ся як революціонери — значить, мусять вкінци ужити насильства. Бож було-би прямо недорічне, хотїти забрати знобів продукції в всевладу загалу, не захопивши тих засобів продукційних в свої руки, та атакувати приватну власність, не змівши їїз лиця землї. Страйк ґенеральний не може бути чисто лєґальним, тож геть з теорією про боротьбу з руками„ по швам“. Аби сей плян перевести в дїло, треба поперед усего зробити нешкідливими машини, спинити рух желїзничий та спонукати військо, аби стріляло у воздух“. „Страйк ґенеральний — каже знов Ґріфель — се тілько один з проявів боротьби проти підприемців - капіталїстів та вимагає сильного воєнного духа та значного вишколеня. Се ступінь, етап в нестримнім розвитку, який приготовлюєть ся та приспішуєть ся потрясеними. Страйки одиничні, ad hoc орґанїзовані, творять в тім розвитку тільки неминучу школу, так як великі маневри є підготовленєм до війни“.

Сіндікалїсти бачать, що великою перешкодою в переведеню ґенерального страйку в рішаючий момент, себто в хвилю переходу страйку в фермент соціяльної революції, буде армія і тому аґітацію за страйком як головним оружєм боротьби доповняють ще і другим аґітаційним кличем: проти мілїтаризму. Аґітація антімілїтарна замаає голови проводирів сіндікалїзму вже від ряду лїт, майже від першої хвилї як ще в „Союзї бірж“ завернено в бік ґенерального страйку й соціяльної революції, і ся аґітація представляє переважну часть освідомляючої та аґітаційної працї з боку сіндікалїстів. Покликаному до військової служби членови сіндикату вбиває ся передовсїм у голову, що він хоч взяв на себе військовий мундур, не перестав бути робітником і тільки робітником. Ввизначено навіть окремі грошеві підпомоги для вояків-робітників, аби через те удержати безпереривну живу звязь між жовнїром його сіндікатом. Пароль звучить: „стріляти в часї страйку в воздух“ і про

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сей клич говорить ся теж в брошурі, про яку ми що-йно згадували. Хто знає чи також наука про безвартність націоналїзму для робітника, яку пропаґують теоретики-сіндікалїсти, не має на метї зробити робітника у війську неподатливим на арґументи про оборону „спільних інтересів вітчини“. В усякім разї одначе видно, що антимілїтарна аґітація сіндікалїстів натрапляє у Франції на великі трудности, та що в тім напрямі сіндікалїсти можуть повеличати ся поки-що хиба дуже слабими успіхами.

Чи сіндікалїсти осягнуть свою цїль, чи доведуть своєю системою боротьби до соціяльного перевороту і до заведеня нового суспільного ладу — на се питанє не можна дати нїякої позитивної відповіди. Пророцтво в таких случаях неможливе. Та иньша річ фактичний успіх руху, а иньша теорії, на яких сей рух опираєть ся. Теорії можуть бути хибні, а рух може помимо того цїль свою осягнути. Про результат руху рішає в першій лїнії елементарна сила та обставини, а теоретичні інтерпретатори руху можуть бажати собі щось иньшого, або і цїлком помиляти ся. Історія великої французської революції з її фактичними наслїдками, а теорії, які викладали предтечі сеї революції в роді Дідро, Русо і иньших, служать найлїпшим приміром, а заразом і дуже наглядним доказом.

Що теорії, на яких оперли проводирі сіндикалїзму новий робітничий рух у Франції, в переважній части схиблені, в тім годі сумнївати ся. З одної сторони бачимо в сіндікалїзмі змаганє до очищеня соціяльного руху від усяких буржуазних (як сіндікалїстам здаєть ся) коректур, що їх принесла з собою практика житя, з другого боку бачимо на новім руху вплив обох, пануючих нинї в соціялїзмі доктрин: Марксізму та анархізму, які дають нам теоретики сіндікалїзму в зовсїм оріґінальній, своєрідній комбінації. Від Маркса - Енґельса взяли сіндікалїсти теорію клясової боротьби та соціяльного матеріяльїзму в її найкрайнїйшим розуминю від теоретиків анархізму перебрали сіндікалїсти свої погляди на державу як і „елєменти мисленя“, що найшли вислів в основах їх орґанїзації.

Про односторонність всїх тих поглядів не буду тут розводити ся. Намічу лише дещо. Теорія клясової боротьби разом з її основним світоглядом, що суспільність се тілько великий варстат праці, в якім справа йде ся про саму форму продукції та обміну, мала і має ще нинї незвичайне масово-педаґоґічне значінне і їй завдячує „четвертий стан“, що дійшов до сили і полїтичного впливу. Помимо того теорія ся односторонна і як така — тим схиблена. Правдою є, що суспільність відповідно до роздїлу продукційних засобів, розпадаєть ся на кляси, але разом із

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сею діфіренціяцією суспільних сил відбуваєть ся теж і їх концентрація, крішають що-раз-то більше звена, які змагаючі ся з собою кляси сполучують в одну орґанічну цїліть. Суспільність, що складала-б ся з самих противних собі верств і „більш нїчого", не устояла-б ся ні одної днини. Ідеальний стан, про який мріяли колись великі творцї „Комунїстичного манїфесту", що суспільність розпадеть ся в кінцї на два табори: жмінку капіталїстів та велику масу „очищених" із усїх продукційних средств пролєтарів — як доказує тепер практика соціяльного житя — по всїй імовірности не здїйснить ся.

А що сказати про погляди сіндікалїстів на націю та „державу? Погляди на націю пригадують дуже живо спосіб думання ще з часів „Sturm u. Drangperiode" в соціялїзмі та з часів так званої „інтернаціоналки". Нині сї погляди треба вважати за перестарілі. Нація і націоналїзм не є витвором капіталїстичного ладу, тай загалом не має нїчого спільного з розвитком і інтересами якоїсь одної кляси чи ґрупи суспільної. На повставаннє нації з хаотичної маси первісних племен впливали дуже ріжнородні, перехрещуючі ся чинники, а почутє національне, тобто почутє скристалїзованої вже окремішности й соціяльної індівідуальности є сумаричним витвором цїлих столїть. Капіталїзм мав лиш остільки вплив на розвій народности, на повстанє так званої новочасної нації, що сполучив „disjecta membra" поодиноких суспільностей сїткою взаїмної економічної залежности та через розділ суспільної працї як і незвичайний розвиток техніки видвигнув посеред новочасних суспільностей культурні й економічні огнища, які новочасним націям дали сильнїйшу внутрішню сполуку. Нинї нація, завдяки сьому впливови не так капіталїзму як радше індівідуальности, представляє собою справдї ясно означене, соціяльне „індівідуум", одиницю в родинї народів, в якої розвитку інтересовані є без сумнїву всї кляси і всї члени суспільности — так „пан-дїдич" як і селянин, так капіталїст і великий фінансіст як і робітник. Mutatis mutandis треба сказати те саме і про погляди на державу. Держава не є тим смоком, що нищить сили широких народних мас, анї тим жандармом, що пильнує виключно інтересу одної верстви. Взагалї треба тут тямити, що держава а держава се не одно і те саме — держава з вчора, не є державою нинїшнього часу, анї державою, яка буде завтра. Держава є інституцією суспільною і як кождий витвор суспільности розвиваєть ся і підпадає змінам. Тетерішня держава перестала вже бути в значній части тою „манчестерською" інституцією, яку витворив колись „третий стан" на основі економічного й полїтичного „лїбералїзму". Нинї держава — по крайній мірі на заході — починає що-раз більше обгортати своєю дїяльностю спільні інтереси усеї суспільности — стає великою культурною інституцією, „соціялїзуєть ся".

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І чим більше пролєтаріят приходить до сили, чим ширші верстви народу добивають ся співучасти в управі державою, тим той зворот до пильнованя і нормованя інтересів загальних, культурних та соціяльних, стає виднїйший та ширший. Розуміють ся при тім, що сей природний, бо спонтанїчний розвиток новочасної держави може не всїм подобати ся, може вводити діверзію в плян чисто клясової соціяльної боротьби, та він помимо того істнує, є фактом реальним, і його не дасть ся спинити ні хоч би як гарно сконструованою теорією, ні пястуком.

Анархізм як соціяльно-полїтична доктрина, має багато спільного з сіндікалїзмом — а саме погляд на державу та на потребу заміни держави й цїлого суспільного ладу на основах як найширше понятої федерації. Та помимо того між анархізмом та сіндікалїзмом заходять поважні ріжниці — так в теорії як і в практиці, так що-до прінціпіального ставлення справи як і що-до її тактичного переведеня. Сіндікалїсти виходять від клясової боротьби, від р о б і т н и к а, анархісти від етично-гуманітарних основ, від ч о л о в і к а. Цїла суспільність мусить ідейно перетворити ся, стати культурно і соціяльно вищою і ліпшою, щоб цїль — тоб-то перестрій соціяльного ладу на нових основах — була осягнена. Тому-то анархісти респектують сіндікаліз як перехідну, помічну, але не вистарчаючу стадію в боротьбі о красшу будучність—сідкікалїсти навпаки вважають теоретиків анархізму за доґматичних сектантів та фантастів.

Ось-так представляють ся погляди, на яких сіндікалїсти побудували свою теорію. Сї погляди можуть бути — як ми вже сказали схбилені — та рух може удати ся, може принести позитивні успіхи в боротьбі пролетаріяту.

Рішати тут вже будуть однак не теоретики, а сильнїйша від теорії практика житя.

БІБЛЇОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись, присвячена перед усїм українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського, т. LXXXVIII, р. XVIII, кн. II, Львів, 1909, ст.

В сім томі історичні праці й матеріяли геть перемагають своїм числом над фільольоґічними: з шести розвідок до першої катеґорії належить пять. Дві з них — се тілько продовженя давнїйше початих прань: студія пок. Б о г д а н а Б у ч и н с ь к о г о про митрополита Григорія („Студії з історії церковної унії", II) обговорює церковні справи на

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Україні і Білій Руси в 60-м р. XV в., боротьбу за і против унії, закінчену повним упадком Ісидорових планів, так що й сам митрополит Григорій, зразу щирий уніят, був приневолений скорити ся царгородському патріярхови. Характер студії такий самий як і в попереднїх частях; праця не зовсім зріла, одначе не без інтересних місць. Друге продовженнє — се Василя Герасимчука „Виговщина і Гадяцький трактат“ (III. Бунт Пушкаря). Автор, своїм звичаєм, відбігає від головного предмету і раз-у-раз повертає до загальних рефлексій, без сумніву цїкавих, хоч і не всюди добре мотивованих, та се чинить працю дещо замотаною. Незвісних доси фактів вона не дає, одначе причинить ся не в однім до розвязання деяких темних точок тої многоважної хвилини в українській історії.

До історії Галичини належать дві збірки матеріялів: одна І. Франка „Причинки до історії 1848 р.“, вийняті головно з дневника Івана Федоровича, грималівського посесора, інтересні добре зображеною психологією тодішнього польського громадянства; друга — Мих. Зубрицького „Причинки до історії руського духовенства в Галичинї 1820 — 1853“, зложена з дуже неоднакового і ріжнородного матеріалу, якому годї дати одноцїльну характеристику.

Важні замітки й матеріали до історії галицького лїтературного відродженя в першій половинї XIX в. містить у собі докінченнє „Українських драматичних вистав в Галичинї“ Мих. Возняка. Годї сеї праці назвати розвідкою в тіснім розуминню слова, се бібліографічні й літературні матеріяли, одначе важні для пізнання культурного житя старих галицьких Русинів.

У віддїлї miscellane-їв подано: про угро-руський свіваник Ів. Грядилевича — В. Гнатюка та доповнення Номисових „Приказок“ тими приповідками, які вимазала росийська цензура, а які заховали ся в Номисовім авторґрафі, перехованім в львівській бібліотеці „Народного дому“; подав сї доповнення Мих. Возняк. В „науковій хроніці“ розглянув Ів. Кревецький нові видання по бібліографії українсько-білоруських стародруків (Міловидова і Свенціцкого). Як звичайно, богатий віддїл рецензій і справоздань закінчує сей том „Записок“.

С. Томашівський.

Українсько-руський Архив. Видає історично-фільософічна секція Наукового Товариства ім Шевченка. Т. IV. *Матеріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв.* Видані під редакцією *Стефана Томашівського.* У Львові, 1909. Ст. VIII+200, 8⁰. Цїна 3 кор.

Культурна історія галицької України за цїлий період австрійської управи Галичиною (від 1772 р. — аж по нинї) оброблена до тепер дуже мало. Ще найбільш пощастило історії галицько-українського лїтературного руху, над якою побіч декількох старших працює нинї цїлий ряд молодих й енергічних дослїдників, чи то оголошуючи нові матеріяли, чи оброблюючи поодинокі інтереснїйші питання й моменти. Менше вже наукових праць опублїкованих матеріялів маємо з обсягу історії суспільно-полїтичного й економічного житя української людности Галичини згаданого періоду (досї не маємо ще пр. повної історії панщини); найменше одначе оброблено історію народньої культури взагалї і народньої освіти спеціяльно (школа, церква, вплив рукописного письменства на народнї

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

маси й ин.). І не тільки не оброблено, а й не зібрано важнійших матеріялів, потрібних до написання такої історії; навіть для замкненого вже періоду історії (2-га пол. XVIII в. й 1-ша пол XIX в.), для часів австрійсько-віденського централізму й абсолютизму!

Тим часом сей бік і сей період історії українського культурного життя у Галичині дуже важний. „До прилучення Галичини до Австрії, каже д. Ст. Томашівський у передмові до сього тому, маси українського народу пропадали у безтямній темноті; польська держава не мала нічого спільного з ідеєю прилюдної освіти, українська церква не мала до того ані достаточного зрозуміння, ані засобів, ані змози; висші верстви, серед того й українське доховенство, вдоволяли ся дуже мізерною освітою. Аж під австрійською управою почали ся якісь систематичні заходи уряду, а через уряд і церковних властий, щоби хоч трохи пхнути народню масу на шлях культурного життя. Хоч би й як ми сьогодня не високо ставили культурну й ідейну вартість тогочасної австрійської школи, то в порівнанню з нужденними здобутками на сім полі в польських часах мусимо новим заходом признати першорядне історичне значіннє".

Маючи все те на увазі, Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові приступило між ин. також до систематичного збирання матеріялів по історії народньої шкільної освіти й їх наукового оброблення. Перша така збірка наукових статий і матеріялів до історії шкільництва в українській части Галичини в рр. 1772 — 1848 була опублікована в 1902 р. у „Матеріялах до культурної історії галицької Руси XVIII і XIX вв." (Збірник історично-фільософічної секції, т. V). Після виходу згаданих „Матеріялів" зголошено до історично-фільософічної секції Наук. Тов. ім. Шевченка значну скількість нових матеріялів, які отсе й вийшли в світ в окремім томі „Укр.-руського Архива".

Починаєть ся нова збірка статею д-ра Ів. Свєнціцкого п. з. „Шкільна освіта духовних кандидатів в рр. 1756—1788". На місци вона тут о стільки, що причиняєть ся до зрозуміння духової культури тих людий яким прийшло ся вести фактичний провід у народній шкільній освіті. Головну частину тому займають матеріяли: найперш д. Ю. Кміта п. з. „Народня сільська школа в Галичині в рр. 1810—1824"; його. Підручник методики Івана Лаврівського" (1837); дальше Ст. Томашівського п. з. „Стан парохіяльних шкіл в Кізлівськім деканаті львівської епархії в рр.1819—1827"; його ж, „Стан парохіяльних шкіл в Бережанськім деканаті львівської епархії в рр. 1843 — 1848"; в кінці Ів. Кревецького п. з. „Матеріяли до історії українського народнього шкільництва в Галичині в 1830 — 1850 рр.". Загальне вражінне, яке викликує в читача читанне сих історичних матеріялів, можна схарактеризувати одним словом: сумно! Сумно дивити ся, як недбалість духовенства (з невеликими виїмками), бідність і темнота селян, і в кінці систематична опозиція сільських поміщиків, що були обовязані до певних, невеликих датків на школу, не дають не то розвинути ся тій школі, але навіть народити ся на Божий світ; сумно перечитувати з року на рік, з десятка на десяток ті самі скарги й нарікання візитаторів на брак поступу, застій, а навіть просто упадок народнього шкільництва; сумно вкінці за ті марні результати, які принесли більш як пів-столітні

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

(щирі!) заходи австрійського центрального уряду (ще в 60-тих роках XIX ст. було в Галичині як раз стільки народніх шкіл і шкільних дітий, скільки їх було у багато меншій Чехії в 80-тих рр. XVI ст.!).

І чи дивно потім усім, що переломовий 1848 рік випав для галицьких Українців так нужденно?..

Ів Кревецький.

Михайло Павлик. *Оповідання.* Світова Бібліотека ч. 5, стор. 3 + 206, ціна 2.50 кор.

В отсій книжці маємо оповідання: Юрко Куликів, Ребенщукова Тетяна і Пропащий чоловік, а до того доданий прасовий процес Павлика за Ребенщукову Тетяну. Книжечка цікава, як з огляду на самого автора так і тому, що про Павликову белєтристику чуло ся се й те, говорило ся про неї в часі його ювилея 1904 р., збирав ся комітет надрукувати всі його оповідання і все те було якесь не рішуче, аж ось ті занапащені від 30-ти років твори стали ся доступними для ширшої публіки.

Сам автор у передмові слушно назвав свої оповідання історичними документами, иньшим титулом і не друковано би їх було. Всі оповідання мають форму споминів: два перші споминів автора і то з дитинячих іще літ; Пропащий чоловік, се спомини героя. Фабули переважно нема, а є лиш чорні описи обставин і проповідь.

Чи в своїм часі прийшло ся сим творам відограти якусь ролю в історії ідейного руху, про се автор у передмові до книжечки сам каже раз так, другий раз перечить, бо каже, що з друкованих 600 примірників хоч 500 відбивали поліції люди, але ж і самі їх палили зо страху перед ревізіями. І справді, досі нїхто не признав ся, що на його мали якийсь вплив сі оповідання. А все ж таки можна спитати, чи й були сі твори здібні ширити поступові ідеї, яким були прясвячені.

Куликів Юрко се жертва мілїтарізму, а зглядно кампанії австро-італійської 1859 р. Так треба вірити авторови на слово, бо шкідні наслідки мілїтарізму показані ледве в рефлєксійному освітленню через те, що воєнна служба не змальована а нї самим Юрком, який знає лиш сказати: чоловіка убив, анї якимсь очевидцем, лише самим автором і то в формі здогаду. Автор ослабив іще одноцільне вражінне ось чим: до війська віддав Юрка піп, у якого служила Юркова мама за саму страву, ще й відслугувала якийсь довг за церковні треби. Юрко обстав за наймичкою, коли побила її попадянка. Зате піп змісив Юрка ногами, аж водою відливали, і дав його в рекрути. Се і є друга драма в однім оповіданню. Братерство народів, які не мають причини воювати з собою, представлено дивним привидом-образом: український і італійський реґіменти вистріляли старшину та й на полї битви пустили ся тропака. А в дійсности Юрко вернув ся до дому калїкою і не сповна розуму та й вештав ся поміж людей, як живий, ходячий доказ одної з язв людскости — мілїтарізму.

Ребенщукова Тетяна пропадає в неволї за нелюбом, бо родина не то, що не боронить її, але каже покоряти ся мужеви. Після ярмарку в Косові кромі родини зійшли ся вони всі троє: Тетяна, її муж і давнїй її коханець, який відвідував її, доки муж ходив на роботу. Побита у пияцько і гуцулсько-жидівській баталії, померла Тетяна. Вона сама

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

наскрізь пасивна і не чуємо нїякого слова з її уст, а тенденція, себ-то питанне „про полові відносини в нашім народї“ (як в передмові каже автор) вложене в уста Івана Павлового, відслуженого вояка. Він проповідує, що з любою людиною можна жити без шлюбу, а шлюбну жінку, але нелюбу треба прогонити. Треба так парувати ся, як птахи.

Мусимо однак додати де-які ґльоси до сього оповідання. Іван Павлів проповідує мудрість набуту у війську. Тим зараз ослабив автор враженя попереднього антимілїтарного оповідання, та і в самій Ребенщуковій Тетянї є теж антимілїтарний (побіч антіпопівського) елемент, бо муж Тетяни здеморалїзований у війську і жінку свою нївечить по військовому, покликуєть ся часто на військовий реґулямін). А от Іван Павлів вийшов з війська фільософом, який може проповідувати ідейну думку оповідання. Далї, в цїлім Манастирську, відки Тетяна родом, жінки перевели ся і нї одна не вміє запанувати над чоловіком, як то буває по иньших селах і містах. Там нїби то мужі панами, а по правдї панують жінки. В Манастирську, чудацькім селї всї жінки не значать нїчого (див. с. 32). Вся екскурзія проти попів за здирство, за неморальність і богохульство з цїлістю оповідання не звязана. Полишимо вже, що нїби церковну форму шлюбу завели попи, а між тим завів її византійський цїсар Лев новелею 89.

В кінцї показуєть ся, що засновою оповідання не так хиба суспільного ладу, чи одної суспільної інституції (подружя), як властиво інерція, брак освіти і оглади в мужицькім станї, а в тім випадку ще пасивність Тетяни. Вона не свята: муж її Янко розказує, що вернувши ненадїйно з роботи справдив поголоску — Тетяна опів-ночи з любчиком Семеном стояла в садку. Але нї бездїтнїй Тетянї, нї любому її Семенови, невважаючи на намови Івана і живі приклади не стало відваги скинути з шиї ярмо. Се би по трохи противило ся тому, як автор сам інтерпретував своє оповіданнє в передмові.

Пропащий чоловік, се попович Кольцьо, академік у Відні. На „першого“ дістав від батька місячну платню 250 корон, прогуляв їх чисто за один день і одну ніч, а після муки за решту дня і неспану ніч рішив ся виконати давнїйший уже замисл про самовбийство. І се оповіданнє — як була вже згадка — витримане в тонї споминів (героя) і отся передумана авто-біоґрафія заступає тут психольоґію самовбийцї. Кольцьо має память незвичайно бистру і докладну, бо сягає аж до дитинства, а надто вміє критично дивити ся на все минуле. Самовбий, ством скінчила і його мати, яка його любила і він її любив, та без сорому згадати її не міг, бо вона зійшла на метресу. Вихована на паню, лишена чоловіком, не здібна до нїякої працї не мала иньшого виходу- Без потреби (зрікаючись одного з мотивів до самовбиства героя) казав їй автор ще вдуріти від звірства її хлїбодавцї, про яке гидко тут згадувати. А чоловік не кинув Кольцеву маму добровільно; він як сотрудник у пороха був найгіршим для людей, — тяжко перелїчити всї його лайдацтва, а коли після хресту видирав у одної куми лоєву свічку, варту може 2 сотики і мов пес покусав та й подер їй зубами груди, прогнала його громада і на хвилю слобонила його жінку від побоїв і з вязницї, бо муж замикав її на ключ, кілько разів виходив з хати-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він казав їй теж нехарно ходити і заслоняти вікна, щоб часом не сподобала когось, або хтось її.

Сей звір у людськім тілї дістав штучкою добру парохію (тут знов кинено світло на камарилю і непотизм при митрополиті) і займив ся вихованнєм сина, посилаючи його до народньої школи в Косові, до ґімназії в Коломиї і на університет у Відні.

З тої нагоди змальовано пекольні відносини у школах: погану систему науки, пянюг і розпустних учителїв, безідейну молодіж. Народня школа саме тоді перейшла з під опіки консисторії під крила краєвої Ради шкільної. Хоч австрійський цїсар зробив се розпорядженєм в знак особливої ласки для Поляків, автор повитав сю реформу дитирамбом, як поступову, не прочуваючи тоді, що ся реформа обернеть ся проти Українців, та ще як!

Ґімназіяльна молодіж кінця 60-их і початків 70-их років мин. ст. — як виходить із опису Кольцьових шкільних часів — не ріжнила ся нїчим, або лиш дуже мало від нинїшньої: та ж сама система навчання, професори такі ж маловартні одиниці, а хлопці так бурлакували, як і нині. Тільки що нині учителї вже трохи приборкані бюрократичною системою, нові напрями в навчанню трішки домішують ся до давньої схоластики, а між хлопцями є ґурточки ідейних. Були певне і в авторові часи такі хлопці, хоч би одиниці, лиш ми їх у книжці не бачимо і Кольцьо до них не належав. Він жив у ґімназіяльного учителя, пяниці, чужоложника, шпига і як там ще хочете. Коли хлопець був у IV клясї, його хазяйка, пані професорова всунула ся в його ліжко. Далї зносини з нею урвали ся, бо Кольцьо відхорував сю першу нїч, але подужавши, взяв ся до потайного ґріха, та по двох роках неімовірно легко кинув сей ґріх. Коли що-денна сповідь перед учителем релїґії лиш осмілювала його до ґріха, тому що ось за пару годин сповідник дасть розрішеннє, Кольцьо — як каже автор — не пішов раз до сповіди і попробував сам собі прощати й мирити ся з собою. З того часу він перестав ґрішити і сповідати ся.

В народнїй школї малий Кольцьо одягав ся по козацьки, бо його батько, так само як чи не всї галицькі попи, були українофіли, хоч рівночасно хлопом погорджали, обдирали і збиткували ся над ним. Тепер і се нетревале, чисто формальне українофільство минуло ся. На час від 1871—78 р.р. припадає доба т. зв. москальофільського народолюбства під проводом Наумовича; в осени 1874 закладає Наумович на коломийськім вічу „общество ім. Качковского", а Кольців батько їде зо своїм синком матуристом до Коломиї на се віче і на превелике здивуванє читача, грає ролю першого бесїдника і проводира на тому вічу. В дома поясняє він синови, що піп не може бути народовцем, бо лупить з народа шкуру, і далї перечисляє Кольців батько більш чи меньш знані випадки або неконсенквенції, або як консенквенції, то і зміни полїтичної краски у сучасних попів. На всякий спосіб (за причиною своєї любаски, яку необачний муж лишив у його, виїздячи з дому) позволив старий Кольцьови записати ся на світський факультет і, посилаючи сина до Відня, наказує йому остати ся москвофілм, вписати ся до студентського „общества" „Основи", а обминати „Сїч".

На виїзднім до Відня був ще Кольцьо свідком, як обходить ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

його батько з Гуцулами; пр. одного з них, великого богача він трьома похоронами привів до жебрацької торби і до розпучного пянства, а ще й сестру його Марічку взяв до себе нїби на службу, але в дійсности до чого иньшого.

У Відні пішла гульня, до якої загрівали Кольця здеморалїзовані москвофільські академіки. Ся гульня відслонила Кольцеві порожнечу життя, а коли і розмови в „Сїчи“, куди він зайшов мимо заказу батька, не розяснили його душі, нагло постановив наложити на себе руку.

Тимчасом промощувало собі стежечку. нове життє. Драгоманов наі вязав з Галичиною зносини, особливо з віденськими Сїчовиками, нов. ідеї ширили ся серед молодіжи, яка й воювати була за них готова і тер піти. Сего Кольцьо не знав, він лиш був свідком, як на Рутенїю упа[в] великий страх 1875 р. після процесу Терлецького в Відні; він і са[м] ховав ся перед полїцією по готелях і шинках і з того приводу загуля[в] та піячив іще гірше. Аж припадком познайомив ся зо „стриженою нї гілісткою“, яка в переїздї з Росії поступила з мужем до Відня. Кольць[о] опроваджує її по містї, а вона пропаґує йому соціялїзм, обговорює жі ночє питанне і подружє, дає дефінїцію моральности і проституції, док[а]зує Кольцеви, що він витрачує чужі гроші на життє й т. и, одним сл[о]вом топить його у пропаґандї. Колиж з розмови дізнала ся, що Кольць[о] член „Основи“, моментанно зникла, бо москвофіли моглиб її віддати в руки полїції. Під Кольцем розступила ся земля, бо дивні чуття до тої гарної, розумної і образованої жінки збудили ся у його. З тою хвилею його судьба вже рішена. Таким дивним припадком, що несподївано признав ся, до якого товариства належить. Правда, хтось за малу хвилю втиснув Кольцеви революцийних брошур у жменю; правда, що Кольцьо шукав незнайомої, але надармо. Що далї читати, Кольцеви нїяк і нї від кого було розвідати, революцийну лектуру спалили Основяне, а тодї Кольцьо не зважаючи на свої постанови, пустив 250 злр. і рішив ся виконати давно задумане самовбийство. Перед тим пише лихословний лист до батька і щирий, розкаяний до неї — невідомої.

Гадаю, що напасна лайка на всїх і вся, чорна краска і пересадно траґічний настрій позбавили Павликові твори артистичної правди; знов далеко посунений золївський натуралїзм, мала артистична стійність і убога композиція, ще й надто радикальна проповідь сучасно з творами Рудченка, Нечуя і повістями в „Правдї“ робили Павликові твори мало здатними до пропаґанди поступових ідей в часї їх написаня. Колиж автор у передмові претендує собі можність ще й тепер причинити ся до поправи відносин між селянством й інтелїґенцією, то се лишить ся несповненою надїєю ізза перестарілих трохи поглядів самогож автора на сю справу („Народолюбство“). Книжка зістанеть ся тільки історичним документом. Таким же документом буде також справозданнє з процесу за Ребенщукову Тетяну (стр. 42—61).

Нема сумнїву, що нинї писав би автор инакше, хоч і як боєва його теперішня передмова до молодечих творів; адже за 30 років виробив ся у нас смак і чогось навчили ся автори, тай в часї такого перевороту як від 1878—1908 р. трудно було Павликови написати річи, які не постарілиб ся протягом 30-ти лїт. Не требаж надто забувати, що оповідань не писав чоловік дозрілий, з виробленим світоглядом, з пись-

Generated on 2015-07-21 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

меницьким досвідом; ні, се початкові твори, проби. І коли їх взяти, як пробу, то треба признати, що сміліть у вислові, а ще більше в порушуваню сучасних (на ту пору) квестій добиранне сюжетів, щира прихильнсіть до народа і — ему Галичанина — чиста народня мова, при дальшій праці автора дали би були йому можність розвинути свій белетристичний талант. Одначе всї обставини, головнож розвій радикальної пропаґанди вимагали від Павлика публїцистичної, часом і безіменної і то чорної роботи. Туди й пішов Павлик, і на сїм полї здобув собі імя в істориї нашого суспільного житя. А ся книжка його белетристичних проб зістала ся цїкавою памяткою сього суспільного житя, яку прочитає кождий, хто інтересуєть ся історією й розвитком нашго житя

Д. Лукіанович.

Нелло та Патраш і инші оповідання, в перекладі Юр. Сїрого. (Видавництво „Лан“ кн. 6), Київ, 1909, ст. 75, цїна 25 коп.

Кожна наша нова книжка для дїтей, се цеглина до нашої будівлї, крапелька цілющої води. Коли на всїх пунктах боротьби треба нам мати робітників тай робітників, то на сей пункт, що боронить осередок твердинї нашої, мусїли-б ми виставити найкращі сили.

Про пекучу потребу дитячої лїтератури писало ся вже стільки, що згадуючи за сю справу боїш ся просто переказати чиїсь слова. Але все таки не можна змовчати, бо пропорціонально до других наші видавництва віддають дитячим книжкам найменче уваги. Ми маємо, дякуючи редакції Рідного Краю, гарненький дитячий журнал „Молода Україна“, але виходить він тільки раз на місяць, а се занадто вже мало. Окремих книжок для читання дїтям, беллетристичних, ми маємо мало. Наші письменники й письменницї пишуть дуже мало для дїтей. Може се залежить в значній мірі від того, що немає або дуже мало в нас спеціальних видавництв дитячих книжок. Ми певні в тім, що як-би було таке видавництво, то багато письменників прийняло-б в нїм участь своєю працею, коли не орігінальною, то хоч перекладною. Видавати дитячі книжки своїм коштом не кожен зможе, бо такі видання мабуть ще довго даватимуть дефіцїт. Тому то кожна порядна дитяча книжка перш за все викликає в нас велику подяку до того, хто захожував ся коло її видання, бо се праця о скільки-ж безкорисна з матеріального, о скільки корисна з духовного боку. Не кожен таки знову й має здатність писати чи й перекладати для дїтей. Нестаток нашої дитячої лїтератури, наприклад, квітує в де-який мірі дитяча лїтература в Галичинї. Та невеличка рїжниця в правопису та в мові цїлком не стоїть дїтям нашим на перешкоді: два, три пояснення і дїти читають їх так само як і наші видання; але де-яки з книжок львівських цїлком не зрозумілі дїтям і зовсїм не через мову: річ в легкости складу мови, в синтаксисї. Візьмемо, наприклад, такі книжки як „Каштанка“, „Збиточник Ґумфрі“ — вони читають ся нашими дїтьми з великою цїкавістю, легко, а чудова книжка „Князь і Жебрак“, — цїлком втрачена для нас, — читати її неможливо, і власне через безталанність перекладу. Доколупатись до змісту де-яких періодів не то що дитинї, а й великому важенько. Через те то й роля перекладчика, як в кожнїй галузи лїтератури так і особливо в лїтературі дитячій, — роля не мала. Книжечка „Нелло та Патраш“ для нашої дитячої лїтератури — цїнний прибуток. Зібрані

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в нїй оповідання свідчать про те, що автор збірки знає добре дитячу душу. Оповідання всї добірні; найкращі з них „Нелло та Патраш“ та „Чудо Пуран-Багата“. Перше з них належить талановитій анґлїйській письменниці. Оповіданнє написане так просто, так натурально; нема і традиційного в дитячий літературі щасливого кінця, нема й кари злочинцям. І тим більше вражає воно серце читача, що справа розвязуєть ся в нїм з такою простою щоденною правдивістю. Бідний хлопчик-сирота та єдиний товариш його собака — Патраш гинуть з голоду та одчаю, бо не зважують ся йти просто жебрувати, — зарібок втратили, а селяне того села, боячись богатого млинаря, що ворогує з хлопцем, а з другого боку заклопотані своїми злиднями не звертають увагу на їх становище. У хлопчика була ще одна надія, що тримала його на світї, — його малюнок. Він з дитинства кохав ся в малюваннї, його поривали мрії про можливість стати колись малярем, він почував в собі силу і талант, але не мав за що навіть фарб собі купити, не то що вчити ся малювати і мусив возити з вірним собакою глечики з молоком до Антверпена, аби заробити на хлїб собі, дїдусеви і вірному Патрашу. Душевні муки бідного хлопчика і вірного собаки переказано надзвичайно талановито. До того-ж інтриґа оповідання розвиваєть ся жваво, цїкаво і приковує до себе увагу дитини. „Чудо Пуран-Багата“, друковане в иньшему перекладї в Л.-Н. Вістнику, — оповіданнє дуже придатне для дїтей старшого віку, але все таки до сього оповідання треба було-б перекладчику додати від себе де-які пояснення, наприклад, до таких слів як: „каста“, „брамін“ і т. и.; гаразд було-б пояснити де-що й про саму Індію.

Переклад всїх оповідань зроблено дуже гарно, просто, зрозумїло. За винятком двох, трох слів, на нашу думку, невдатних, (як наприклад, слово „втіряний“, замість втрачений), з боку мови не можна закинути авторови жадної догани. Ся невелика книжечка добрий подарунок українським дїтям, таким бідним на рідні книжки. Зложено її гарно, видано з любовю. До книжки додано і оріґінальні іллюстрації талановитого нашого маляра І. Бурячка, але що до репродукції малюнків, то можна було-б бажати більшого. Цїлком дешева цїна книжки (25 к.) робить її приступною широкім кругам дїтей, а зміст оповідань — рівно зрозумілий дїтям всїх верств суспільности. І витаючи сю книжечку ми не можемо не висловити бажання, щоб такі видавництва підтримували ся громадянством як найширше і давали спромогу розвивати ся дїточій літературі яко мога ширше.

Л. Старицька-Черняхівська.

А. Оляр. *Від монархії до республїки.* З французької мови переклав *Микола Залїзняк.* (Виданнє Укр.-Руської Видавничої Спілки, Літера-турно-наукова бібліотека. Серія II. Ч. 144). Львів, 1909, Ст. 61, 16^0.Ц. 40 сот.

Одною з найбільше неясних і найменше дослїдженних сторін вел. французької революції кін. XVIII ст. являєть ся повстаннє французької республїканської партії. Хоч сама республїканська ідея й була льоґічним наслїдком фільософії XVIII в. і всї твори мислителїв тої доби (Монтескє, Маблї, Вольтера, Русо, д'Арісансона й ин.) віддавали похвалу республїцї, то всї вони згоджували ся в тому, що ся форма управи не надаєть ся для Франції або через те, що вона здавала ся їм занадто великою державою й залюдненою до того ріжнородним народом, або з ин-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ших мотивів. Що тикаєть ся широких народніх мас, то вони були у своїх поглядах глибоко монархічні й відчували любов до короля Людовика XVI, як се видко з наказів Ґенеральних Станів.

А одначе — не зважаючи на такий антиреспубліканський настрій французького загалу ще на початку 1790 р. — 10 серпня 1792 р. Людовика скинуло з престола французьке національне постанне, а республіканська ідея обхоплює цілу націю й стає релігією, за яку йде боротьба на житє і на смерть. Яка-ж причина такої наглої зміни?

Відповідь на се цікаве питання подає д. А. Оляр у названій в горі статї п. з. Від монархії до республіки — на підставі свідоцтв дійсних сучасників, ґазет, листів, памфлетів та книжок, заховуючи в них строго хронольоґічний метод.

Дн. 12 липня 1790 р. затвердив Людвик XVI під напором революції закон про відділенне церкви від держави — Constitution civil du clergé. Одначе загроза папи й епископів, які казали йому, що він зробить смертельний гріх і загубить свою душу, коли затвердить сей закон, вїла ся так у серце короля, що він дуже швидко пожалував того кроку і — зненавидів ту революцію, що примусила його зробити смертельний гріх!... Уступаючи їй фізично, він наважив ся перемогти її хитрощами та лицемірством, накликавши собі на поміч чужоземні держави, при яких підмозї гадав привернути абсолютну власть, щоб таким чином відмовити ся фатального підпису й помирити ся з церквою. Взагалї — зробив ся заклятим ворогом революції й нової Франції. Тодї й орґанізуєть ся французька республіканська партія. Зразу невелика, обмежена тільки на дрібний гурток інтелїґентних людий (головно письменників), які збирали ся в сальонї жінки-письменницї Робер (всї вони могли помістити ся на одній канапі), вона дуже скоро здобуває богатьох прихильників і вже у вересні 1790 р. появляєть ся маніфест партії — „Про нарід та королїв", зладжений Ляві-Контрі. В падолистї 1790 р. в Парижі істнує вже формально республиканська партія, а на провінції готовлять ся республиканські демонстрації.

Не будемо переповідати дальшої історії вел. французької революції в р.р. 1790 — 1792, знаної кождому докладнїйше з инших підручників. Зазначимо тільки те, що автор дуже зручно виказує у своїй статї на тлї згаданих власне революційних рухів всї ті хвилеві вагання й метаморфози, які переходила республіканська партія від першої хвилї її зорґанїзованя аж до скиненя з престолу кор. Людвика 1792 р. й проклямованя першої французької республіки. „І можна сказати майже без перебільшенна, — повторимо слова автора, якими він кінчить свою статю, — що коли республіка й була наслїдком великої гуманітарної думки XVIII віка, то сих наслїдків не можна було-б осягнути так швидко, коли-б не було обурюючих та протиісторичних помилок пануючого монарха і що правдивим основателем республіки треба вважати Його Величність Короля Людвика XVI".

Ів. Кревецький.

Н. Ѳ. Сумцовъ—М. П. Старицкій, какъ драматургъ (Изъ области литературныхъ споровъ) I—VIII (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Академіи наукъ, 1908, кн. 3, стр. 70—85).

Заголовок сеї статї далеко ширший від її змісту. Д. Сумцов властиво розглядає тільки одну сторону поставленої теми—він розглядає

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

закиди в пляґіаті, роблені Старицькому ріжними особами. Старицький, каже він, був властиво лїриком, але з огляду на обставини та літературні вимоги оточення Старицькому, як українському письменнику—патріоту й антрепренеру української трупи, довело ся взяти на себе складанне пєс. „В сїй невідповідній для нього области у нього повстав ряд великих літературних суперечок, що кілька разів виходили на сторінки преси, були багато разів предметом оживленої ґазетної полємїки, третейського суду й навіть розглядали ся офіціяльно в окружному суді та в судових институціях. Вироки схиляли ся то на той, то на другий бік; серіозного присуду досї нема. Старицький кінець кінцем програв судовий процес і пїшов на той світ з гірким почутєм несправедливости та кривди. Дїйсно, його скривджено; правда, у нього були хиби, були прогріхи; але пляґіату не було; людська ворожнеча й злоба принесли йому більше кривди та огірчень, нїж варті його драми, й скривдили його на ґрунтї національної ворожнечи та нетерпимости, не розглядаючи літературної вартости його пєс.“ Переглянути сї „літературні спори“, як висловлюєть ся д. Сумцов в підзаголовку своєї статї, вияснити, на чиєму боцї правда — й має на цїли отся статя. В першому розділї її він розглядає суперечку Старицького з харковським письменником Александровим в 1890 р. Александровъ закидав Старицькому, що він в своїй комедії „Козак за Дунаєм“ позичив багато з одної з його комедій. З сього приводу вибрано третейський суд, до котрого між иншим увійшли А. Потебня, Д. Багалїй, А. Русов. Присуд комисії склав Потебня; сей присуд двічи цїкавий, каже д. Сумцов, як твір відомого ученого фільолоґа і особливо як компетентний розгляд питання про означеннє поняття про літературний пляґіат. Сю частину осуду, де стисло, але дуже докладно й точно аналїзовано поняттє пляґіату, надруковано в статї; що до вироку комісії, він був на користь Старицького. Далї розглядаєть ся судова справа між Старицьким і київським публїцистом Аалександровським, котрий в 1901 р. закинув Старицькому в пресї пляґіати цїлого ряду пєс Кропивницького, Кухаренка й иньших українських письменників. На жаль згадуючи за сю справу д. Сумцов робить фактучну помілку: „Старицькій, пише він, кінець кінцем програв судову справу“. Се не вірно. В дійсности Старицький процес з Александровським теж виграв. Вважаючи на те скільки життя одібрала ся справа в покійного письменника нашого, вважаємо не зайвим подати тут коротенько історію сього процесу. Окружний суд1901 року 19-го падолиста засудив Александровського за „к л е в е т у“. Александровський апелював до судебної палати. Палата присуд окр. суду скасувала. Старицькій подав касаційну жалобу до сенату. Сенат, розглянувши справу, визнав: „Приговоръ Кіевской Судебной Палаты отмѣнить и дѣло для новаго разсмотрѣнія передать въ Харьковскую Судебную Палату“. Довідавшись про такий кінець справи, д. Алекс. вдався через свою уповажненною до уповажненного М. П. Старицького з тим, що він, Александр., згожуєть ся взяти назад в пресї всї свої обвинуваченння і перепросити М. П. Старицького, аби діло не йшло вже більше до суду. Тому що д. Старицький кликав д. Алекс. до суду не на те, щоб його покарати, а лишь на те щоб зняти з себе неправдиву образу, — то в принціпі він і згодився на таку сатісфакцію. Заяву д. Алекс. було надруковано по всїх київських часописях. Подаємо її до речі й тут. „И. В. Александровскій

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

признаетъ: 1) что М. П. Старицкій въ своихъ театральныхъ пьесахъ заимствованныхъ изъ произведеній другихъ авторовъ указывалъ источники своихъ заимствованій. 2. Что употребленное въ статьѣ Александровскаго выраженіе, что М. П. Старицькій „переписывалъ“ чужія пьесы, есть выраженіе метафорическое. 3) Что дѣлая позаимствованія для своихъ пьесъ изъ произведеній другихъ авторовъ М. П. Старицкій не руководствовался корыстными цѣлями и гонораръ отъ Общества Р. Д. П. и О. К. получалъ вполнѣ корректно. 4) Что о сильныхъ и рѣзкихъ выраженіяхъ, допущенныхъ И. В. Александровскимъ въ его статьѣ по адрессу М. П. Старицкого, онъ И. В. Александровскій выражаетъ свое сожалѣніе“. (Кіевское Слово 1904 г. 4 февраля № 5778).

Хоча в окружному суді і роблено було експертізу і детальний розгляд доказів М. П. Старицького, але звичайно в сій спраі перш за все треба було літературного присуду. Се й робить в свій розправі шановний професор. Зазначає він той факт, що під час полеміки з сього приводу не зроблено розгляду інкримінованих пєс, а тим часом тільки порівняно-літературний огляд усіх пєс, вичислених в стаї Александровського, може встановити певний погляд на Старицького, як на драматурґа, рішити питання, як далеко йшли його позики, в чому вони виявили ся, й заразом тільки після татакого розгляду можна реабілітувати добру память тепер покійного Старицького. Виходячи з сього погляду, д. Сумцов переводить сумлінну й гарно виконану порівняну аналізу пєси. М. Старицького „Не так склало ся, як жадало ся!“ й М. Кропивницького „Доки сонце зійде, роса очи виїсть“ (розділ II); Старицького „Зимовий вечір“ и E. Orzeszko „W zimowy wieczór“ (розд. III); Старицького „Як ковбаса та чарка, то минеть ся й сварка“ й Глібова „До мирового“ (розд. IV); Старицького „Чорноморці“ й Кухаренка „Черноморскій побытъ“ (розд. V); Старицького „Крути та не перекручуй“ і Мирного „Неремудрив“ (розд. VI); Старицького „Ніч під Івана Купала“ й Шабельської повістю „Наканунѣ Ивана Купала“ (розд. VII); Старицького й Левицького „Панська губа та зубів нема“ або „За двома зайцями“ й Левицького „На Кожумяках“ (розд. VIII). Висліл сеї порівняної аналізи такий: „Загалом можна сказати, що в усіх вичислених пєсах, інкримінованих Старицькому, зовсім нема пляґіату, в розумінню літературної крадіжи; зроблені йому в сій справі тяжкі обвинуваченння несправедливі. Драми його — перерібки, викликані потребами часу, сталим попитом на нові пєси з боку публіки; Старицький намагав ся задовольнити сей попит, що одначе показало ся тяжким з багатьох причин, через убогість попередньої української драматичної літератури, через цензурний гніт, через втручанє й сваволю адмінїстрації, що ставила лише найвузші рамці для української сцени“. Наприкінці розглядає д. Сумцов питанє, де шукати причин заїлих нападів на Старицького й приходить до висновку, що нападали на нього за те, що „він мав сміливість тримати свого рідного краю, уважати його „осяяним, оздобленим красою.“ Ціла статя д. Сумцова написана в спокійному, річевому тонї, і невважаючи на деякі фактичні не докладности в історії сих літературних інцидентів можна бути йому тільки вдячним за те, що він з фактами і наочними доказами в руках очистив память одного з заслужених українських дїячів.

М. Залїзняк.

Generated on 2015-07-21 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наук. Тов. ім. Шевченка. III. XXVII. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Ів Франко. Том III, вип. I (Рабунок — час). У Львові, 1909. Ст. 300, 8⁰. Ціна 4 кор.

Хроніка. Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Вип. II. Р. 38. Справоздання за місяці: сїчень-цвітень. Львів, 1909. Ст. 52, 8⁰. Ціна 30 сот.

Д-р Станіслав Дністрянський. Австрійське право облїгаційне випуск III (Правнича Бібліотека. Т. II). Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка Львів, 1909. Ст. 427—602, 8⁰.

Начерк ґеоґрафічної термінольоґії. Написав д-р Ст. Рудницький (Відбитка з „Збірника мат. прир. лїк. секції", т. XII). Львів, 1909. Ст. 152, 8⁰. Ціна 3 кор.

Про вплив синхронїчної зміни концентрації на хід мономолекулярної реакції. Написав д-р Юл. Гірняк (Відбитка зі „Збірника мат. прир. лїк. секції", т. XII). Ст. 14, 8⁰. Ціна 30 сот.

Карль Евальд. Дванога. Казка. Дїточа бібліотека, ч. 6, під редакцією Леся Киселиці. Чернівці, 1909. Ст. 60, 8⁰. Ціна 20 сотиків.

Чому Цигани своєї церкви не мають (збірка). Дїточа бібліотека, ч. 3, під редакцією Леся Киселиці. Чернівці, 1909. Ст. 32, 16⁰. Ц. 10 сотиків.

Франц Коковський Малим другам. Дїточа бібліотека, ч. 5, під редакцією Леся Киселиці. Чернівці, 1909. Ст. 16. 16⁰. Ц. 6 сотиків.

Повість о дванацяти місяцях (збірка). Дїточа бібліотека, ч. 4, під редакцією Леся Киселиці. Чернівці, 1909. Ст. 32. 16⁰. Ц. 10 сотиків.

Як годувати худобу? Після В. Корольова (Народня бібліотека. Число 12). Чернівці, 1909. Ст. 38, 8⁰. Ціна 30 сот.

Я. Лопатинський. Пісні на один голос в супроводї фортепяна 5. Як я був молодий, слова Любомира (Торбан, музична накладня. Ч. 63). Львів, 1909. Ст. 4, 4⁰. Ціна 60 сот.

Сплачений довг. Оповіданє з міщанського житя. Написав Дан. Лепкий (Видавництво тов. „Просьвіта". Ч. 348). Львів, 1909. Ст. 40, 8⁰. Ціна 25 сот.

Звіт з розвою руських союзних стоваришень заробкових і господарських в королївстві Галичини і Володимирії і статистика за рік 1908, зіставлені товариством Краєвий Союз Ревізийний" у Львові, під редакцією О. Саєвича. Львів, 1909. Ст. 56, 40+11 табель.

VI звіст дирекциї кїцея Руського Інститута для дївчат Перемишли з правами державних шкіл за рік шкіль. 1908—1909. Перемишль, 1909. Ст. 50. 8⁰+4 таб.

Ал. Стефан. Учебник французької мови I. На основі нїмецького видання за дозволом автора зладив др. В. Щурат. Друге видане. Жовква, 1910. Ст. 136, 8⁰. Ціна 2.50 кор.

Іван Герасимович. Подрібний розклад працї укр. нар. учительства по громадах. Бібліотека „Вільної орґанїзації укр. учит. на Буковинї". Ч. 4). Чернівці, 1909. Ст. 24, 8⁰. Ціна 20 сот.

Іван Герасимович. На новий шлях. Бібліотека „Вільної орґанїзації укр. учит. па Буковинї". Ч. 3). Чернівці, 1909. Ст. 16, 8⁰. Ціна 16 сот.

Микола Голубець. Фраґменти. (Поезії). Львів, 1909. Ст. 48, 16⁰.

Михайло Коцюбинський. З глибини. Оповіданя. Молода Муза, ч. 12). Львів. 1909. Ст. 100, 8⁰. Зміст: 1) З глибини. 2) Сміх. 3) Intermezzo. 4) Невідомий. 5. Він іде. 6) Persona grata. 7) В дорозї.

С. Просвітянин. Літературні геростати українства. Київ 1909 Стор. 28. Ц. 20 коп.

Кіевское общество земледѣльческихъ колоній и ремесленныхъ пріютовъ. Отчетъ за 1908 годъ. Кіевъ, 1909.

Отчетъ о дѣятельности союза обществъ помощниковъ врачей за 1908 годъ. Годъ 3 й. Москва 1909 г.

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЗМІСТ СОРОК СЬОМОГО ТОМУ

за липень, серпень і вересень 1909 р.

I. ПОЕЗІЇ.

	Сторона.
О. Олесь: Гори сплять повиті млою	3
П. Капельгородський: Вязень	16
„ З тюремних мотивів	236
„ Вечером	397
Христя Алчевська: З пісень смутку	63
Іван Стешенко: Чудо Новгородське (леґенда)	70
Ол. Маритчак: В годині злуди	99
И. Карманський: Море грає	217
Ю. Міськевич: Поезії	285
Петро Тенянко: Я в степу	324
Г. Чидаренко: Нїчого не було	429
Корн. Заклинський: Для тебе доставби я	460

Максим Б—ч: Над могилою—Прийде весна	511
Янко Купала: Спи брате. Вільха перекл. М. Шаповал	511

II. ПОВІСТИ, НОВЕЛЇ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

Ольга Кобилянська: „В неділю рано зїле копала“ (оповіданне)	17
Наталя Романович: На балконї	90
Михайло Коцюбинський: Дебют	193
Антін Крутельницький: Зневіра	252, 412
Ю. Будяк: Записки учителя 1899—1906	221, 461
В. Винниченко: Зіна	385
Мих. Жук: Вона	449

Анатоль Франс: Острів Пінґвінів. перекл. Н. Романович	112, 528
Кнут Гамсун: Пан, перекл. Л. Пахаревського	141,326,473
Юлій Словацкий: Ангеллї, перекл. П. Стебницького	286

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сторона.

Ш. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТЄ.

Ол. Білоусенко: Нова поетична сила. 4
Вас. Доманицький: Одна з „Катерин“ (Матеріал для драми з життя „Українофілів“ 1860-их років). 65
Василь Панейко: Між демократією та олїґархією. 1. Протидемократичні тенденції масової психольоґії. 2. Розвиток державної бюрократії, як знаряд самооборони полїтичної кляси. 3. Олїґархічні стремлїня в середині противолїґархічного руху 76
Іван Франко: Archiv für slavische Philologie і нова зміна в його редакції 101
Л. Старицька-Черняхівська: Новини нашої літератури: Людське щастя. Л. Яновська. Драма на 5 дій. 134
Модест Левицький: Дещо до справи про вкраїнську письменницьку мову 238
Іван Галущинський: З новійших поступів біольоґічних наук: Цвіти і комахи. 269
П. Стебницький: В столїтні роковини Ю. Словацкого. 285
Юрій Кміт: Новини західньо-европейських літератур. 313
Мих. Грушевський: На українські теми: Два роки галицької полїтики . 340
Ол. Грушевський: Поетична творчість П. Кулїша. 398
М. Біляшевський: Порівнання з сфери народнього мистецтва 503
М. Гехтер: Причинок до психольоґії 1906 року 550
Василь Панейко: Постійність в ході культури — Історична часть, Історична будова свідомости, механїзм культурного розвитку . . . 430
Мик. Залізняк: Популярна література Галицької України в 1908 р . 512
Мих. Грушевський: Реальна полїтика на галицькім ґрунті. 555
Е. Левицький: Французькі сіндікалісти 566

IV. О Г Л Я Д И.

М. Гехтер: З українського житя. — Український рух і „незалежні обставини“. 158
Мих. Лозинський: З австрійської України. Розгласи в українськім клюбі 169
П. Смуток: З росийсько-українського житя. 356
Евген Левицький: На Сході. Революційний рух в Персії. — Індія і Великобританія. — Полїтичне відроджене азійського Сходу. 365

V. БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Українського Наукового Товариства в Київі. Кн. III, під редакц. М. Грушевського, В. Перетца, К. Михальчука. Київ — *І. Джиджора*; Олена Пчілка: Оповідання. II. 1909 — *Л. Старицька-Черняхівська*; Гр. Ващенко. Пісня в кайданах. Збірник творів, Київ 1909 — *М. Шаповал*; С. Данилович. В справі аґрарних реформ. Львів 1909 — *М. Залізняк*; Министерство Торговли и Промышленности. Отдѣлъ промышленности. Сводъ отчетовъ фабричныхъ инспекторовъ за 1906 годъ. СПБ. 1908 — *М. Гехтер*. . . . . 179 – 192
Записки Українського Наукового Товариства в Київі під ред. М. Грушевського, Вол. Перетца, Кон. Михальчука. Книга IV, 1909 — *Мик.*

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сторона

Залізняк; Писаня Івана Франка. II. Граф де-Ке де-Сент-Емур. Анна Русинка, королева Франції і графиня Вальоа з французького переклав Іван Франко. Видав. Спілка Львів 1909 — *С. Томашівський*; Лис Микита. З нїмецького переробив Іван Франко. Четверте виданне накладом „Українсько-руської видавничої спілки". Львів 1909 — *М. Г.*; Галина Журба „З життя" (шість оповідань. Виданя автора). Одеса 1909 — *Л. Старицька-Черняхівська*; Ю. Будяк. Дикі люди. Вид. „Лан" № 3. Київ 1909 — *В. Скрипник*; М. Х. Лебедь-Юрчикъ. Сахарная промышленность въ Россіи. Кіевъ 1909 — *М. Гехтер*. . . . . 575—384

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, наукова часопись, присвячена передусїм українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяцї під редакцією Михайла Грушевського, т. LXXXVIII, р. XVIII, 1909. кн. II, Львів, ст. 240 — *С. Томашівський*; Українсько-руський Архив. Видає історично-фільософічна секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. IV. У Львові 1909. Ст. VIII+200, 8⁰. — *Ів. Кревецький*; Михайло Павлик. Оповідання. Світова Бібліотека ч. 5, стор. 3+206. — *Д. Лукianович*; Нелло та Патраш і инші оповідання, в перекладї Юр. Сїрого (Видавництво „Лан" кн. 6). Київ, 1909, ст. 75, — *Л. Старицька-Черняхівська*; А Оляр. Від монархії до республїки. З французької мови переклав Микола Залїзняк. Видане Українсько-Руської Видавничої Спілки (лїтературно-наукова бібліотека. Серія II. Ч. 144). Львів, 1909, ст. 61, 16⁰. — *Ів. Кревецький*; Н. Ѳ. Сумцовъ—М. П. Старицкій, какъ драматургъ (изъ области литературныхъ споровъ) I—VIII (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Академіи наукъ, 1908, кн. 3, стр. 70—85). — *М. Залїзняк*. . . . . 577—589

Книжки надіслані до редакції 192, 384, 589

Оголошення.

Generated on 2015-07-21 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001505020
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN